

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

БРОЈ 10—11

ОКТОБАР—НОВЕМБАР

ГОДИНА XII

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Виктор БУБАЊ, Милинко ЂУРОВИЋ, Ђоко ЈОВАНИЋ, Мирко ЈОВАНОВИЋ, Вељко КАДИЈЕВИЋ, Ђуро ЛОНЧАРЕВИЋ, Рудолф ПЕТОВАР, Јефто ШАШИЋ, Милисав НИКИЋ (одговорни уредник)

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД ЈНА

„ВОЈНО ДЕЛО“

БЕОГРАД

1961

СА Д Р Ж А Ј

	Стр.
Пуковник Стево Јовановић: Психолошка припрема и савремени рат — — — — —	607
Генерал-мајор Милојица Пантелић: Метод и садржина процене ситуације у одбрани — —	615
Пуковник др Јаша Романо: О употреби коња у прошлом и будућем рату — — — — —	627
Пуковник Станислав Подбој: Међупростори и економисање снагама — — — — —	645
Потпуковник Радивоје Антић: Анализа и процена радних места у армији — — — — —	654

УЗ ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦУ УСТАНКА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Пуковник Данило Јауковић: Напад на Пљевља 1941. — — — — —	663
Генерал-потпуковник Петар Матић: Војводина у народноослободилачкој борби — — —	685
Генерал-потпуковник Владо Шћекић: Партијски рад у Првом батаљону 1. пролетерске бригаде — — — — —	702

PRIKAZI STRANIH KNJIGA I ČASOPISA

: О podmornici — M. I. i J. G. — — —	711
Пуковник Šarl Šandese: Психологија у армији — S. J. — —	720
Пуковник H. Frik: Напад као средство стратегијске одбране — S. O. — — — — —	725
: Reorganizacija francuskog ministarstva odbrane — I. M. — — — — —	728
Sigfrid Brejer: Nemački razarači sa projektilima — P. L.	729
Bibliografija — — — — —	732

ПСИХОЛОШКА ПРИПРЕМА И САВРЕМЕНИ РАТ

У савременом рату човек би био изложен много интензивнијим физичким и психичким оптерећењима него у прошлим. Квалитативно нова ратна средства донела су му и нове опасности. Уништавајућа моћ атомских средстава неупоредиво је већа од разорне моћи и најефикасније ратне технике у прошлости. Ако се узме у обзир и усавршеност конвенционалне ратне технике, намеће се закључак да је значајно нарасла опасност по опстанак човека. Стога се при разматрању морално-психолошке припреме човека за савремени рат мора полазити, у првом реду, од ових чињеница. Потребно је учавати оно што савремена ратна средства уносе као специфично ново, и то не само у начину ратовања, стратегији и тактици борбе, него и у морално-психолошком погледу. Да би се ово могло правилније сагледати и оценити потребно је користити и искуства прошлих ратова, а нарочито нашег НОР-а. Наравно, стављати знак једнакости између онога како су људи подносили ратне опасности и тегобе у прошлости и онога како ће то највероватније бити у будућности, под сасвим измењеним условима, било би неисправно и могло би довести до погрешних закључака. Стога уколико се разлика између старог и новог, у овом смислу, буде јасније сагледавала и правилније оцењивала, утолико ће предвиђања о држању човека бити реалнија, а припреме за суочавање са тим опасностима успешније.

Данас се веома често поставља питање — да ли ће од човека нови рат тражити квалитативно нов морал, као што тражи квалитативно нову обуку, тактику и стратегију. Одговори су различити, али је чињеница да ће он тражити далеко веће напрезање и моралну снагу. Има и таквих мишљења да за данашњег човека нова техничка средства неће представљати веће психичко изненађење и оптерећење него у своје време лук, стрела, копље и штит, пушка и митраљез, топ, авион и тенк. Истина човекова свест, сазнање па и моралне снаге стално су се мењале и развијале као што су се развијале производне снаге и производни односи на њима засновани. И човек је увек налазио нове изворе моралне снаге да се супротстави новој опасности и издржи наметнуте напоре. У ствари, законита је појава да свако квалитативно ново ратно средство захтева и повећање моралне снаге да би се тој новој опасности могао успешно супротставити. Из тог аспекта се данас мора гледати и на морални фактор у савременом рату.

ШТА ДОНОСИ САВРЕМЕНИ РАТ КАО СПЕЦИФИЧНО-НОВО У МОРАЛНО-ПСИХОЛОШКОМ ПОГЛЕДУ?

Одговор на ово питање може се дати разматрањем морално-психолошких утицаја савремених борбених средстава на људе. Починимо од атомског оружја. Као што је познато, поред ударног и топлотног, оно има и радиоактивно дејство. Иако ударно дејство није квалитативно друкчије од дејства конвенционалних средстава, с обзиром на велику квантитативну разлику у моћи разарања, оно може да проузрокује битно нове утицаје на психу човекову. Због његове разорне снаге и специфичних пропратних феномена (звучних, топлотних, и светлосних ефеката као и призора масовног уништавања људи и средстава) људство које се нађе у њиховом радијусу дејства биће изложено морално-психолошком притиску који може да доведе до претераног страха, панике и психичких траума. Заглушујућа детонација доводи до привременог или трајног оглувљења, а понекад и до тежих психолошких последица, зависно од удаљености места експлозије. Исто тако јак блесак доводи код незаштићеног људства до мањег или већег оштећења вида и привременог слепила. Како би се људи у оваквој ситуацији осећали и понашали, о томе не постоје сигурни подаци и ратна искуства, јер атомска средства још нигде нису коришћена на фронту. Искуства из употребе атомских средстава у Јапану (Хирошима и Нагасаки) не могу послужити као поуздане чињенице на основу којих би се сигурније могло говорити о држању савременог борца у условима примене атомских средстава. Атомска бомба је у Јапану бачена на незаштићене масе становништва које о овом средству нису имале никаквог предзнања. Стога се може рачунати да ће психолошки ефекти атомских средстава у много чему бити друкчији у новом рату.

Атомска средства су намењена масовном уништавању како на фронту тако и у позадини. Војници ће често бити сведоци тешких призора масовних губитака и масакрирања, што ће на психолошки лабилније остављати тежак утисак, а код појединих изазвати и психичке поремећаје. Може се очекивати да ће код дела преживелог људства доћи до психичке депресије, а код појединца и до негативног понашања и губљења одговорности у односу на дужности, социјалне и моралне норме. Овакво људство не само што не би представљало борбену снагу, већ би могло и веома негативно деловати на околину. То ће пред старешине поставити крупне морално-психолошке проблеме.

С обзиром да се радијација не може осетити ни видети, опасност од ње ће доводити до бојазни, страха, немира, неспокојства и напетости. Људство ће се у оваквим условима психички исцрпљивати. То све представља потенцијалну опасност за морал јединице.

Помоћу атомских средстава непријатељ ће настојати да становништво противничке земље перманентно држи у бојазни, страховању и психичкој напетости. То подрива ментално здравље људи и негативно се одражава на њихову борбену способност. Треба нагла-

сити и то да само чињеница што средства заштите од атомског оружја још увек заостају иза њиховог уништавајућег дејства, психолошки негативно делује на народне масе и оружане снаге сваке земље. У атомском рату, према неким мишљењима, неће бити тренутка када човек неће помишљати на опасност и осећати се угроженим.

Нова ратна техника диктира и нову тактику која ставља борца у тежи психолошки положај него у прошлости. Дисперзија снага на бојишту, релативна изолованост мањих јединица, испрекиданост фронта и дејства по већој дубини, честе борбе у сусрету и окружењу, борбе ноћу, откривеност бокова, већа могућност изненађења итд. имају негативан психолошки ефекат на савременог борца, повећава његову несигурност и слаби емоционалну и моралну снагу јединице, групе којој припада, па и самог старешине. непријатељ ће настојати да и на вештачки начин, користећи за то фиктивне атомске експлозије, специјална средства за интензивирање звучних ефеката и сл. делује на психу и морал противника и уноси забуну и пометеност у току борбе. Ово последње је практиковано у току другог светског рата код већине зараћених страна (сирене на авионима, специјални уређаји на авионским бомбама и сл.).

На психу и морал људи у борби непријатељ ће деловати не само материјално-техничким средствима већ и непосредно психолошки. Упоредо са „физичким ратом“ водиће се и „рат нерава“. Све, а поготово веће армије, интензивно се припремају за активно пропагандно деловање на противника ради поткопавања његовог морала и слабљење воље за борбом.

У савременом рату опасност је такође општија и непосреднија за све становништво. Стога брз прелаз психе људи на ратни „колосек“ биће од великог значаја. За први моменат ово може бити чак и од пресудног утицаја на ток рата. То упућује на интензивнији рад и активније ангажовање свих одговарајућих фактора на изграђивање таквог савременог борца који ће бити у стању да одоли свим физичким и моралним потешкоћама које рат са собом доноси. Од тога колико ће оружане снаге и становништво бити психолошки отпорни и морално снажни да што присебније и хладнокрвније издрже прва дејства непријатеља зависи могућност да се организовано и храбро супротставе нападачу и онемогуће му да реализује своје планове и искористи предност изненадног напада и евентуалне супериорности у техници и људству. У оваквој ситуацији људске масе ће бити основна материјална снага која ће се супротставити нападачу и онемогућити му да експлоатише дејство атомских средстава.

Како припремити војника да се брзо психолошки прилагоди ратној стварности?

Пре свега, треба истаћи да се човек не прилагођава новим појавама и ситуацијама, па ни у рату, несвесно и пасивно. Он је свесно, активно, биће способно да предвиђа догађаје, утиче на збивања и каналише њихов ток према унапред постављеном циљу. И у

рату он свесно делује, а не само „реагира“. Он није само објекат него и субјекат прилагођавања. Кроз васпитно-образовни рад, мирно-допску обуку, живот у јединици, људство у армији се морално-психолошки припрема за ратне услове живота и борбе. Али, да би се војник за ово припремио неопходно је да се доведе у ситуацију која ће извршити одређени утицај на његове морално-психолошке квалитете. „Ако желимо да човек буде храбар — каже Макаренко — треба га довести у ситуацију где је неопходно испољити храброст“. Ово гледиште је убедљиво потврђено у ратној пракси. Позната је чињеница да онај ко учествује у више борби постаје отпорнији на опасност, храбрији и успешније савлађује страх и друге негативне факторе. При томе се стварају одређене навике и психолошка отпорност према опасности. Међутим, било би погрешно ако би се схватило да се људи навикавају на страх, узбуђење, психичку напетост и слично. На оваква осећања, као и на остала, не може се навикавати. То и биолошки не би било целисходно. Људи се навикавају само на ситуације које изазивају оваква осећања. У борби се човек не навикава на страх него на услове борбе, на ратну стварност, на околности које доводе до страха. Уколико чешће учествује у борби, утолико се у већем степену навикава на све оно што се том приликом збива јер, кад се понављају ситуације постају познате па се и страх који оне доносе појављује у мањем степену и људи постају храбрији.

Али с обзиром на то да је стварна борба у процесу обуке немогућна, могао би неко из овога извести закључак да није могуће претходно ништа позитивно урадити у погледу психолошког навикавања људи на ратну стварност. Овакав закључак не би био правилан. Истина, обуком се људи не излажу никаквој озбиљнијој опасности по живот, сем код пилотирања, падобранства и сл. јер не постоји непријатељ. Ово је основна објективна препрека да се човек у мирно-допској обуци може научити свему ономе што је за рат потребно. Борбена ситуација се сада само замишља, претпоставља. Зато по неки и кажу да је војска „професија без праксе“. Али ово ипак треба прихватити само условно. Добро изведена борбена обука представља у извесном смислу ратну праксу. Уколико се она изводи ближе ратној стварности утолико ће се људство успешније припремити за савремени рат. То значи да је за навикавање и психолошко припремање људи за ратну атмосферу нужно још у процесу обуке стварати ситуације које ће емоционално деловати и психички оптерећивати људе, доводити до узбуђења, страха и сличних феномена. Добро изведена обука, ма ког вида или рода војске, садржи доста елемената, нарочито у техничком и у тактичком смислу, који могу бити веома блиски ратној стварности. Уколико се у наставну праксу уноси што више новог, полазећи од наших специфичности, нових ратних средстава и тактике засноване на њима, карактеристике нашег човека и средства којима ће се служити у борби, као и концепције општенородног рата, утолико ће бити више успеха у психолошкој припреми војника и старешина за све тешкоће које савремена борба доноси. Тенденција да се обука

што више приближи ратној стварности, основни је пут да се човек још у миру посредно навикне и припреми не само у погледу знања, вештина и навика за рат, него и у морално-психолошком смислу. Да би се и у овом постигли што бољи резултати и емоционални ефекти, у појединим армијама се приступа неким специфичним мерама. Тако се врши гађање из артиљеријских оруђа преко глава војника, они се постављају у заклоне близу топова да би осетили мирис барута, фијукање парчади граната, јачу детонацију и сл. У току обуке се врши окружавање јединице тенковима, импровизују се атомске експлозије итд. У наставу се плански и свесно уносе елементи опасности, ризика. Све ове мере су веома значајне за психолошко припремање људи за рат.

До ког степена ће се у овоме кроз обуку успети зависи у првом реду од стручних, методских и организаторских способности наставника, старешина. Да би се развиле издржљивост и отпорност неопходно је да се људство кроз обуку изложи напорима сличним онима у рату. Ноћ, зима, врућина и сличне метеоролошке непогоде, маршеви и вежбе итд. развијају такве особине. Познато је да у савременим условима борба не престаје, „пламен борбе се не гаси“ падом мрака или почетком зиме. Аналогно томе и процес обуке мора тећи непрекидно. Доба дана и године, метеоролошки и климатски услови не би смели да чине препреку за реализовање планова обуке. Паролу „слично би било у рату“ која се понекад чује при извођењу обуке, треба заменити оном „овако би било у рату“. Томе мора тежити сваки извођач наставе. Ово нема само образовно-практични него и васпитно-психолошки значај. Уколико се у обуци стичу навике да се задатак мора извршити, да се тешкоће могу и морају савладати, утолико ће се лакше извршавати стварни борбени задаци.

Треба подвући да тешкоће морају произилазити из реално замишљених наставних ситуација и потреба, морају имати рационалан смисао. Само тако их они који се обучавају могу прихватити као оправдане и уложити вољу и труд да их савладају. Свако вештачко стварање тешкоћа може само негативно васпитно да делује исто као и избегавање тешкоћа када их стварна наставна ситуација и околности намећу и захтевају.¹⁾

Од великог значаја за уживљавање људства у ратну стварност је способност старешине да кроз борбену обуку дочара стварну слику рата.

Када је реч о развијању позитивних психолошких квалитета људи, треба имати у виду и изванредну сложеност савременог рата, његову динамичност, могућност брзе промене ситуације и сл. Све ће ово захтевати, не само од старешина, него и од читавог састава, раз-

¹⁾ Ради приближавања услова обуке стварној борби у неким армијама се практикује извођење инжењеријских радова по веома ниској температури, држи се „положај“ и спава у земуницама на минус 20 степени, изводе дужи маршеви по зими и врућини и слично.

вијање способности брзе процене ситуације, брзог одлучивања, велику иницијативност и снажљивост. Да би се овакве важне психичке особине развијале обука мора бити комплексна, сложена, аналогно сложености савремене борбене ситуације. Ово императивно намеће захтев да наставник приступи обуци стваралачки, инвентивно. Свако рутинерство, шематизам или методска укалупљеност представљају највећу опасност за савремену обуку. Тежња ка упрошћавању наставних ситуација, механичко понављање вежби и задатака на исти начин, са истим улогама, на истом терену и слично, убијају душу и виталност обуке.

При оцени успеха и резултата у обуци треба, пре свега, полазити не од тога како се некада ратовало, већ колико то одговара новим потребама, новим захтевима које поставља наша концепција вођења рата и савремени рат уопште. Ове захтеве није једноставно задовољити и остварити у обуци. Али је неопходно да се на свакој вежби, задатку, часу борбене и друге обуке, извођач наставе запита шта је ново данас унео у обуку и учинио за реализовање наше концепције начина ратовања. Само тако, критичким полагањем рачуна пред самим собом, може се успешно ићи напред и обука све више приближавати ратној пракси. Сразмерно овоме развијаће се и неопходни морално-психолошки квалитети старешина и војника.

На изграђивању психолошких квалитета војника у великој мери утиче и начин командовања, руковођења, затим снага колектива, читав систем живота и рада јединице, па и психолошке особине старешине. Старешина делује примером не само у морално-етичком смислу, него и својим психолошким квалитетима: темпераментом, карактером, емоционалним и вољним особинама итд. Своју одлучност, смелост, храброст и сличне одлике старешина преноси и може да пренесе на потчињене, не само у рату, већ и кроз обуку у мирнодопским условима. Исто тако се преносе и млитавост, неодлучност, колебаљивост и слично. Све ово указује од коликог је значаја пример старешине за формирање лика војника и млађих старешина.

Формирање позитивних психичких својстава личности у процесу обуке не би се могло замислити без идеолошко-политичког деловања и васпитања. Високи идејни ниво и степен свести људи позитивно утиче на мењање њихове психологије и развијање оних особина које су важне за успешно извршење борбених задатака.

Са порастом степена идеолошко-политичке и свести о моралу, јача и развија се и психичка отпорност и морална снага људи. Наша ратна пракса је показала, а и други примери, да су испољили највећу смелост, одлучност и издржљивост у рату првенствено они борци чија је идеолошко-политичка свест била на вишем нивоу. Идеолошка и психолошка страна личности су, дакле, нераздвојне и узајамно се прожимају. Зато рад на развијању и једног и другог кроз обуку и васпитање треба да се спроводи као интегралан, јединствен процес.

СА ЧИМ УПОЗНАТИ ЉУДЕ?

Данас се поставља питање у ком степену и обиму је нужно и корисно упознати људе са свим последицама употребе нових ратних средстава, опасностима које их при том вребају и атмосфером и психолошким утицајима новог рата. По овом питању мишљења су подељена. Неки истичу да би било некорисно претходно упознавати људе са свим опасностима које доноси рат јер би се тиме унапред изазвала претерана страховања и деморализација људи.

Истина, било је учесника рата који су изјављивали да их је више уплашила визија рата и застрашујућа слика борбе коју су добили у току обуке него сам рат. Но, ово је свакако последица неправилног васпитања и на основу овога се не би могло прихватити предње мишљење. Психолошка је законитост да се човек мање плаши опасности коју познаје, макар она била и тешка. Баш зато што ново, непознато и неочекивано доводи до страха и изненађења, потребно је људе реално упознавати са оним што могу очекивати у борби. Војници треба да схвате стварност савремене борбе. То ће представљати извесну психолошку и моралну припрему и допринети да борац лакше издржи напоре и опасности. Човек се такорећи спонтано припрема и мобилише своје психичке и физичке снаге, ако очекује нешто тешко и опасно, да би се томе могао супротставити. Зато људство увек захтева од старешина у току рата да буде унапред информисано о ситуацији и упозорено на опасности, мере и поступке непријатеља. У овоме је, поред осталог, и смисао информисања и обавештавања о свему новом и непредвиђеном. Пракса је показала да, ако се људство припреми за борбу са јаким противником, то позитивно делује на њихово држање у борби. Ово је један од основних путева да не дође до изненађења и непредвиђених околности. Међутим, треба нагласити да свако претеривање у истицању дејства ратних средстава за масовно уништавање не би било позитивно. Овакве тенденције постоје по негде, било услед непознавања стварних могућности ових средстава и борбе против њих, било услед потпадања под утицај пропаганде оних који овим средствима располажу.

Али, такође, као што је штетно прецењивати моћ дејства атомских средстава, исто тако је погрешно свако њихово потцењивање и избегавање да се о њима говори као о реалној чињеници. Прецењивање би водило дефетизму, капитулантству, развијању осећања инфериорности код људи, а потцењивање делује наивно и неуверљиво што, у крајњој линији, доводи до истих последица. Једино је правилно на ова средства реалистички гледати и тако приказивати све њихове могућности и карактеристике. Али упоредо са овим нужно је објашњавати и начин борбе против њих, могућности одбране и заштите. Потребно је да сваки војник и старешина у току обуке дође до реалног сазнања и уверења да атомска средства немају апсолутну моћ у савременом рату и да је могућна успешна борба за одбрану домовине сопственим снагама и средствима. Ове могућности се налазе у аде-

кватној тактици, начину ратовања, одговарајућој организацији армије, припремању и ангажовању читавог становништва у борби против нападача итд. У овом погледу наша земља је нашла адекватно решење у концепцији општенародног одбрамбеног рата.

Познато је да данас и оне земље које располажу АБХ средствима подвлаче да се ниједан рат у прошлости није водио и добио искључиво једним ратним средством, па да то неће бити ни убудуће. Има покушаја да се атомско оружје представи као апсолутно. Сличних гледања је било и у прошлости, када је дошло до проналаска нових оруђа, тенкова и авиона и сл. Њима се тада приписивала апсолутна улога у борби. Но, оваква схватања убедљиво је победила ратна пракса. Нова техника није никада одједном потиснула из борбе сву стару технику.

Победа и у савременом рату ће, пре свега, зависити од свести маса, њихове решености да се боре, а тек онда од квалитета средстава којима се у тој борби служе. Такве масе су одувек представљале не-савладиву препреку за сваког поробљивача. Ово је убедљиво показала наша народноослободилачка борба. То данас потврђује и борба многих народа који се готово голоруки са успехом боре за своје ослобођење испод јарма експлоатације и колонијализма.

МЕТОД И САДРЖИНА ПРОЦЕНЕ СИТУАЦИЈЕ У ОДБРАНИ

Садржина и метод рада команданта и команде у организовању и извођењу операције и борбених дејстава увек су актуелно питање.¹⁾ То је, пре свега, условљено чињеницом да се садржина рата, а тиме и операције, налази у процесу непрекидног развитка.

У овом чланку обрадићемо из тог оквира само питање метода и садржине процене ситуације у савременој одбрамбеној операцији. Трудитићемо се да у разматрању појединих елемената истакнемо, поред заједничког, и оно што је специфично за процену ситуације у одбрамбеним дејствима тактичких јединица као што су пук (бригада) и дивизија, а и оно што је специфично за процену ситуације команданта²⁾ који организује и изводи одбрамбену операцију.

О методу процене ситуације. Немогућно је, а и непотребно, исцрпсти све опште и посебне услове под којима нека тактичка, тактичко-оперативна, оперативна или оперативно-стратегијска јединица (формација) може примити борбени задатак. Ти конкретни услови увек условљавају одређене особености у раду команданта у процени дате борбене ситуације и доношењу одлуке. Под општим условима подразумевамо: стање у којем се налазе оружане снаге једне земље у целини на свом ратишту, однос према савезничким снагама, стање у коме се налазе савезничке снаге на најближим или одговарајућим ратиштима, опште стање и задаци јединица (формације) за 1—2 степена више којој формацијски или само у погледу командовања припада јединица чији командант цени ситуацију, стање и задаци суседа, задаци јединица које дејствују у непријатељевој позадини итд. Посебни услови представљају у ствари „унутрашње“ стање јединице која је добила одређени борбени задатак: стање борбеног морала, формацијски састав, ојачања и попуњеност, могућности снабдевања и готовости за дејство одређене јединице (формације) и други фактори. Но, било како му драго, сваки командант, да би донео одлуку за извршење задатка, мора у оквиру процене ситуације схватити задатак,

¹⁾ У даљем излагању ћемо ради краткоће и једноставности употребљавати само термин операција и онде где истовремено подразумевамо и борбена дејства одређених тактичких јединица.

²⁾ Опет ради једноставности у даљем излагању при употреби термина командант подразумеваћемо и његову команду, осим у оним случајевима где је очевидно да је реч само о команданту.

проценити непријатеља, проценити сопствене снаге и на тај начин доћи до суштине одлуке за употребу јединице.

Постоји више начина процене свих тих елемената, више форми процене ситуације. Иако сматрамо да ни овде форма није битна, мислимо да је од свих најцелисходнија она која обухвата: а) схватање задатка, б) процену непријатеља, в) процену сопствених снага и г) опште закључке који садрже основне елементе одлуке команданта.

Основни аргументи који правдају преимућство оваквог метода су следећи:

Прво. У пракси се увек у глави команданта одмах оформи одређено схватање карактера и суштине добијеног борбеног задатка на бази елемената датих писмено или усмено у наређењу, заповести, директиви претпостављеног команданта или услова у којима он треба самоиницијативно да определи следећи борбени задатак својој јединици.

Додуше, то схватање задатка може бити у овој или оној мери правилно или неправилно, али његова појава је неизбежна и, што је најважније, оно на одговарајући начин утиче на даљи процес процене ситуације. Истина, првобитно схватање задатка еволуира и то не само у периоду организовања већ и динамике одбрамбене операције и боја. Каткада се оно и суштински мења. Због свега тога схватање задатка представља уводну компоненту процеса процене ситуације.

Друго. Анализирати и закључивати о стању и најцелисходнијем плану борбене употребе своје јединице заиста је нецелисходно без претходне процене непријатеља и његових највероватнијих намера. Практика показује да у процени ситуације долази неизбежно до „шупљина“ и извесне једноставности у процени непријатеља ако се она не врши уз истовремено и потпуно разматрање како земљиште и време утичу на стање, ток и планове борбених дејстава.

Треће. После овакве свеобухватне процене непријатеља командант долази у објективно повољнију ситуацију у погледу реалистичког процењивања својих снага. И овде ваља истовремено и комплексно разматрати утицај елемената земљиште и време на стање, ток и планове дејства наших снага.

Као и иначе у животу, тако и у пракси процена ситуације не може бити неког крутог одељивања процене непријатеља и сопствених снага.

Ова форма процене ситуације има много предности у односу на процену анализом такозваних кључних проблема. Командант може да априори одреди који су то кључни проблеми дате борбене ситуације само начелно, а не и конкретно што је, у ствари, најважније. Међутим, предложени метод најбрже доводи до утврђивања конкретног стања у којем се појављују одређени, принципијелни и кључни проблеми који се мање-више постављају у свакој процени ситуације. Он има предности и у односу на процену ситуације по такозваним елементима (непријатељ, земљиште, сопствене снаге и време). Главна слабост ове процене је у непотребном и некорисном, посебном, ком-

плексном анализирању фактора земљишта и времена. Процена ових елемената природно се и неодвојиво уклапа у процес процене непријатеља и сопствених снага, пошто ни непријатељске нити наше снаге не могу постојати нити дејствовати ван одређеног земљишног простора и деловања фактора време узетог из било којег аспекта. Овај метод објективно носи нешто већу опасност једностраног оцењивања и закључивања.

Да би резултат процене ситуације садржао основне али и све неопходне елементе одлуке, командант мора захватити не само елементе такозване општевојне, већ и посебне ситуације и стања одговарајућег рода, вида или службе, било у процени непријатеља или сопствених снага. Он то чини и сам и уз одговарајућу помоћ својих потчињених у команди консултовањем и тражењем мишљења, података и предлога за употребу снага и средстава одговарајућег рода, вида и службе. Такав метод процене ситуације може каткада довести до дефинитивне и комплетне одлуке команданта и тиме искључити потребу за накнадним давањем предлога начелника родова и служби. Ово ће најчешће и бити случај у пракси процене ситуације од стране команданта јединица закључно са дивизијом, с обзиром на њихов формацијски састав и чињеницу да је командант, по правилу, у курсу основних проблема свих родова, служби, делова и средстава своје јединице. Каткада ће, наравно, поступати тако и командант већих формацијских састава.

Међутим, биће и таквих ситуација када ће, с обзиром на расположиво време, јачину и састав снага и средстава које су тренутно придате јединици за извршење предстојећег борбеног задатка, или због неке крајње нагле промене стања јединице, или других разлога, бити могућно и корисно након саопштавања основне замисли или суштине одлуке командант саслушати предлоге појединих или евентуално свих првопотчињених за употребу одговарајућих јединица, установа и служби.

Сада бисмо прешли на разраду појединих компонената процене ситуације.

Схватање задатка. На основу добијеног задатка командант одмах размишља и стиче одређену представу о тежини и сложености услова у којима његова јединица треба да што пре обезбеди готовост одбране на одговарајућем правцу, рејону, зони или територији.

Овај проблем може бити посебно актуелан за браниоца у почетном периоду рата. Додуше, познато је да још у периоду мира руководства свих оружаних снага разрађују планове њихове употребе у почетном периоду рата. Међутим, из праксе се зна да се у стварној ситуацији много што-шта друкчије одвијало од планираних варијанти дејства и непријатеља и сопствених снага. Та ће појава, највероватније, још снажније доћи до изражаја у евентуалном будућем рату у којем ће агресор моћи да истовремено и одмах подвргне ватреним ударима сву дубину државне територије противника и да широко примењује ваздушне десанте.

Иначе, потреба да се што пре организује одбрана биће актуелна у току читавог рата јер ће сваки командант, нормално, тежити да му јединица на додељеном правцу, рејону, зони или територији одбране буде што пре готова да издржи, прими или сломи разноврсне ударе нападача: АБХ, ракетне, ваздухопловне, поморске, копнене с фронта или путем вертикалног маневра.

Конкретни утисци и оцена команданта у погледу степена хитности и стварних могућности да што пре обезбеди готовост одбране своје јединице значајно утичу на читав процес организовања операције, на метод рада у изради борбене документације, на избор могућних и најцелисходнијих варијанти груписања снага, тактичког и оперативног маневра итд.

Оцена улоге коју игра јединица у остварењу задатка више јединице јавља се као један од елемената схватања задатка. Истина, та се улога види из основне замисли (концепције) претпостављеног командата за извршење постављеног задатка. Али, ипак, дубље и потпуније схватање те улоге треба да изрази сам командант јединице. Није, на пример, свеједно да ли јединица организује одбрану на вероватном основном (основним) или помоћном правцу дејства непријатељевих снага. Различно ће се рефлектовати утицај одређене јединице на одбрану више јединице у целини ако је она у саставу првог, другог или следећих ешелона, у улози резерве или таквог елемента борбеног поретка одређене оперативне формације који је намењен за дејство у непријатељевој позадини. Није свеједно да ли је територија или зона одбране претежно маневарско-равничастог или брдско-планинског карактера. Одређене мисли команданта о томе како груписати снаге, какав маневар и метод дејства применити кристалишу се већ на бази размишљања о улози његове јединице у оквиру одбране коју организује претпостављена команда.

Јачина, састав, опште и тренутно стање, задатак и маневар суседа, јединица у непријатељевој позадини или ваздушно-десантних снага чије се дејство развија или предвиђа у ближој и дубљој позадини непријатеља, такође дејствују као један од основних фактора које командант разматра у оквиру схватања задатка.

Конечно, одређена оцена најглобалнијег односа у живој сили и техници између сопствених и непријатељевих снага фунгира као једна од компонената схватања задатка.

Тиме, разуме се, није исцрпена сва садржина схватања задатка. Изнети су само кључни елементи док би многе друге, а нарочито посебне, специфичне, моменте уткала свака конкретна борбена ситуација. На сличан начин поступићемо и при образлагању процене свих елемената ситуације.

Процена непријатеља. Ту се, пре свега, сусрећемо са проблемом оцене јачине и састава непријатеља. Промене у развоју облика ратовања, тактичко-оперативних принципа и поступака, устројство, формација и наоружање савремених оружаних снага отежавају осветљавање овог проблема.

У процени јачине и састава непријатеља могу се, разуме се, применити различити поступци. Међутим, искуство показује који од њих води најпотпунијем и најбржем сагледавању тог питања. Најпре треба оценити како изгледа, у целини, највероватнији састав непријатељеве јединице (формације) која се налази пред фронтом одбране наше јединице и суседа, као и оних његових јединица које постоје и дејствују или ће се појавити на одређеном делу „окупиране“ територије. Непријатељеве снаге пред фронтом суседа или наших снага у позадини треба разматрати зато што део ових снага често може бити директно ангажован против наше јединице у динамички њене одбране или значајније утицати на ток њених борбених дејстава. После оцене непријатеља у целини најбоље је прећи на уже, конкретније, разматрање, на анализу и оцену јачине и састава појединих непријатељевих групација и група, ешелона и резерви на територији (зони) одговарајуће јединице. Такав аналитички поступак који води од оцене целине ка оцени појединих њених делова гарантује најреалнију процену јачине и састава непријатељевих снага.

Оцена квантитета (броја) и квалитета непријатељеве живе силе, АБХ средстава, тенкова, артиљеријских оруђа, авиона и квалитета стрелачког наоружања изграђује се на бази познавања формације непријатеља и конкретних података којима се располаже о тренутном стању његове живе силе и технике. У ствари, захватање тог елемента значи даљи и завршни корак у конкретизовању анализе јачине и састава непријатеља.

Даље, треба ценити намере непријатеља, груписања снага и могуће варијанте његовог тактичко-оперативног или оперативно-стратегијског маневра јер то представља у неку руку срж процене непријатеља.

Ова три елемента су најдиректније повезана. У процени најбоље је ићи линијом утврђивања непосредних намера непријатеља на које указују његово груписање и маневар, а затим на оцену даљих намера. Најчешће се реализовање одређене намере заснива на одговарајућем тактичком или оперативном груписању снага, док остваривање следеће намере претпоставља битније промене у груписању снага и примени маневра.

На анализу намера непријатеља логично се надовезује анализа груписања његових снага. При томе ваља утврдити састав и основни правац дејства главне и помоћне непријатељеве групације, имајући у виду да главни удар непријатеља може бити изражен и мањом групацијом снага КоВ подржаних основним или претежним ваздухопловним, АБХ и ваздушно-десантним снагама и средствима. И не само то. Савремени агресор може у својој офанзивној операцији брзо, такорећи „сместа“ пребацивати главни удар са једног оперативно-тактичког правца на други тиме што ће и без икаквих или са минималним променама састава и јачине појединих групација КоВ пребацивати тежиште атомске, ваздухопловне и евентуално и ваздушно-десантне подршке са једног правца на други.

Једно од елементарних питања оцене груписања и маневра непријатеља јесте јачина, састав и највероватнији начин употребе оклопних јединица како у оквиру дејства његове формације у целини тако и појединих нападних ешелона. Данас неке оружане снаге које се могу појавити у улози агресора располажу оклопним и мото-механизованим јединицама као основним родом своје КоВ. На основу тога логично је претпоставити да ће оне у нападним операцијама, где им год земљиште то буде дозволило, најчешће употребљавати оклопне и мото-механизоване јединице као главну ударну снагу. Док су у пракси другог светског рата оклопне и механизоване јединице најчешће дејствовале у саставу следећих ешелона и резерви, реално се може очекивати да ће у евентуалном будућем рату оне најчешће сачињавати у нападу језгро првих борбених и оперативних ешелона армија, корпуса, оперативних група и других оперативно-стратигијских формација многих армија, а нарочито армија великих сила. Такав ће нападач ради што брже и потпуније експлоатације „А“ удара, масовних ваздухопловних удара и дејства ваздухопловне десаната, нормално тежити примени поменутог поступка у нападу на свим оперативнотактичким правцима чије топографске карактеристике то буду дозвољавале.

Армије малих земаља које воде одбрамбени рат и код којих је пешадија основни род КоВ, у организовању и извођењу одбране својих стратегијских тела, оперативних и тактичких јединица, морају увек имати у виду ову нову карактеристику нападних борбених поредака технички надмоћних агресорских снага.

На основу оцене у којим ће нападачевим ешелонима оклопне и механизоване снаге представљати језгро и главну ударну снагу и, наравно, других утицајних фактора, команданти јединица одлучују: каква ће бити састав првог борбеног ешелона или предњих одреда и начин њиховог дејства, како је најцелисходније организовати противоклопну одбрану, које су могуће а која је најцелисходнија варијанта груписања, маневра и начина употребе сопствених оклопних јединица.

Један од битних фактора који ће у савременој оружаном борби опредељивати основно груписање и маневар нападача који располаже нуклеарним оружјем јесте управо то средство, и то утолико више уколико га поседује у већим количинама и што је веће уништавајуће и разорне моћи. У процени непријатеља овде ће се командант сусретати са највећим тешкоћама. Јер, биће много тешкоћа око откривања јачина и састава тих снага код нападача, њиховог распореда, процењивања начина и момента употребе, објеката дејства итд. Па ипак, неће то бити нерешив проблем. Командант ће на основу процене могућних и најцелисходније варијанте груписања, маневра и начина употребе снага КоВ и РВ нападача, процене могуће количине и јачине „А“ средстава, на основу података о нападачевој формацији, оперативнотактичким принципима, употреби „А“ средстава у досадашњим дејствима, оцењивати количину и врсте „А“ средстава, време и циљеве

уопште и с обзиром на могуће варијанте динамике његове нападне операције.

Ваздухопловне снаге, с обзиром на свој савремени квантитет, а нарочито квалитет, посебно с обзиром на чињеницу да су један од главних носилаца АБХ средстава, да су им радикално проширине могућности дејства ноћу, представљају један од битних фактора савремене нападне операције. Зато командант настоји да што реалније оцени количину и врсту авио-полета нападача, тежишне правце и највероватније преломне моменте остране динамике борбених дејстава који ће апсорбовати претежан део његове ваздухопловне подршке, као и могућности нападача у погледу обезбеђења непрекидности ваздухопловне оперативне и тактичке превласти, дејства ноћу и највероватније методе дејства у извршењу задатка.

Број, формацијски састав ваздушно-десантних јединица, квантитет и квалитет транспортне авијације и хеликоптера, обучавање читавих или делова пешадијских дивизија за ваздушни десант у савременим армијама упућују на закључак да ће се у офанзивним операцијама најчешће избацити низ мањих тактичких десаната (хеликоптерски и падобрански јачине до батаљона) и један или више оперативних (јачина око дивизије или, евентуално, више) и да ће они представљати један од битних фактора њене снаге. Отуда команданти тактичких јединица (пешадијских пукова, бригада и дивизија) процењују број, јачину, врсте и највероватније циљеве непријатељевих тактичких десаната, а команданти који руководе одбрамбеном операцијом усмеравају тежиште на оцену поменутих елемената код непријатељевог оперативног десанта. Овде би требало упозорити на један моменат. Наиме, истина је да ће и у будућем рату просторна удаљеност ваздушног десанта од снага с фронта на одређени начин утицати на време, циљ и рејон његове употребе. Али ће, ипак, највероватније одлучујући бити прорачун нападача да тај десант извршењем задатка што више допринесе развоју напада у целини или на појединим правцима, коришћењем најпогоднијих објективних околности за брзо сређивање на десантном рејону, спајање са снагама на фронту (првенствено оклопним и брзим), коришћење нуклеарне и ваздухопловне подршке итд. Оваква оријентација нападача нарочито би дошла до изражаја против браниоца чији су груписање и начин употребе копнених снага такви да су оне увек тамо где су потребне и спремне за брзу интервенцију против ваздушних десаната.

Конечно, истакли бисмо и ова два момента. Прво, с обзиром да се АБХ средства, ваздухопловне и ваздушно-десантне јединице код неких оружаних снага могу појавити и као основни носиоци тежишног удара и маневара у нападној операцији, то је командант који руководи одбрамбеном операцијом дужан да оцењује могуће варијанте усмеравања и брзог премештања главних удара нападача у процесу операције. Друго, командант који располаже јачим снагама у непријатељевој позадини мора процењивати и могућности АБХ, ваздухо-

пловног и ваздушно-десантног дејства нападача против тих снага, било да су у формацијском саставу његове јединице или су привремено стављене под његову команду.

Оцена борбеног морала непријатеља представља један од битних елемената процене непријатеља уопште. У пракси оцењивања тог елемента испољавају се каткад две екстремистичке, погрешне тенденције. Једна признаје непријатељу висок борбени морал и у томе неку врсту уравниловке различитих његових формација. Друга полазећи од високог борбеног морала сопствених јединица игнорише извесне стварне непријатељеве могућности. Конкретна процена борбеног морала одређене непријатељеве формације чији се напад очекује треба да се, по мом мишљењу, заснива и на општем познавању морално-политичког стања и борбеног морала оружаних снага којима она припада и на оцени фазе и карактеристика рата или дате оперативно-стратегијске или тактичке ситуације у којој се очекује напад. Очевидно, мора се рачунати са врло високим борбеним моралом код агресорских јединица у почетном периоду рата, а такође са различитим моралом непосредно после успеха или пораза који је доживела одговарајућа непријатељева формација. Такођер треба проценити могућно рефлектовање односа снага у живој сили и техници на територији, зони (рејону) одбране наше јединице или на појединим правцима на стање и развитак борбеног морала непријатеља, као и како би се могућне варијанте развоја динамике борбених дејстава одразиле на борбени морал непријатељеве формације у целини и поједине елементе њеног борбеног поретка.

Закључно бих тиме да је нужно вршити и процену борбеног морала и у мирнодопском решавању тактичких задатака било којом формом обуке старешина и јединица, пошто је и таква процена увек вршена и вршиће се у стварној ратној ситуацији. Бојазан од потцењивања или прецењивања борбеног морала непријатеља, релативност те процене, мања реалност критеријума у оцењивању тог елемента у поређењу са другим не могу правдати занемаривање конкретне процене непријатељевог борбеног морала. Јер, наведена ограђивања тичу се у одређеном степену и свих осталих елемената који сачињавају садржину процене непријатеља.

Оцена могућности и проблема материјалног обезбеђења и снабдевања представља један од битних елемената опште процене непријатеља. У евентуалном будућем рату обимност и сложеност снабдевања биће далеко веће него у прошлости, јер су далеко већа техничка средства (у савременој дивизији има 1000—5000 моторних возила, 30—500 тенкова, 200—500 артиљеријско-минобацачких оруђа итд.). Биће, дакле, потребне огромне количине муниције и горива за свакодневно снабдевање трупа на бојном пољу. У процени непријатељевих могућности и проблема снабдевања треба, поред осталог, захватити и то какве ће проблеме непријатељ имати у снабдевању свог првог борбеног (оперативног) ешелона у целини и појединих његових елемената, као и то какви проблеми могу искрснути пред њим у поједи-

ним фазама операције, гледајући на ово питање, пре свега, из аспекта дејства наших снага у непријатељевој позадини.

Процена сопствених снага. У пракси бива тако да се у оквиру процене непријатеља делимично процене и сопствене снаге. То је неизбежно јер су постојање, намере и дејство непријатељевих снага у сталној повезаности и међузависности са постојањем, намерама и дејством сопствених снага. По тој логици и у оквиру процене сопствених снага даље се употпуњава садржина процене непријатеља.

У оквиру процене сопствених снага треба поћи од следећег: с обзиром на могућности изненађења и динамичност борбених дејстава у савременом рату, командант сваке јединице (формације) мора тежити да што пре поседне додељену одбрамбену зону (рејон) држећи се принципа „што пре то боље“. Зато он првенствено цени које практичне мере то најцелисходније обезбеђују, какав метод и садржај рада команде су најпогоднији за организовање одређене одбрамбене операције (боја) и за какве рокове везати извршење појединих послова, какво је прегруписавање снага најрентабилније, како и у које време организовати кретање јединица ради посудања датих одбрамбених зона (рејона).

Један од битних елемената процене ситуације ради доношења одлуке команданта било за одбрану или напад је процена односа непријатељевих и сопствених снага у току дејства на свој ширини и дубини додељене одбрамбене зоне (рејона) и на појединим правцима и то у живој сили, у тенковима и противоклопним средствима, у АБХ средствима, у ваздухопловним снагама, у артиљеријским оруђима итд.

Овде треба нагласити да оцене тих односа могу бити само глобално-показатељске, а никако фиксно-математичке природе. То је условљено многобројним чиниоцима. Тако је, на пример, због различитог бројног стања и наоружања истих сопствених и непријатељевих формација мерење односа у живој сили по јединицама очевидно нереално. Реалније је мерити то по броју људи. Истина, и овај метод не гарантира неку „савршену тачност“ јер се ради о људском елементу различитог борбеног морала, квантитативно и квалитативно различито наоружаном, а конкретна манифестација једног и другог елемента у динамици борбених дејстава зависиће и од вештине и умешности командовања противничких команданата и команди.

Посебно је компликована процедура мерење односа снага од стране оних команди чије јединице не располажу АБХ средствима, или их имају у веома ограниченим количинама, и које морају рачунати са сталном стратегијском надмоћношћу непријатеља у ваздуху и најчешће са његовом оперативно-тактичком премоћи. Таква страна мора узимати низ других фактора који представљају неку врсту протутеже непријатељевој нуклеарној, ваздухопловној и ваздушно-десантној надмоћи. У основи, такве факторе представљају све оне снаге које на било који начин учествују у оружаном борби у непријатељевој позадини.

Треба истаћи да је нужно примењивати специфичан критеријум кад је реч о мерењу односа снага у тенковима између нападача који је изразито надмоћан у оклопним јединицама и браниоца који има масовна средства блиске противоклопне борбе у рукама бораца високог борбеног морала. Затим, од битног је значаја за одмеравање односа снага и то да ли, с обзиром на географске карактеристике додељене одбрамбене зоне (рејона), могу доћи до изражаја масовни, обухватни удари непријатељевих оклопних снага, или његови тенкови могу дејствовати само у непосредном захвату комуникација.

При одмеравању односа у ваздухопловним снагама нужно је узимати у обзир не само број, већ и квалитет авиона. Ако је непријатељ изразито надмоћан у броју и квалитету авиона и њиховом наоружању, треба тражити могућности за ефикасно дејство сопствених ваздухопловних снага и постизање надмоћи у појединим фазама одбране на одређеним местима. Наиме, ни такав непријатељ не може непрекидно имати тактичко-оперативну надмоћ у свим ситуацијама на свим правцима, рејонима и објектима у зони одбране неке јединице. Управо то треба користити за обезбеђење сопствене надмоћи и успешно дејство својих ваздухопловних снага.

Пошто су морално-политичко стање и висок борбени морал главни извор ударне моћи наших оружаних снага, то је природно што им посвећујемо пуну пажњу у процени стања и могућности сопствених снага. Овде је битно проценити реално не само тренутно стање борбеног морала јединице (формације) и појединих њених делова ради предузимања одговарајућих мера и доделе што реалнијих борбених задатака свакој од њих, већ и оне факторе који ће позитивно или негативно деловати на стање борбеног морала сопствених трупа у динамици борбених дејстава.

У оквиру процене сопствених снага командант и његова команда оцењују основне проблеме материјалног обезбеђења како у периоду организовања тако и у динамици одбране, имајући у виду могућне и највероватније варијанте њеног развоја.

Оцена могућних и најделисходније варијанте структуре одбрамбене зоне (рејона), борбеног поретка и маневра одређене јединице (формације) представља централни проблем читавог процена сопствених снага.

У целокупном процесу процене ситуације ваља истраживати и одмеравати аргументе у прилог или против одређених варијанта решења појединих проблема. Тако треба прићи пре свега решавању следећих проблема: које одбрамбене положаје, појасеве, рејоне организовати, да ли организовати појас обезбеђења и какве снаге имати у њему — колико предњих одреда и да ли ће њихово језгро сачињавати оклопне, брзе или пешадијске јединице; какав треба да буде састав појединих борбених ешелона, који ће од њих бити главни носилац отпора и како то загарантовати јачином и саставом, тактичко-топографским карактеристикама његових одбрамбених положаја и појасева, ојачањима, маневром и садејством осталих елемената борбеног

поретка итд.; какве по саставу и јачини треба да буду опште, здружене и родовске резерве и са каквим задатком; коначно могућне и најцелисходнију варијанту основног груписања и употребе свих родова војске, а не само основног — рецимо пешадије.

Ако се у формацијском саставу јединице или под привременом командом налазе одређене снаге које дејствују или се предвиђају за дејство у непријатељевој позадини, командант разматра проблематику њихове употребе такођер као један од кључних проблема своје процене. Основно груписање, облици маневра, методи дејства снага на фронту и у непријатељевој позадини решавају се у нераскидивој међусобној повезаности.

Полазећи од могућних и најцелисходније варијанте основног груписања, облика маневра и метода дејства својих снага и јачине састава и метода дејства непријатељевих окупационих снага (најчешће ће део тих снага организовати и бранити гарнизоне, део мања упоришта на комуникацијама, а део изводити офанзивне антипартизанске подухвате), командант процењује могућне варијанте решења проблема, почетка и циљева дејства појединих јединица у непријатељевој позадини и одређује тежишта дејства тих снага у току читаве одбрамбене операције и по појединим њеним фазама кад год је то могућно.

Командант посвећује пуну пажњу процени најцелисходнијих решења за употребу ваздухопловних јединица односно одобрених авио-полета. У условима нападачеве изразите оперативно-тактичке ваздухопловне превласти треба, користећи „међупросторе“ (о чему је већ било речи), изабрати такве циљеве у његовом борбеном поретку, тући их у такво време, применом таквих састава ваздухопловних група и метода њиховог дејства било на којем тактичко-оперативном правцу, који скупа узев обећавају наношење највећих могућних губитака непријатељу и највећи степен сопствене противваздушне одбране.

Полазећи од највероватнијих варијанти почетног груписања и маневра нападача и сопствених снага командант оцењује највероватније варијанте развоја динамике операције и своје одлуке у преломним моментима те динамике. Ту он првенствено оцењује проблеме: метода и активности одбране, избегавања рентабилних циљева, умањивања ефекта дејства и отклањања последица „А“ удара нападача и употребе евентуално расположивих „А“ удара, као и обрачуна са непријатељевим оперативним односно тактичким десантом.

У решавању проблема метода и активности одбране треба нарочито водити рачуна да се групишу снаге по правцима и на својој ширини и дубини додељене територије, одбрамбене зоне (рејона), да се јединице у непријатељевој позадини употребе тако како би постале основни носилац активности одбране у одређеној фази операције или накнада у операцији у целини, да се вешто изабере моменат и правац противудара или противнапада, као и да се тако групишу и употребе све снаге како би се најефикасније спречио брз продор нападача нарочито у захвату комуникација.

У погледу противатомске заштите битно је, поред почетног груписања у одбрани, тако маневровати снагама у динамички операције како би се стварали што мањи број и мање рентабилни циљеви за нападачеве „А“ ударе. Ради што ефикасније борбе против нападачевих десаната битно је да командант процени мере које му обезбеђују ефикасан напад на непријатељев десант у процесу спуштања и сређивања на десантној просторији и да оцени да ли ситуација дозвољава да се снагама ангажованим у борби против десанта одмах постави као циљ уништење односно локализација његовог дејства или најпре локализација, а касније, кад се прикупе снаге, његово уништење.

Општи закључци из процене ситуације. Командант у току читаве процене ситуације извлачи одређене закључке о практичним мерама које треба предузети на бази процене овог или оног елементарне ситуације. Такав метод обезбеђења практичан смисао читаве процене. Па ипак, нужно је и најкорисније извући на крају процене битне закључке који ће у ствари садржавати елементе суштине одлуке команданта за организовање и извођење операције. Да би се избегло непотребно понављање и обезбедила што већа практична вредност општих закључака, мислим да је довољно да се они сведу на следеће:

а) закључке о могућним и највероватнијој варијанти циљева, почетног груписања и маневра нападача и задатака појединих елемената његовог борбеног поретка посебно наглашавајући улогу, задатке и начин употребе његових АБХ средстава, оклопних, ваздухопловних и ваздушно-десантних јединица;

б) закључке о најцелисходнијој варијанти циљева, почетног груписања, задатака појединих елемената борбеног поретка и начина употребе сопствених снага;

в) закључке о основним мерама морално-политичког и материјалног обезбеђења операције;

г) закључке о могућним и највероватнијој варијанти развоја динамичке одбране о могућним и најцелисходнијим одлукама једне и друге стране у преломним моментима те динамике.

На завршетку овог излагања нужне су неке напомене. Пре свега, мислим да оваква методика процене ситуације и овакав њен начелан садржај обезбеђују комплексно сагледавање ситуације и тиме доводе до коначне или суштински комплексне одлуке команданта — комплексне из аспекта употребе свих видова и родова војске и мера моралног и материјалног обезбеђења. Затим, оваква методика и садржај процене ситуације у одбрани захватају процену не само у фази организовања већ и извођења операције, без обзира на то што се овај процес наставља и у њеном току и што неке оцене у пракси извођења операције добијају своју потврду, неке се показују погрешним, а неке доживљавају одговарајуће корекције. Разуме се да су у пракси могућни, а некад и можда целисходнији, друкчији методски поступци и у нечему друкчији елементи начелне садржине процене ситуације у одбрани.

О УПОТРЕБИ КОЊА У ПРОШЛОМ И БУДУЋЕМ РАТУ

По завршетку другог светског рата приступају готово све армије у свету реорганизацији својих оружаних снага прилагођавајући их новим достигнућима у наоружању и техници. Један од основних циљева који се тиме жели постићи је повећање маневарске способности, покретљивости и брзине, првенствено коришћење моторизованог уместо коњског транспорта. Стога су неке армије знатно смањиле број коња, а неке их потпуно избациле из састава борбених јединица. Међутим, стечена искуства из другог светског рата и корејског рата говоре да степен покретљивости борбених јединица није увек зависио од степена њихове моторизованости. У низу операција у току ових ратова није се могла увек обезбедити тактичка па ни оперативна покретљивост и поред тога што је максимално кориштена моторизацијом. Било је и случајева, иако то изгледа парадоксално, да је моторизација негативно утицала на покретљивост.

На основу тих искустава потребно је размотрити до којег се степена и у којим случајевима може ићи на смањење коња у борбеним јединицама у савременој армији уопште.

Нико не може порећи предност мотора над коњем, али се исто тако не може порећи да је она релативна с обзиром да не може доћи увек до изражаја. Пракса је показала да употреба мотора зависи од низа чинилаца који на њу позитивно или негативно утичу. Погодни терен и атмосферски услови омогућавају да позитивна својства мотора, тј. његова брзина и покретљивост, дођу до пуног изражаја. Међутим, на планинском, мочварном, тешко проходном, шумовитом и крашком терену, као и при неповољним атмосферским условима (блато, снежни наноси, ниске температуре) та ће својства доћи теже до изражаја или ће потпуно затајити, док ће коњ и тада задржати своја позитивна својства. У знатном броју операција у другом светском и корејском рату то је потврђено: мотор је морао бити замењен коњем и често је за исход операције било пресудно да ли је та замена извршена благовремено и у којем обиму.

Војни руководиоци бивше немачке армије у чланцима који су објављени после рата изнели су мишљење да је неусклађеност у материјално-организациском смислу борбених јединица с осталим факторима, првенствено теренским и атмосферским, један од узрока

немачких неуспеха на источном фронту. То се највише огледало у неусклађености транспортног система с теренским и атмосферским условима у појединим годишњим периодима, а то је условило ограничење покретљивости борбених јединица. Стога се у тим чланцима могу наћи и приговори упућени врховној команди немачке армије што је у припремама за рат запоставила јединице с коњским транспортом. Сличне замерке упутили су неки војни стручњаци (Микше, Ружерон) и америчкој армији у вези с неуспесима на корејском фронту. Америчке моторизоване јединице нису могле извршити оперативне ударе већих размера на испресецаном планинском земљишту и мочварним пиринчаним пољима, нити су биле у могућности да користе моторизовани транспорт за снабдевање јединица на фронту. Напротив, севернокорејске и кинеске врло покретљиве јединице широко су маневровале живом силом и усмеравале дејства ван комуникација, на планинско земљиште, на којем није могла доћи до изражаја техничка надмоћност америчких моторизованих јединица.

Пред почетак другог светског рата имале су све армије у свету (сем америчке) извештан број коња у саставу својих јединица који су кориштени, зависно од ситуације, као основно или помоћно транспортно средство. Сем тога, неке су армије имале и коњичке јединице као посебан род војске (совјетска, немачка, грчка, турска и др.). Тако је, на пример, у саставу немачке армије било 570 000, пољске 658 000 коња; Црвена армија је располагала са 30 коњичких дивизија и већим бројем пешадијских и планинских јединица с коњима; француска армија са 70 пешадијских, неколико планинских и 6 коњичких дивизија, као и 7 коњичких бригада. У саставу британске армије било је врло мало коња, док су готово све јединице у саставу турске, грчке, белгијске и холандске армије биле с коњским транспортом.

У току другог светског рата указала се код свих армија потреба за већим бројем јединица с коњима, па се приступило формирању знатног броја пешадијских, планинских и посебних транспортних, а у неким армијама и коњичких јединица. Број тих јединица се у току рата непрекидно повећавао. У немачкој се армији, на пример, број коња у току рата повећао неколико пута у односу на број који је имала на његовом почетку. То повећање уследило је: мобилизацијом коња с територије Трећег Рајха (270.000), реквизирањем с окупираних територија (1,450 000) и из ратног плена (450 000). Укупно је немачка армија користила 2,800 000 коња. Она је била приморана да формира и посебне ергеле и ремонтне депое јер су потребе за коњима стално расле због повећања броја јединица с коњским транспортом и великих губитака.¹⁾

И Црвена армија је после рата с Финском приступила знатном повећању броја јединица с коњима. Разлог треба тражити у лошем искуству које је имала у том рату у вези с употребом моторизованих јединица на тешко проходном земљишту. Не располажемо подацима колико је коња она користила у току другог светског рата, али се

¹⁾ Коњ на источном фронту, *Schweizer Kavallerist*, број 1/55. год.

може закључити да је тај број био врло велик с обзиром на број борбених и неборбених губитака коња, као и на број новоформираних јединица с коњима (формирано је 10 коњичких дивизија поред 30 постојећих). Познато је да је врховна команда Црвене армије већ на почетку рата само у саставу јединица које су затварале границу према Западу имала око 354 000 коња.

Америчка армија ушла је у други светски рат потпуно моторизована. Међутим, већ у току првих борби крајем 1941. и почетком 1942. године против јапанских снага увидело се да се моторизоване јединице не могу добро искористити на терену на којем су вођене борбе, па су почетком 1942. године формиран 1 планински пук и више транспортних јединица са по 150 мула у свакој. Укупно је у саставу тих транспортних јединица било око 6 000 мула (мазги). Када је рат с Јапанцима пренет на територију Кине, Американци су тамо авионима пребацили 3 000 мазги. Године 1943. формирана је једна планинска дивизија са 3 планинска пука, која је имала 6 000—8 000 мазги. Истовремено је у саставу 5. армије формиран и већи број транспортних јединица с коњима тако да је имала укупно око 11 000 мула-мазги. Америчка армија у периоду операција у Италији била је присиљена, због недостатка коња, да из САД пребаци преко 15 000 мула и мазги, док је знатан број реквирирала с територије Сицилије, Сардиније, Корзике и самог Апенинског полуострва.²⁾

И у оквиру британске армије осетио се недостатак јединица с коњским транспортом већ у почетним борбама које су вођене 1940—41. године у Еритреји и Грчкој. Стога је формиран изванредан број транспортних јединица с коњима, првенствено товарних, а њихов се број стално повећавао. Већ у 1943. години било је у саставу британске 14. армије, која је дејствовала на територији Бурме, преко 21 000 коња, мазги и мула, и према изјави британских официра та је стока представљала основно транспортно средство за снабдевање јединица на том фронту. Такођер је британска армија формирала 1941. године 1 коњичку дивизију са 8 000 коња која је стационарала у Палестини и није кориштена у току другог светског рата. У току операција на италијанском фронту формиране су и у оквиру британске 8. армије транспортне јединице с товарним транспортом, као и 2 планинска пука са укупно око 8 000 коња и мазги. Према непотпуним подацима британска армија је користила само на европском и бурманском фрон-

²⁾ У књизи „Операције у јужној Италији“ које је издало Министарство одбране САД каже се: „Без мазги наша зимска кампања у Италији била би немогућна. Док су се на равничастом терену моторна возила могла кретати по блату, на врло стрмим падинама једва су се могли кретати и људи. На тим планинским теренима успешно су се употребљавале мазге, али их није било довољно. Почетком 1944. године имала је наша 45. дивизија само 32 мазге, а крајем те године већ 400, не рачунајући италијанску товарну јединицу која их је имала 140. Међутим, требало их је имати још више, јер је за дотур најужнијих потреба за 1 пешадијски пук било потребно 250 мазги. Касније је свака наша дивизија која је дејствовала на италијанском фронту имала по једну привремену товарну јединицу, или француску или италијанску, које су смениле пешадијске јединице које су до тада кориштене за ношење“.

ту 24 000 коња, 65 000 мула, 3 600 дева и 8 800 волова (у недостатку коња за вучу артиљеријских оруђа).³⁾

После капитулације Француске формиран је од снага народног отпора француски Експедициони корпус који је у свом саставу имао 12 000 коња и мазги. По завршетку савезничких операција у Северној Африци, у којима је успешно учествовао и тај корпус, долази до избацивања коња из његовог састава и увођења моторизације по узору на остале савезничке јединице. Међутим, приликом инвазија на Сицилију и касније на Италију увидело се да је такав поступак био неправилан, па је у састав корпуса поновно уведено око 10 000 коња и мазги.

1944. године формирана је француска 1. армија која учествује скупа са савезничким снагама на европском ратишту и захваљујући јединицама с коњима успешно води борбе на Вогезима. На територији СССР-а формирана је пољска 1. армија с великим бројем пешадијских и коњичких јединица, која успешно учествује у низу операција 1944—45. године.

Из изнетих примера се види да је коњ у току другог светског рата долазио све више до изражаја и поред својих негативних особина (спорост и мали транспортни капацитет), јер је у специфичним случајевима, када је моторизација затајила, обезбеђивао тактичку покретљивост.

Коњ је кориштен у првом реду као транспортно средство (товарно-вучно) за теже наоружање, муницију и храну. Неке су га армије користиле (нарочито Црвена армија а делом и немачка) и у оквиру коњичких јединица. Начелно, коњица је имала задатак да чисти од непријатеља терен на којем је употреба моторизације била ограничена, да врши препаде на бокове непријатељевих снага, разбија његову концентрацију, спречава брзо извлачење, као и да извиђа у његовој позадини. Поред тактичких она је добијала и задатке оперативно-стратегијског значаја: забацивање у непријатељеву позадину, опкољавање његових снага и брзо запоседање важнијих стратегијских, привредних и политичких центара до доласка главних снага.

Коњичке јединице учествовале су у низу борбених операција почев од 1941. године па све до завршетка другог светског рата, и то или самостално или у садејству с пешадијским и моторизованим јединицама. Из анализе појединих операција види се да су оне успешно извршавале и веће борбене задатке.⁴⁾

Нико не може порећи да је мотор у другом светском рату био далеко вреднији од коња у условима који су погодовали његовој употреби, као и да је био од одлучујућег значаја у том рату. Али је исто тако неоторива истина да су и јединице с коњима у извесном броју

³⁾ Будућност ветеринарске службе енглеске армије, ТВР бр. 28/59.

⁴⁾ Операција на сектору Брестлитовск — Брјанск (немачка 1. коњичка дивизија); код Првомајске (совјетски 2. коњички корпус); одбрана Москве (коњички корпус генерала Вјелова); на сектору Солнечкорск — Волоколамск 1942. год. (два совјетска коњичка корпуса); на реци Десни 1942. године (совјетски 2. и 4. коњички корпус); таганрошка и украјинска операција 1944. године, итд.

операција биле одлучујући фактор за исход борбе нарочито на беспутном планинском, шумовитом и мочварном терену, као и на терену прекривеном високим снежним наносима. То потврђују многе операције па ћемо изнети неке од њих.

Априла 1940. године у нападу на Норвешку учествовао је немачки 21. корпус састава 5 пешадијских и 2 планинске дивизије са укупно 16 100 коња који су пребачени из Немачке поморским десантом. Захваљујући таквом саставу могао је корпус водити успешно борбе 2 месеца против норвешких и савезничких снага (француских и енглеских). Савезничке снаге састављене углавном од моторизованих јединица, нису биле у могућности да маневрују преко планинског и снегом покривеног терећа, па су дејствовале искључиво дуж комуникација. Напротив, немачке јединице с коњским транспортом биле су знатно покретљивије и успеле су да маневром преко планинског терена опколе савезничке снаге и присиле их на капитулацију.

Своје планинске и пешадијске јединице с коњима немачка армија је користила и у нападу на Балкан 1941. године, а нарочито у борбама против грчке армије. С обзиром да моторизоване јединице нису могле извршити пробој добро утврђене Метаксасове одбрамбене линије, то је немачка команда одлучила да главни напад усмери на Рупелски кланац својом 6. планинском дивизијом, док су моторизоване јединице извршиле обухват западно од р. Струмице. Тај је план уродио плодом па је убрзо дошло до капитулације грчке армије.⁵⁾

И у борбама против јединица НОВЈ користила је немачка армија већи број пешадијских и планинских јединица. Од укупно 29 планинских дивизија, колико их је имала, било је ангажовано против наших снага 15 дивизија.⁶⁾

Планинске јединице немачке армије нарочито су дошле до изражаја 1942. године у борбама на прилазима и на самом Кавказу. Оне су запоседале истакнуте висове и теснаце обезбеђујући на тај начин наступање моторизованих јединица дуж комуникација. Четрдесет и девети немачки планински корпус дејствовао је августа 1942. године на планинском масиву западног дела Кавказа, на висини од преко 3 000 метара. Међутим, после почетних успеха морао се зауставити и прећи у одбрану, јер је због недостатка брдског транспорта било доведено у питање снабдевање јединица. Тада су Немци на брзину покушали да формирају брдски транспорт, али је то било недовољно, па је даље напредовање корпуса заустављено. Исте године учествују планинске јединице под командом генерала Ланца на крајњем делу северозападног Кавказа у пробијању совјетске одбране источно од комуникације која води од Хандискаја према Туапсеу, пресекавши одступницу совјетским снагама. Међутим, постигнути успех није се могао експлоатисати, јер немачки 57. моторизовани корпус који је дејствовао западно од наведене комуникације није

⁵⁾ Папагос: *Грчка у рату 1940/41. године*, ВИЗ ЈНА „Војно дело“, издање Војне библиотеке.

⁶⁾ Колб В.: *Борбена дејства у шуми*.

могао извршити окружење совјетских снага због планинског и шумљеног терена, па су совјетске снаге успеле да се извуку.⁷⁾

У операцијама на планинском терену северне Финске и Норвешке 1944—45. године врло успешно учествује немачка 20. планинска армија са преко 60 000 коња.

И Црвена армија је располагала већим бројем планинских дивизија, али се у току рата показало да их је недовољно, па су у недостатку истих кориштене коњичке јединице. Сем тога, совјетске планинске јединице нису биле у потпуности опремљене за дејства на планинском терену и то је био један од главних разлога тешких пораза које су претрпеле 1944. године на Карпатима. Наиме, између 1. и 2. украјинског фронта дејствовале су дуж гребена Карпата јединице 4. украјинског фронта, тј. на терену који је захтевао потпуно опремљене планинске јединице, а то није био случај с планинским јединицама 4. украјинског фронта.

Поучан пример о ограниченој употреби моторизованих јединица на планинском терену представљају савезничке операције на територији Сицилије и Апенинског полуострва.⁸⁾ Напредовање савезничких снага кроз Италију било је заустављено северно од Салерна, на планинском терену на којем су Немци организовали три узастопне одбрамбене линије које су биле врло добро утврђене и поседнуте. Планински терен онемогућавао је масовнију употребу моторизованих јединица и маневар. Оне су могле продужити напредовање тек по убацивању у борбу јединица с коњским транспортом које су биле оспособљене за дејства на планинском терену — француског и пољског Експедиционог корпуса. Први је у саставу америчке 5. армије дејствовао на одсеку Монте Фаитор — р. Лири, а други у саставу британске 8. армије јужно од Касина. Корпуси су се забацивали преко планинских масива позади непријатељских одбрамбених линија и на тај начин присилили немачке снаге да се повуку. Тек тада су могле ступити у дејство савезничке моторизоване јединице.

Очит пример о ограниченој употреби моторизованих јединица на планинском и испресецаном земљишту представљају операције у току корејског рата. Америчким моторизованим јединицама, које су биле технички боље и савременије опремљене, успешно су се супротставиле севернокорејске и кинеске лако покретљиве јединице с коњским, па и носачким транспортом.

Негативан утицај шумовитог земљишта на употребу моторизованих јединица испољио се у низу операција у току другог светског

⁷⁾ Конрад Р.: *Будућност брдских јединица и покретљивост војске*, извод у часопису „Војно дело“ бр. 2/52.

⁸⁾ У вези с операцијама на Сицилији генерал Патон каже: „Напредовање америчке 5. армије на Сицилији било је могуће захваљујући на брзину импровизираним јединицама с коњима. Иако су те јединице на брзину формиране, оне су се показале врло корисне. Уствари, ми не бисмо добили рат без њих. Да смо бар имали једну комплетну коњичку дивизију с брдском товарном артиљеријом не би нам ни један Немац побегао.“ (Патон: *Рат каквог сам ја видео*, ВИЗ ЈНА „Војно дело“ издање *Војне библиотеке* 1953. год.).

рата. Тако, на пример, после пораза немачких снага пред Москвом предузима совјетска 4. армија противофанзиву која се одвијала на јако пошумљеном земљишту витепске, калињинске и смоленске области. По пробијању немачке одбране није се могло приступити брзом гоњењу непријатеља, јер је пошумљено земљиште ограничавало покрет моторизованих јединица. Тада је совјетска команда одлучила да се у оквиру сваке дивизије у саставу 4. ударне армије формира посебан одред за гоњење непријатеља. Ти одреди, састављени од смучарских и коњичких јединица, успели су да се забаце иза непријатељских снага које су се повлачиле, пресеку им одступницу и заробе их.

И америчке моторизоване јединице у борбама с јапанским снагама у Бурми нису могле доћи до изражаја с обзиром да је њихово кретање ограничавао шумовит терен. Карактеристичан је случај америчке 77. моторизоване дивизије на отоку Гуам, која је могла дневно да преваљује свега 2—4 км, па је с тога претрпела велике губитке од лако покретљивих јапанских јединица.

И на мочварном терену је употреба моторизованих јединица врло ограничена преко целе године. То најбоље доказују неуспеси које су претрпеле совјетске моторизоване јединице у операцијама у Финској 1939—40. године на сектору Ладошког и Оњешког језера, као и немачке моторизоване јединице у операцијама на сектору Припјатских мочвара 1941. године и Нагајских 1943. године. Према речима маршала Толбухина, успех совјетске офанзиве на сектору Нагајских мочвара постигнут је захваљујући учешћу совјетских јединица с коњима. Мочваран терен приморао је 2. оклопну групу при надирању од Брестлитовска према Брјанску да користе на свом десном крилу (Припјатске мочваре) немачку 1. коњичку дивизију за коју је генерал Гудеријан рекао да се „одлично показала“.

Позитивне карактеристике мотора, као што је већ речено, могу максимално доћи до изражаја на равничастом терену. Међутим, у периоду пролећних и јесењих киша и равничаста терен без тврде подлоге постаје непроходан за моторизацију. То потврђује више примера из другог светског рата. При надирању 2. оклопне групе према Москви расквашен терен приморао је Гудеријана да затражи од немачке Врховне команде 6 пешадијских дивизија с коњима. Гудеријанове оклопне снаге морале су се на расквашеном терену између Орела и Туле наслонити на коњски транспорт јер је, како он сам каже „... дошло у питање снабдевање јединица на фронту. На том путу нису више постојале брзе јединице. Због великог броја моторних возила која су избачена из строја за време кишовитог и блатњавог периода, морале су се трупе саме сналазити. Помагале су се превозним средствима са терена али је њих било врло мало да би се могла надокнадити моторна транспортна средства, која су испала из строја“⁹⁾

У сличној ситуацији нашле су се и совјетске моторизоване јединице код Стаљинграда приликом опкољавања немачке 6. армије

⁹⁾ Гудеријан: *Војни мемоари*, издање ВИЗ ЈНА Војно дело 1961. године.

па су морале на брзину пребацити тешке хаубице на коњску вучу. После стаљинградске операције немачке моторизоване јединице повлачиле су се преко кубанских равница које су биле расквашене због пролећних киша, па су се заглибиле у блату. „Једино су се вучна возила са сточном запрегом могла кретати“, изјављује један немачки официр описујући то повлачење.

Противофанзива коју су Немци предузели 1944. године са 10 моторизованих дивизија на расквашеном и блатњавом терену на сектору Корсуњ — Шевченковска у циљу пробоја између снага 1. и 2. украјинског фронта пропала је, поред осталог, и зато што су се немачке моторизоване снаге могле кретати искључиво дуж друмова (због расквашеног терена), а које су Совјети добро запречили. У међувремену су снаге 1. и 2. украјинског фронта извршиле својим покретљивим пешадијским јединицама противнапад и у року од неколико дана продрле 300 км дубоко у непријатељеву позадину. Продор је извршен у два правца која су се спојила и на тај начин заробљено је 10 немачких моторизованих дивизија.

У борбама које су вођене између совјетских и финских јединица у зимском периоду 1939—40. године код Суолмусалина показало се да су моторизоване јединице на земљишту прекривеном већим снежним наносима практично непокретне. У тој борби су учествовале совјетска 44. и 163. моторизована дивизија против финске 9. лаке дивизије. Та је дивизија, захваљујући смучарским јединицама и саничском транспорту, показала велику маневарску способност и покретљивост и успела је потпуно уништити обе совјетске моторизоване дивизије. У тој борби имали су Совјети око 30 000 губитака у људству, а Финци само 2 700.

У совјетској зимској противофанзиви јануара 1942. године учествовале су 16. армија на сектору Крјуково — Андрејевка и 20. армија на сектору Сонечкогорск — Волоколамск. Обе су армије имале, углавном, јединице с коњским транспортом. Совјетске јединице, захваљујући лаким танкетама са коњском вучом, забацивале су се непријатељу за леђа и уништавале немачке оклопне јединице, њихове тенкове који су се заглибили и замрзли у блату, тако да су били практично непокретни. Оне су успеле у року од 10 дана пробити немачку одбрану, продрети 80 км дубоко у непријатељеву позадину и у садејству с коњичким јединицама уништити немачку 17. панцер-дивизију, као и 28. 29 и 35. пешадијску дивизију из састава 2. оклопне армије.

Улога коња у нашем ослободилачком рату, како у оквиру јединица НОВ тако и у позадини, била је врло велика. Коњ је представљао готово једино транспортно средство које се могло користити у тешким условима под којима је тај рат вођен. Његова је примена била многострука: за пренос тежег наоружања, муниције, коморе, рањеника, за брзо пребацивање курира итд. Нарастањем наших јединица расле су и потребе за коњима, а нарочито после стварања регуларних војних формација, јер су истовремено нарастале и коморе,

повећавао се број рањеника и болесника, као и тежег наоружања, а покрети јединица били су сваким даном све дужи и напорнији. Но, и у регуларним јединицама број коња није био сталан. Он је зависио од ситуације, расположењем тежег наоружања, величине коморе и броја непокретних рањеника и болесника, а често и од могућности попуне.

Важност коња у партизанским јединицама уочена је већ од самог почетка НОР-а, што се види из већег броја сачуваних докумената. Тако, на пример, већ 30. септембра 1941. године издаје команда Ужичког партизанског одреда наређење да се изврши попис и мобилизација коња на ослобођеној територији. Слично наређење издаје и Народноослободилачки одбор за Херцеговину априла 1942. године.

У нашим партизанским одредима било је мало коња (по 10—20), и то искључиво товарних. Знатан број одреда није имао у почетку уопште коња у свом саставу, јер нису у том периоду још располагали тежим наоружањем, а и комора је била мала с обзиром на малобројно људство. Формирањем регуларних јединица—бригада — долази и до повећања броја коња. Статутом пролетерских бригада одређује се први пут приближан број коња које треба да има свака бригада. Предвиђено је да у свакој бригади постоји коњички вод од 30 коњаника (практично ти водови нису формиран) и батаљонске коморе са по 2 товарна коња на сваку чету. Године 1942. предвиђа се и пионирски вод са 4 товарна коња. У другој половини 1942. године Врховни штаб издаје наређење и о броју јахаћих коња у јединицама.

Међутим, број коња у бригадама није био сталан и кретао се од 30 до 90, а у дивизијама од 200 до 900 (пред крај рата имале су неке дивизије и преко 2 000 коња у свом саставу).

Нарастањем наших снага и повећањем броја јединица осећао се све више недостатак коња, па су се морали користити и волови за вучу тежих артиљеријских оруђа, што је нарочито дошло до изражаја у 1944. години на територији Србије. Волови су кориштени и у Хаубичком дивизиону VIII приликом 4. непријатељске офанзиве.

С обзиром на нашу тактику био је и непријатељ присиљен да примењује одговарајуће облике ратовања и да користи јединице с коњским транспортом. У тим борбама успеле су наше јединице заплени и побити већи број његових коња. Из непотпуних података којима располажемо види се да су наше јединице у 1941. години заплениле 190 коња; у 1942. години заплениле 1 753 и побиле 328; у 1943. години заплениле 7 672 и побиле 3 886; у 1944. години заплениле преко 7 459 и побиле око 2 115; у 1945. години заплениле 7 342 и побиле 176 коња.

Колико је коња кориштено од стране наших јединица у току НОР-а не може се ни приближно одредити, јер се најчешће о њима није водила евиденција све до друге половине 1943. године. Сем тога, велик је број докумената из НОР-а уништен. Чињеница је да је Југославија изгубила у току НОР-а око 450 000 коња. У тој борби урачунати су и они које је окупатор одвукао из наше земље као и они

које су Бугари на сремском фронту мобилисали за своје јединице и одвели. Сем тога, велик број коња страдао је у току НОР-а од разних заразних болести и несташнице хране. У сваком случају, број коња које су користиле наше јединице био је велик, што се може закључити и по томе што су на крају рата имале око 80 000 коња.

Поред тога што се коњ у нашим јединицама претежно користио као транспортно средство, било је и случајева формирања коњичких јединица. Тако се у Статуту пролетерских бригада предвиђа постојање коњичких водова. У марту 1942. године извршене су припреме за формирање коњичког вода при VIII, али је тај рад омеља 3. непријатељска офанзива. Крајем 1942. године формиран је коњички вод при Савинском и Похорском партизанском одреду, а исте године коњички ескадрон при штабу 3. оперативне зоне. У току 1944. године извршен број дивизија формира коњичке водове, а формиране су и мање коњичке јединице при неким командама места и подручја за обезбеђење територије, за хватање непријатељских група, обављање курирске службе итд. Почетком 1944. године формиран је при ГШ Македоније коњички ескадрон који је у другој половини 1944. године прерастао у 12. коњичку бригаду. Наређењем VIII формирана је 15. септембра 1944. године 1. коњичка бригада у Љигу, која је имала 3 коњичка дивизиона с лаким наоружањем.¹⁰⁾

Овај кратак преглед борбених акција 1. коњичке бригаде изнет је да би се видело да је и у партизанском рату улога коњичких јединица значајна.

У послератној војној литератури наилази се на више чланака у којима се наводи, да се готово код свих армија појављивао у току рата проблем попуне јединица коњима. Узрок треба тражити у ограниченим изворима и у великом броју борбених и неборбених губитака коња. Нарочито је било много неборбених губитака због штетних дејстава разних фактора који, више или мање, прате сваки рат. Међутим, тај губитак могао је бити знатно мањи да су благовремено предузете превентивне мере. Најизразитији фактори од којих зависи употребна вредност коња, као и проценат неборбених губитака у рату, су: пасмине коња, категорије, ремонтовање, поступак с коњима и њихова исхрана.

¹⁰⁾ Она је 18. новембра упућена на сремски фронт, где је ушла у састав 21. дивизије и поново формирала 3. дивизион.

Почетком децембра 1944. године 1. коњичка бригада учествује у пробоју на правцу Кузмин — Кукујевци, а у гоњењу непријатеља који се повлачи према с. Гибарац ликвидира посаду у с. Липовац и садејствујући са снагама 21. дивизије води тешке борбе у Босутским шумама. Почетком 1945. године она добија задатак да штити леви бок 1. армије. Учествује у заузимању непријатељских упоришта у с. Сољани, с. Врбања и с. Дреновац. Касније, у саставу 1. пролетерске дивизије, учествује у гоњењу непријатеља правцем Баково — Плетерница, преко планине Дил и даље преко Нове Градишке све до Загреба.

Од нарочитог је значаја успех који је ова бригада постигла у борбама с непријатељем у с. Крејтавац, својом интервенцијом код р. Илове при одбијању добро организованог непријатељевог противудара.

Употребна вредност коња, нарочито у ратним условима, зависи у знатној мери од пасмина које се користе за попуну јединица, јер нису све пасмине подједнако отпорне према физичким напорима, неповољним атмосферским условима, сточним заразама и разним незаразним обољењима, недостатку хране и воде итд. На пример, немачка армија је на источном фронту имала врло велик проценат неборбених губитака коња зато што су коришћене пасмине које су по својој конституцији слабо отпорне према неповољним атмосферским и другим негативним утицајима. За попуну својих јединица немачка армија је користила коње са територије западне Европе, који су припадали племенитијим пасминама с кратким длачним покривачем и који их није могао заштитити од врло ниских температура и других временских непогода. Црвена армија је имала мали број неборбених губитака захваљујући употреби аутохтоних коња са територије СССР-а који припадају примитивнијим пасминама с дугим длачним покривачем. Према неким мишљењима, од европских пасмина које је користила немачка армија показале су се као најотпорније хафлингери и рајнски коњ.

И наша искуства из НОР-а јасно говоре о великом утицају пасминског порекла коња на њихову употребну вредност. Наш брдски коњ показао се најотпорнијим и највреднијим у ратним условима.

Морамо нагласити да су племените пасмине коња слабо отпорне не само према неповољним атмосферским условима, већ и према тежим физичким напорима, недостатку хране и воде, као и према разним заразним и незаразним обољењима. Сем тога, они траже бољу негу и држање, што у ратним условима није могуће обезбедити. Из тих разлога је при избору коња за попуну ратних јединица потребно посветити нарочиту пажњу њиховом пасминском пореклу.

Могућност кориштења појединих типова коња за обављање одређених послова зависи од њихове телесне грађе тј. „катогаије“. Највећу употребну вредност испољиће коњ у раду који одговара његовој телесној грађи и навици. Међутим, ако се, на пример, товарни коњ користи за вучу, или вучни за ношење терета, он троши много више енергије, што доводи до брзог изнуравања и онеспособљавања за рад. Према томе, употребна вредност коња зависи од усклађености врсте рада који обавља с његовом категоријом. О томе такођер треба водити рачуна при попуни јединица коњима.

Армија се попуњава коњима са цивилног сектора како у миру тако и у рату. До доласка у јединице ти коњи живе и раде под другим условима од оних који постоје у јединицама. Стога их је потребно постепено привикавати на нове услове, „ремонтвати“, јер ће у противном доћи до њиховог брзог изнуравања и упропаштавања. Један немачки војни стручњак каже: „Највећи пропуст код попуне јединица немачке армије у току другог светског рата био је тај што су коњи упућивани у јединице пре но што су прошли кроз обуку ремонтвања и постепеног навикавања на тешке услове живота које прате рат. То су били „цивилни“ а не војни коњи, који нису били способни

да подносе глад, жеђ, тешке физичке напоре, као и неповољне атмосферске услове“.¹¹⁾

До истих искустава дошли смо и ми у току НОР-а. Док су се јединице попуњавале нашим брдским коњем, проценат неборбених губитака био је далеко мањи него кад су се почеле попуњавати племенитијим коњима са територије Срема. Наш брдски коњ по природи је отпоран и врло скроман у исхрани захваљујући тешким условима живота на брдовитом терену, тако да се услови његовог живота нису много променили у јединици. Тај коњ је добро подносио тешке физичке напоре и глад. Међутим, коњи са територије Срема који су припадали племенитијим пасминама и живели до доласка у јединице под повољним условима, врло су тешко подносили ратне тешкоће те су се врло брзо изнуравали и онеспособљавали за рад у јединицама. Пред крај рата број изнурених коња био је врло велик, тако да је било потребно неколико ремонтних депоа (Шабаци, Сремска Митровица, Смедеревска Паланка) у које су упућивани ради опоравка. Међутим, да су пре упућивања у јединице прошли кроз обуку ремонтовања, број онеспособљених грла био би далеко мањи.

Потпуно је разумљиво што ремонтовање коња у партизанском начину ратовања не долази у обзир. Исто тако оно неће доћи у обзир ни у почетку савременог рата уопште јер краткоћа трајања мобилизацијског периода то неће дозволити. Међутим, у току рата ремонтовање је могућно и неопходно ако се жели што дуже сачувати употребна вредност коња и смањити проценат неборбених губитака. Стога је потребно да армије које ће у рату имати коње предвиде и постојање ремонтних депоа. Данас, на пример, у мирнодопској француској армији постоје 2 ремонтна депоа из којих се попуњавају коњима њене колонијалне јединице (британска армија имала је 1944. године у Италији 3 ремонтна депоа).

Из података којима располажемо види се да је у свим армијама у току рата долазило до великог броја неборбених губитака због помањкања обученог људства за рад с коњима. То је нарочито тешко погодило немачке јединице на источном фронту које су се, додуше, на брзину попуњавале коњима, али није било обученог људства за рад с њима. Проблем недостатка обученог људства за рад с коњима јавио се и код америчке 5. и британске 8. армије на италијанском фронту, услед чега је и код њих долазило до великих неборбених губитака коња.

Врло је вероватно да ће се проблем недостатка обученог људства за рад с коњима испољити у још већем степену у евентуалном будућем рату пошто је данас у свим мирнодопским армијама знатно смањен број јединица с коњским саставом или су оне потпуно укинуте, па се стога и не врши обука људства за рад с коњима у току служења војног рока. Тај проблем уочили су и неки амерички војни

¹¹⁾ Коњ на источном фронту у часопису *Schweizer Kavallerist* бр. 11/55. године.

руководиоци, али су они мишљења да ће га моћи решити (уколико буду користили коње) на тај начин што ће на одређеном терену мобилисати месно становништво за коњевоце. Да је то решење непотпуно види се из броја неборбених губитака у њиховим јединицама на италијанском фронту, када су на исти начин решавали тај проблем.

За наше услове сматрамо да би било потребно ради оспособљавања што већег броја људи за рад с коњима форсирати омасовљење коњичког спорта код омладине, предвидети попуну ратних јединица које ће имати коње с људством са села, а у рату постојање ремонтних депоа за коње у којима би се истовремено обучавало људство за рад с коњима.

С обзиром на велик број коња који се користи у рату, јавља се као посебан проблем могућност њихове исхране. У ратним условима је исхрана коња често нередовна, слаба и недовољне калоричне вредности. Из тих разлога долази до наглог мршављења коња и до њиховог онеспособљавања за рад.

У току НОР-а велик је број коња страдао услед несташнице сточне хране, иако су, углавном, кориштени наши брдски коњи који су у исхрани врло скромни. У јединицама немачке армије на источном фронту било је у зимском периоду 1941—42. године 20%, а у зимском периоду 1942—43. године 12% губитака коња због несташнице сточне хране. Немци су били присиљени у периоду повлачења преко кубанских низина пребацити сточну храну авионима, јер је од одржавања коња зависило сваки покрет јединица на том терену. У борбама у Бурми било је предвиђено да сваки коњ (мула) носи по 4 резервна obroка сточне хране.

Највећи проблем у рату представља пребацивање кабасте сточне хране из позадине на фронт. Стога је још у миру потребно решити питање смањења и њене запремине, а да калоричност остане иста. То се према нашем мишљењу, може постићи брикетирањем кабасте сточне хране. Досадашњи покуси у том правцу дали су задовољавајуће резултате, па би било потребно и даље на томе радити.

Слаба опрема и недостатак обученог људства које би знало правилно засамаривати и запрезати коње доводе до великог броја повреда. Таквих случајева било је нарочито код америчке 5. и британске 8. армије на италијанском фронту. И из јединица НОВЈ изабачен је велики број коња због повреда насталих услед слабе опреме и нестручног засамаривања.

Код израде како товарне тако и запрежне коњске опреме за потребе ратних јединица треба водити више рачуна о величини и обиму коња који долазе у обзир за попуну ратних јединица. То значи да опрему треба израђивати према коњима са цивилног сектора, јер њих има највише у ратним јединицама, а не према коњима из мирнодопског састава армије који су и већи и крупнији. Такође треба радити на повећању корисне носивости терета коња смањењем тежине самара која данас износи од 27—42 кг, а могла би бити и знатно мања (15—20 кг).

Сва та искуства из другог светског рата требало би детаљније и студиозније проучавати, како би се нашло најбоље решење за повећавање употребне вредности коња.

После другог светског рата приступило се у свим армијама смањењу или чак ликвидацији коња у саставу борбених јединица. Тако их је, на пример, норвешка армија радикално смањила кад је приступила Северноатлантском пакту. Међутим, на пролећним маневрима одржаним 1954. године на територији Норвешке у оквиру САП моторизоване јединице на планиници и снегом прекривеном земљишту потпуно су затајиле, док су јединице са коњима извршиле постављени задатак. Зато је норвешка армија после тога повећала број коња у мирнодопском саставу за 8 000 и они су предати сељацима на чување. Они их користе за своје радове, а армија плаћа њихово издржавање. Сваке године за време војних вежби коњи се повлаче у јединице. И у британској армији остао је врло мали број коња после рата, али је после поменутог маневра у Норвешкој и она приступила извесном повећању броја коња, што се већ одразило на појединим војним вежбама.

Швајцарска армија је после дугих дискусија вођених у Генералштабу расформирала 30 коњичких ескадрона и од њих формирала 24 коњичке извиђачке јединице са укупно 5 000 коња који су придати пешадијским дивизијама. Међутим, задржала је у брдским батаљонима по 84 коња и у сваком пешадијском пуку по једну брдску транспортну чету са 100 коња.

У оквиру грчке армије по приступању Северноатлантском пакту формиране су моторизоване „пентомик“ дивизије, иако је, по мишљењу неких војних стручњака (генерал Кимон Барлас) недостатак стоке, нарочито товарне, код јединица које ће дејствовати на брдском терену врло велик недостатак.¹²⁾

Италијанска армија приступила је, међутим, врло опрезно смањењу броја јединица с коњима. Поред извесног броја пешадијских јединица с коњима она је задржала и 3 планинске бригаде (свака са по 1 329 товарних мазги), а располаже и са неколико артиљеријских пукова с коњским транспортом (од 4 дивизиона два су на коњску вучу, а два товарна) и неколико брдских дивизиона 75 мм — сваки по 318 товарних мазги. Поред тога, воде се и дискусије о потреби повећања броја јединица с коњима.

У армијама чланица Варшавског пакта коњи су сведени на врло мали број и углавном су задржани у границама (мирнодопским) јединицама.

Француска армија располаже извесним бројем јединица с коњима нарочито у колонијама и са неколико планинских јединица распоређених дуж шпанске и италијанске границе. У француским брдским бригадама, које су моторизоване, предвиђено је у случају рата неколико специјалних камиона за пребацивање коња који би се користили на терену где се не могу кретати моторизоване јединице.

¹²⁾ К. Барлас: *Критика пентомик дивизије*, Народна Армија бр. 1086/60.

У саставу шведске армије постоји 16 пешадијских пукова с коњима, 1 коњички пук и 1 коњички дивизион.

Америчка армија расформирала је одмах после рата све своје јединице с коњима. Међутим, за терен на којем се моторизација не би могла користити, првенствено планински, предвиђа се да се постојећим америчким пешадијским дивизијама доделе „провизорне транспортне чете“ са по 450 коња (мазги) које би се у случају потребе попуниле коњима на терену, а месно становништво користило за коњевоце.¹³⁾

Појава сваког новог наоружања и нових достигнућа у ратној техници повлачи за собом, поред осталог, и измене у организацијској структури борбених јединица и у систему ратовања. Појава тенкова и моторизације довела је, као што смо видели, у периоду између првог и другог светског рата до избацавања или знатног смањења броја коња у саставу неких армија с намером да се тиме повећају брзина и маневарска покретљивост. Међутим, у низу операција у другом светском рату показало се да се жељена брзина и покретљивост нису могле увек постићи и поред масовне употребе моторизације, односно да је долазило до тешких па и судбоносних последица кад су се на непогодном земљишту или у неповољним временским приликама јединице наслањале искључиво на технику и моторизацију, тако да се морало поново прибећи и кориштењу старог транспортног средства — коња. Стога је нетачна оцена да је узрок врло велике примене коња био, као што то неки покушавају објаснити, недостатак моторних возила на фронту. Тај узрок треба тражити у посебним условима ратовања на које смо у изнетим примерима указали. Зато је несхватљиво, с обзиром на искуства другог светског рата, зашто је одмах по његовом завршетку поновно дошло до игнорисања коња. Нема сумње да је мотор као транспортно средство у другом светском рату био далеко кориснији од коња, али је чињеница да је коњ у знатној мери допуњавао мотор, односно да је у извесним ситуацијама представљао основно и незаменљиво транспортно средство.

Поставља се сада питање да ли и у којој мери појава нуклеарног оружја негира употребну вредност коња у савременој армији? Појавом овог оружја приступило се реорганизовању структуре борбених јединица и њиховом прилагођавању новим условима. Под утицајем тог оружја и још свежим утисцима првих атомских експлозија неке су армије поново потпуно избациле коње из састава јединица, а друге су знатно смањиле њихов број. Армије које су избациле коње из свог састава приступиле су формирању искључиво моторизованих јединица, јер се развила теорија да ће нуклеарно оружје представљати у евентуалном рату „апсолутно“ оружје, да ће се будући рат одвијати „притиском на дугме“ итд. По тој теорији рат ће бити краткотрајан и у њему ће поред нуклеарних пројектила доћи до изражаја само брзе моторизоване јединице за експлоатацију успеха

¹³⁾ Монжамон: *Будућност планинских јединица* (извод у *Војном делу* бр: 2/52).

нуклеарне експлозије. Ратна дејства на земљи сводила би се искључиво на брзе и дубоке продоре моторизованих и оклопних јединица дуж комуникација итд. Разумљиво је стога што таква концепција рата одбацује сваку помисао о употреби коња у оквиру борбених јединица и што је из ње произишао закључак да је „век коња“ прошао, те да коњ представља анахронизам за савремену армију. Међутим, ратови који су касније уследили (Индокина, Кореја, Алжир) оповргли су теорију о краткотрајном рату иако у њима није примењено нуклеарно оружје. Они су доказали да се и поред напретка у наоружању и техници не искључују досадашњи облици ратовања, као и то да садашњи степен развоја моторизације не обезбеђује апсолутну покретљивост борбених јединица. У вези са ратом у Кореји и применом потпуно моторизованих формација војни стручњак Косеоглу пише: „... Америчке потпуно моторизоване јединице, опремљене тешким наоружањем, нису на планинском и беспутном земљишту у Кореји показале маневарску способност. Кореја је још једном показала да се у организацији и опреми армије не могу занемарити географски услови. Показао се недостатак коња и мазги који су потпуно избачени из формације дивизије“.¹⁴⁾

На бази тих искустава приступило се поново разматрању организацијске структуре борбених јединица, посебно питања коњског транспорта. Данас се и у земљама које располажу најмодернијом техником јавља све више присталица да се у пешадијској дивизији примени комбиновани транспорт: мотор-коњ ради обезбеђења тактичке покретљивости. Ово се мишљење поткрепљује у тиме да данас постоје реалније могућности за повећање могућности употребе коња у армији пошто се у оквиру пешадијских јединица користи лакше наоружање (бестрзајна оруђа), као и кола с кугличним лежајима која омогућују већи вучни капацитет коња.¹⁵⁾

Постоји и мишљење да се на тешко проходном земљишту кориштењем хеликоптера као транспортног средства искључује потреба за употребом коња. Међутим, при разматрању могућности његовог коришћења, поред тога што је засад економски нерентабилан, треба имати у виду још неке негативне стране, као што су релативно мали транспортни капацитет, мали радијус кретања, мала висина лета, потреба већег броја стручњака за одржавање, потреба да постоји превласт у ваздуху, могућност откривања положаја од стране непријатеља због буке мотора итд. То не значи да се употреба хеликоптера на тешко проходном земљишту одбацује, али се при анализи његове употребне вредности морају имати у виду и наведене негативне стране због којих се данас још не може сматрати апсолутним транспортним средством. Чињеница је да хеликоптер може корисно послужити за дотур материјала до фронта, али ће бити потребно ипак

¹⁴⁾ Косеоглу С.: *Да ли је Кореја, као и шпански грађански рат, родила нову доктрину?* (Војно дело бр. 5/52).

¹⁵⁾ Микше Ф.: *Криза пешадије* (приказ у Војном делу бр. 1/52).

неко друго транспортно средство које ће се користити на самом фронту за пренос тежег наоружања и муниције. По свему судећи засад то на тешко проходном земљишту може бити првенствено коњски транспорт.

Питање употребе коња, значи, постало је опет актуелно и о томе се воде дискусије и у индустријски развијеним земљама. У којем ће обиму коњ бити кориштен у армијама тих земаља зависиће, без сумње, и од карактера евентуалног рата који произилазе из ратне концепције сваке армије. Армија која по својој ратној концепцији предвиђа вођење агресивног и рата на туђој територији просторно удаљеној од сопствене базе, првенствено ће тежити стварању моторизованих јединица, тј. јединица веће брзине и радијуса кретања. У том случају коњ као транспортно средство у саставу борбених јединица које би извршиле почетну агресију не би дошао у обзир. Уколико би се, пак, у току даљег вођења рата појавила потреба за коњима, те армије предвиђају њихово мобилисање на одређеној ратној територији.

У армијама економски слабије развијених земаља, које немају агресивних намера и код којих основна концепција рата базира на одбрани сопствене независности, расправља се о томе да се пронађе најбоље решење за одбрану земље, водећи рачуна о њеном економском потенцијалу и о потреби за таквим борбеним јединицама које ће се моћи на одговарајућем терену успешно супротставити технички надмоћнијем агресору. С обзиром на то да ће теже проходно земљиште у знатној мери ограничавати разорно дејство непријатељског нуклеарног оружја и употребу моторизованих јединица, јасно је да ће те армије тежити да се борбена дејства изводе на таквом земљишту. Оне стога при разматрању организацијске структуре сопствених јединица воде рачуна о обезбеђењу њихове покретљивости и маневра на теже проходном земљишту, а то их наводи да у свом саставу имају и јединице с коњским транспортом. Према томе, комбиновани транспорт није условљен само економским фактором него и другим захтевима, а целисходном комбинацијом моторног и коњског транспорта постижу се у одређеним условима најбоља решења. У којем омеру ће бити заступљен моторни, а у којем коњски транспорт зависиће од дате ситуације, као и од материјалних могућности.

Употреба коња доћи ће нарочито до изражаја у земљама у којима ће у случају агресије бити организован свенародан одбрамбени рат где ће се примењивати најразноврсније форме борбених дејстава на фронту и у непријатељевој позадини. Нарочито ће употреба коња доћи у обзир при разним облицима дејстава у непријатељевој позадини, и ту ће они највероватније бити основно транспортно средство. То, поред осталог, потврђују и наша искуства из НОР-а. Употреби моторизованих јединица у савременом рату често ће се супротставити и природа борбених дејстава: када треба остварити тајност покрета у близини непријатеља; инфилтрирати се између његових положаја; неприметно се извући из додира с противниковим снагама;

прегруписати снагу у непријатељевој близини итд. Сем тога, ваља имати на уму да ће моторизоване јединице у евентуалном будућем рату представљати рентабилан циљ за нуклеарно оружје да ће им кретање дуж комуникација често бити онемогућено већим рушењима и препрекама, да захтевају већи број стручњака за одржавање, да зависе од располагања и дотура погонског горива итд.

Из изнетог се види да основни захтев који поставља савремени рат пред све армије, тј. обезбеђење максималне брзине и пуне покретљивости борбених јединица, до данас није потпуно решен. Један од основних проблема представља то што се не располаже универзалним транспортним средством које неће зависити од земљишта и атмосферских услова. У тим условима не постоји, дакле, друго решење сем коришћења комбинованог транспорта: мотор-коњ, а њему у прилог говоре и досадашња ратна искуства.

МЕЋУПРОСТОРИ И ЕКОНОМИСАЊЕ СНАГАМА

У првом светском рату иако су војске бројно порасле и прекриле читаве фронтове бојишта, ипак их није било толико да би се обезбедило непрекидно поседање одговарајућом густином и да би се, сем тога, могла образовати довољно снажна тежишта. Међупростори — непосреднути делови фронта — појављују се као неопходност ради уштеде снага за употребу на важнијим одсесима. У другом светском рату још је више порасла потреба за међупросторима у циљу економисања снагама. Нападач је добио таква ватрена средства и такве снаге, пре свега оклопне, да је могао пробити сваки фронт ма колико он био засићен и непрекидан. Бранилац се зато све више оријентише на одбрану по дубини. Ешелонирање снага по дубини постаје неопходан елемент снаге одбране. Све се више афирмише одбрана по правцима. Међутим, међупростори су и у првом и у другом светском рату били примамљиви за нападача. Преко њих се најлакше могло упасти у браниочев поредак. Но, истовремено су представљали и опасност за нападача да упадом у њих сам буде изненађен и претрпи неуспех.

Појавом атомског наоружања нападач је за евентуалан будући рат добио средство за далеко ефикасније савлађивање браничевог отпора него што је раније имао. Зато он неће бити ни заинтересован за провлачење кроз међупросторе у оном смислу као досада. Бранилац, међутим, који такође мора рачунати са атомским ударима првенствено по најгушће поседнутим рејонима, биће принуђен да своје снаге распоређује довољно растресито по фронту, а нарочито по дубини да их не би изложио сувише великим губицима и да би их имао за отпор и активна дејства на што већој дубини. Њега, значи, сама чињеница да нападач поседује атомско оружје наводи на још већу примену међупростора. Бранилац, пак, који сам располаже атомским наоружањем има у рукама средство које му омогућује да слободније него раније ствара међупросторе већих размера, јер их тим новим оружјем може веома ефикасно затварати и бранити.

Међупросторима се у савременим условима постиже економисање снагама и избегавају већи губици од атомског дејства. Поред тога међупростори ће служити и као зоне које пружају могућности за еластичну активну употребу браничевих јединица.

С обзиром на истакнути значај међупростора за браниоца нужно је да се при организовању одбране одреди њихова улога, место, величина и мере које би требало предузети да би што боље одговорили својој улози. Ова питања не могу се разматрати изоловано, јер улога зависи од места и величине међупростора и обратно, али је ипак потребно да се по сваком од њих дође до одређеног закључка.

Међупростори ће најчешће имати истовремено вишеструку улогу. На пример, њима ће се остваривати економисање снагама — јављаће се као простори између праваца који се бране; уштеђене снаге са њих моћи ће се ешелонирати по дубини; обезбеђиваће растреситији распоред јединица а тиме и погодне услове за чување снага од атомских дејстава; могу бити кориштени и за подесан маневар у склопу активних дејстава.

У складу са улогом одређује се и место међупростора. Они међупростори у којима се предвиђа развијање маневра бирати ће се на местима која најбоље одговарају идеји маневра. Међупростори, пак, чија је намена само да се јединице заштите од претераних губитака од дејства атомског оружја примењиваће се свуда где то густина распореда налаже, ситуација омогућује, а задаци дозвољавају. Итд.

Величина међупростора зависиће од његове улоге и места, величине јединице, природе земљишта и осталих околности.

Кад међупростор већ постоји, кад су му одређени место, величина и улога, решава се и врло деликатно питање мера које би требало предузети да би га бранилац што боље искористио код извршавања свог задатка. При томе се он излаже великој опасности да им не поклони превише или премало пажње. У првом случају међупростори ће одвлачити снаге и средства које је желео уштедеги, а у другом они могу постати извор таквих изненађења приређених од стране нападача да ће за уклањање њихових последица бити потребне јаче снаге од оних које су применом међупростора уштеђене, уколико последице не би биле још теже.

Мере које се примењују за обезбеђење међупростора могу бити веома различите те више или мање доприносити економисању снагама. Тако се за непосредно затварање и одбрану међупростора могу упутити делови оперативних јединица или само слабији осигуравајући делови ради њихове контроле. Понекад ће се у њих упутити само извиђачки делови (за стално или само повремено). Даље, може се планирати да одређене јединице с фронта и из дубине активно дејствују против нападачевих делова који би се упутили кроз међупросторе. Код свих поменутих случајева примењиваће се и ватра како стрељачког наоружања јединица распоређених на боковима међупростора тако и унапред припремљене артиљеријске ватре уколико је то могућно с обзиром на распоред и дomet оруђа, као и запречавање разних врста и обима. Посебну улогу у затварању и одбрани међупростора, а тиме и у економисању снагама, могу одиграти атомска

средства, уколико бранилац њима располаже у одговарајућим количинама.

И поред тако значајне улоге међупростора у савременој одбрани, о њима се најчешће не решава као о посебном питању одбране, већ узгред, приликом распоређивања снага и одређивања зона или праваца дејства. Притом се дешава да командант у току процене дође до одређених закључака у погледу улоге, места, величине и мера за уређење или одбрану неког међупростора, али он те закључке, односно своју одлуку, ипак не пренесе на потчињене у виду јасног и непосредног наређења. Он једноставно подели додељени фронт на потчињене јединице, одређујући им зоне дејства односно правце, очекујући при томе да ће јединице саме схватити улогу, место и величину међупростора онако како је он сам то замислио, те да ће у вези с тим и саме предузети одговарајуће мере. Међутим, како је већ поменуто, на међупростор се обично различито гледа у свакој заинтересованој јединици па се лако може десити да ће га неке преценити, друге потценити, да ће му неке поклонити исувише пажње на рачун значајнијих задатака, а друге га сувише запоставити. При таквом недовољно координираном раду међупростори најчешће неће бити правилно искоришћени па се могу доживети или непријатна изненађења или везати сувише јаке снаге. Зато у погледу међупростора и мера које треба предузети у вези с њима не сме остати ништа нејасно.

Кад постоји довољно времена за организовање одбране, могу се евентуални пропусти благовремено уочити и отклонити, али у савременом рату таквим се временом обично неће располагати, па ће свака накнадна мера у ствари бити само импровизација са свим њеним недостацима.

У савременом рату треба рачунати и са међупросторима који ће се појављивати сасвим неочекивано, у току дејства, било да нека властита јединица изненада промени своје место или да буде уништена атомским ударом. У таквом случају мораће свака заинтересована јединица одмах сама предузети све одговарајући мере за обезбеђење новоствореног међупростора.

Пошто ће дејства браниоца бити у разним ситуацијама различита и зависити првенствено од циља или задатка одбране, међусобног односа снага и њихове јачине у односу на ширину додељене зоне и пошто ће то утицати на улогу међупростора, било би корисно са тог аспекта размотрити неколико најкарактеристичнијих ситуација у којима се могу одвијати одбрамбена дејства, имајући у виду да се такве ситуације у стварности обично неће појављивати у чистим облицима, већ у разним комбинацијама, често још и у вези са нападним дејствима.

Ако бранилац располаже са довољно снага и средстава за одлучан фронтални отпор, и ако је ширина фронта релативно мала, а однос снага повољан, он може успети да прекрије целу зону преко које очекује напад и да му остане довољно снага за стварање по-

требне густине на тежиштима по фронту и по дубини. У овом случају значајнијих међупростора може да не буде. Међутим распоред широм читаве зоне без међупростора биће оправдан једино ако бранилац може обезбедити учешће већине расположивих снага у одсудним дејствима на тежишту, било да се то постиже непосредним распоредом или маневром, било посредно, везивањем одговарајућих нападачевих снага. Тешко да ће то икада бити могућно. Зато ће и у том случају бити међупростора, односно одбрана ће бити организована по правцима само ће међупростори бити мањи и моћи ће их се боље контролисати. Међупростори који су потребни ради избегавања претераних губитака од непријатељевих атомских средстава биће и у овом случају примењивани иако ће се на појединим одсецима ићи свесно на већи ризик.

Уколико је фронт одбране сувише широк, бранилац и да хоће неће моћи да се распореди на читавој зони, те ће међупростори бити неизбежни. За одбрану тих међупростора, нарочито мањих, долазе у обзир мере поменуте у ранијем излагању и доста опширно разматране у војној литератури, уз издавања минималних снага и средстава. Ипак, и тада треба добро размотрити да ли је одвајање било каквих снага и средстава са тежишних одсека заиста неминовно и да ли то неће имати за последицу њихово слабљење, а тиме и слабљење одбране као целине. Ма какве се мере за одбрану међупростора предузеле, оне ипак не могу бити довољне за одбијање нападача ако он главни удар усмери баш тамо. То, уосталом, није ни сврха ових мера. Оне, пре свега, служе да би се задржале само слабије нападачеве снаге, да би се удар његових јачих снага благовремено открио и успорио, па тек онда ликовирао маневром и ударом јединица распоређених на суседним одсецима и у дубини. При томе ће успех зависити умногоме од правилног координирања дејства расположивих снага. Ако бранилац располаже и одговарајућим атомским наоружањем, моћи ће у интересу економисања снагама смелије стварати међупросторе, а за њихову одбрану, односно контролу, издајати скромније снаге и средства.

Уколико су зоне одбране шире у односу на расположиве снаге, утолико се бранилац мора доследније чувати сувишног растурања по фронту да не постане сувише слаб на тежишту. Међупростори тада бивају све шири, а праваца на којима ће се распоређивати снаге требало би да буде све мање. У великим међупросторима, пак, уобичајене мере одбране не могу бити довољно ефикасне ни за одбијање слабијих браничевих снага, јер би за такав задатак требало издвојити јаче делове са важнијих места. То, наравно, не значи да такве међупросторе не треба затварати, већ да се средства за њих не одузимају од снага предвиђених за одсуднија дејства. Најбоље их је узети од делова који се не могу, или их не треба, употребити за дејства на тежишту. Јединице распоређене на боковима тако великих међупростора не би више биле довољно међусобно повезане па би морале свака за себе организовати извиђање и осигурање да би се обезбедиле

од изненађења. Одбрана међупростора почивала би још више на маневру главних браниочевих снага и они би у том случају у ствари били мање предмет одбране, а више зона за извођење маневра. Ако би нападач усмерио главни удар кроз међупростор, браниочеве снаге груписане на тежишту одбране биле би слободне или недовољно ангажоване, па зато и на располагању за маневар у складу са новом ситуацијом.

Код мера борбеног обезбеђења овако широких међупростора требало би, поред осталог, организовати и ефикасну обавештајну службу која би одмах по упаду непријатеља пружила о њему све податке неопходне за стварање плана ликвидације или локализовања продора. Такођер би се могли оставити органи за прецизно управљање артиљеријском ватром.

Ова разматрања односе се првенствено на припремни период одбране, док још није успостављен тешњи додир са непријатељем и док се о његовим дејствима могу правити само претпоставке. Сразмерно са развијањем нападних дејстава, пристизаће све конкретнији подаци о нападачевој стварној јачини, распореду и намерама, па ће бити јаснија и ситуација како организовати одбрану, где и какве имати међупросторе. Међутим, питање је да ли ће бити и довољно времена да би се отклонили недостаци почетног распореда.

На крају ваља нагласити да ће у пракси бранилац ретко зауставити нападача још својим почетним распоредом. Много чешће он успева у томе тек у току борбе по дубини, па је у интересу економисања снагама утолико значајније да су оне у почетном распореду много више прикупљене и распоређене по дубини, као и да се њима економише на рачун међупростора. На тај начин може се најсигурније обезбедити солидан и непрекидан отпор.

Кад бранилац располаже скромним снагама у односу на фронт одбране и снагу нападача онда ће се он изразито оријентисати да лопи нападача отпором по дубини и тако ствара време за прикупљање довољно снага и средстава да би се изборио преокрет у ситуацији. За то мора постојати извештан прихватљив однос између покретљивости властитих и нападачевих снага. Ако је непријатељ моторизован и располаже техником која му обезбеђује покретљивост ван путева, он ће успевати да изманеврује браниоца који се креће пешке, ако овај не обезбеди засићеност снагама читаве дубине одбране. У оваквом случају, а и иначе, погодно је уштедети снаге непоседањем земљишта неподесног за кретање, боравак и дејства јединица, поготово оних са тежом техничком опремом. Кретање кроз такве међупросторе је спорије, а бокови изложенији, што натерује нападача да буде опрезнији. Самим тим што се непријатељ наводи на наступање преко таквих међупростора, бранилац постиже донекле свој циљ — ствара извесно време. Активним дејствима и мањих снага на развучене бокове могу се у повољним случајевима стешњеном нападачу наносити осетни губици, његове снаге изнуравати, а тиме још више успорити наступање.

У таквим ситуацијама бранилац би требало да се још изрази-тије прикупља на најосетљивијим правцима. Јачина браничевих снага и њихов распоред по дубини морали би бити такви да буду довољни за успешно извођење одбране на релативно великим дубинама. Уколико би укупне снаге браниоца биле мање у односу на непријатеља и ширину одбрамбене зоне, утолико би требало да су више прикупљене, па следствено томе да су и међупростори већи. Због релативно великих међупростора још мање би се смело подлећи искушењу и за њихову одбрану одредити и иначе скромне снаге са праваца који се поседају. Ватрено дејство са суседних одсека такођер не би могло бити ефикасно, а често га уопште не би било. Свака јединица у близини таквих међупростора морала би сама да се брине о осигурању изложених бокова. Код уређења оваквих међупростора и њихове контроле морало би се претежно ослањати на локалне снаге.

Једно од основних средстава за задржавање нападача уз исто-времено чување властитих снага је ватра, првенствено даљна. Зато ће понекад бити корисно да се што више расположивих снага развије на предњем крају и непријатељ снажном ватром натера на рано развијање и губљење времена, а затим да се бранилац повлачи на наредне положаје и овај поступак понавља. Поступак је утолико кориснији уколико је реч о мањој јединици, мањој дубини одбране, сигурнијем прихвату и краћем времену које треба обезбедити. У том случају ће међупростори бити релативно мањи и боље штићени али ће постојати већа опасност због мање дубине одбране. Јер, ако би се слабе снаге развукле дуж читаве ширине релативно широког фронта, нападач би могао да их на сваком жељеном месту пресече и да незадрживо продире у дубину ради почесног тучења и уништавања браничевих јединица које не би имале времена да се прикупе и припреме за борбу. Снаге развучене дуж фронта не би могле да га у томе спрече.

У току развоја браничевих дејстава по правцима, улога међупростора може се у складу са развојем ситуације изменити. Односно, у почетку непосредне зоне могу касније постати зоне за извођење маневра — у току динамике могу се на њих пренети дејства, с тим што би се онда стварали нови међупростори на другим местима. Зато бранилац мора бити довољно еластичан да би могао што боље одговарати свим променама ситуације.

Међупростори између појединих брањених праваца могу бити изразито велики тако да садејство снага које их затварају буде тешко изводљиво. Јединице на сваком засебном правцу тада ће дејствовати потпуно самостално и саме се бринути о заштити бокова и позадине.

Употреба атомских средстава кад постоје велики међупростори у систему одбрамбеног фронта браниоца има одређене специфичности. Нападач би био мање заинтересован да на тако разређену одбрану употреби у почетку своја атомска средства. Чувао би их првенствено за динамику борбе, за браничеве снаге у дубини намењене за активна

дејства. Ни бранилац, коме би атомска средства много олакшала одбрану пространих међупростора, за тако велике ширине обично их неће имати довољно, а неће му ни нападач лако створити погодан циљ јер се неће морати јаче груписати за пробој одбране, односно провлачење кроз међупросторе.

Ова излагања односе се на читаве фронтове и снаге на њима, а могу се применити и на сваку самосталну јединицу. Команданти морају потчињеним јединицама постављати реалне и одређене задатке у погледу ширине одбрамбених рејона. Они би требали одредити и место, величину и улогу свих важнијих међупростора. Не би се смео додељени фронт једноставно поделити на потчињене јединице, нити им се препустити да саме одређују међупросторе и решавају питања њиховог обезбеђења. При томе се треба руководити тим да ће свако развлачење и дробљење снага по фронту ради избегавања међупростора или њихове боље контроле бити најчешће утолико мање оправдано што су јединице мање. Дивизија а евентуално и пук, прикупљени у распореду из којег могу слободно и брзо развијати дејства, биће за непријатеља опаснији, без обзира на ширину непосредних делова фронта, него ако су раздробљени по четама и водовима развојеним великим међупросторима тако да покривају широке зоне које, међутим, не могу бранити, нити се, притиснути надмоћнијом ватром нападача, међусобно потпомагати.

Ако бранилац располаже снагама које су знатно мање покретљиве од непријатеља, њихово ефикасно маневровање по дубини биће утолико теже уколико је већа дубина на којој дејствују. Кордонски распоред дуж целе ширине фронта био би у том случају још опаснији, јер би га нападач могао лакше расецати, а затим, неометан, великом брзином продирати у дубину, знајући да ће маневри браниоца бити сувише касни.

У овом случају распоред браниоцевих снага на изабраним правцима не сме бити плитак, јер би се тиме јединице подметале под удар непријатеља или би се излагале опасности да буду обиђене и одсечене од рејона које би требало да штите. Зато је повољније да се распореди на већој дубини дуж праваца којима дејствују, наравно, под условом да се не пређу границе преко којих би се изложиле, опасности да буду почесно тучене од стране покретљивог нападача. Најистакнутији делови би се под притиском с фронта или услед непријатељевих претњи преко међупростора постепено повлачили, уз прихват, све дубље, при чему би снага одбране све више нарастала. Тако би дубина почетног распореда пружала и извесну сигурност од опасности које би претиле преко отворених међупростора.

Ако би несклад између јачине обостраних снага, њихове покретљивости, дубине зоне дејства и времена које треба обезбедити био исувише велик, изгледи на успешну примену оваквих дејстава били би нереални и требало би тражити друга решења.

Кад бранилац не располаже са довољно снаге и средстава за пружање чвршћег отпора чак ни борбом по дубини, нити му ситуација

или задатак то налажу, он ће измицати испод нападачевог удара. У таквом случају било би свако круто везивање снага за неко одређено земљиште и његову одбрану још неприхватљивије, јер би наводило на одсудна дејства са недовољним снагама и под неповољним условима па, према томе, и на ризик уништења. Задатак јединице се тада, начелно, не може везивати ни за какав земљишни објект или рејон, изузев кад би то било привремено нужно због опште ситуације, без обзира на губитке. Пошто циљ дејстава не може бити више одбрана неког земљишног рејона, то губе свој значај и линије фронта и положаји. Снаге једне стране обично се налазе у међупросторима друге и обратно. Фронтална дејства претапају се у територијална, у којима нестаје фронтова и позадине јер су обе стране распоређене и дејствују у истим зонама, без оштријег раздвајања линијама фронтова.

У таквој ситуацији бранилац прибегава пре свега активним, нападним дејствима, бирајући циљеве у складу са својим могућностима. Свака пасивност у таквој ситуацији водила би брзо слабљењу снага и слому.

Начело прикупљености снага добија у таквој ситуацији специфично значење. Ако би се прикупиле јаче снаге, могли би се на махове остваривати и замашнији циљеви. Међутим, то груписање има граница. Оно не треба да буде ни превише велико нити да траје сувише дуго. Треба прикупити само толико снага колико је потребно да би се остварио у одређеној ситуацији најпогоднији циљ, а да се затим те снаге опет довољно брзо и у довољној мери растура да би под најповољнијим условима избегавале противакције непријатеља све до момента кад је могућно да се поново прикупе ради нашошења новог ударца. Ово стално смењивање прикупљања и разређивања јединица помера се, у складу са порастом и побољшавањем њиховог односа према непријатељу, све више у правцу веће прикупљености и образовања чвршћих фронтова.

Што је са међупросторима у оваквим дејствима? Дејства су динамична, јединице се брзо прикупљају и растурају, између њих се често налазе и непријатељски делови. Свака јединица може у одређеном моменту дејствовати нападно или одбрамбено, прилазећи некој непријатељској групи или објекту испред, иза или са стране или се од њих повлачити, па се обично не може одредити шта је фронт, шта позадина, где су бокови, шта је правац дејства, а што су међупростори. У таквој ситуацији мора се свака јединица на месту и у покрету обезбеђивати извиђањем, осигурањем, па и борбом, у свим правцима са којих може бити угрожена, и то на таквим даљинама да може сачувати неопходну слободу акције и избећи изненађења.

У оваквим дејствима нападач ће ређе имати прилике да употреби атомско наоружање за непосредне борбене циљеве. Због опште изразите растреситости и покретљивости браниоца он ће ређе налазити циљеве који би оправдавали примену таквих средстава. Понекад ће то бити отежано због близине његових властитих снага. Прилике за атомске интервенције ће се ипак налазити. Као погодни циљеви

могу бити већа насеља ради застрашивања становништва, повремена прикупљања већих снага у некој замашнијој акцији и, нарочито, веће снаге сабијене у тесна окружења за време већих непријатељских офанзива.

Због оваквих могућности нападача бранилац ће убудуће и код оваквих дејстава морати да избегава већа прикупљања и тамо где би евентуално била могућна, као и да по потреби благовремено расељава већа насеља. Нарочито ће бити значајно да се избегну окружења и сабијања значајнијих снага. Но, све те мере немају непосредне везе са улогом међупростора и њиховим уређењем. Браниочева снаге још ће ређе имати могућности за примену атомских средстава, али се могу употребити за искоришћавање и проширивање успеха постигнутог атомским ударима. Али ни ово учешће нема непосредне везе са међупросторима.

У случају да се у позадини непријатеља створе веће слободне територије, одбрамбена дејства могу попримити опет стабилније форме, а онда и међупростори добијају онај значај који је већ размотрен.

Као што је поменуто у почетку, случајеви који су разматрани у пракси се обично неће појављивати као посебни, већ најчешће у разним комбинацијама по времену и простору, а понекад још и у вези са нападним дејствима. Зависно од тога и од карактера општих дејстава јављаће се и питање међупростора, њихове величине, места и улоге. С тим у вези требаће решавати и то са каквим снагама контролисати, бранити те „непоседнуте“ делове фронта. При томе треба увек имати у виду да је опасније претерано развлачење снага по фронту ради избегавања стварања међупростора и њихове снажне контроле, јер то наводи на одбрану свега да се не би одбранило ништа — него што постоји опасност да ће се преко њих непријатељ провлачити или наносити решавајуће ударе. Снаге извучене за одбрану међупростора биће сувише слабе да би могле задржати јаче ударе непријатеља, али ће се зато осетити њихово одсуство на тежиштима по фронту и ешелонирању снага по дубини. Обично ће бити боље ако се у међупросторе одреди само толико снага колико је неопходно за сигурно праћење ситуације да би се на време могле предузети одговарајуће мере. Више команде морају спречити да се задаци у погледу ширине фронта деле на потчињене јединице са степена на степен већ да саме преузму одговорност за зоне које потчињене јединице расположивим снагама не могу успешно бранити нити контролисати, осим на рачун извршавања свог основног задатка. При томе треба имати на уму да удар непријатеља преко добро контролисаног међупростора уколико није довољно усклађен и са дејством против суседних снага може лако постати удар у ветар, и да притом непријатељ открива своје снаге и намере, а самим тим пружа могућности и за противмере.

Потпуковник РАДИВОЈЕ АНТИЋ

АНАЛИЗА И ПРОЦЕНА РАДНИХ МЕСТА У АРМИЈИ

С обзиром на општи друштвено-економски и технички развој и у вези с њим изразито наглашено питање кадрова, анализа и процена радних места у савременом свету добијају све већи значај, те све земље улажу велике напоре да тај задатак што научније и рационалније реше.¹⁾ Разумљиво је, дакле, што се данас и у армији, као посебно сложеном организму, чија је попуна разноврсним кадровима повезана са огромном одговорношћу за правилно решавање најосетљивијих питања националне одбране, анализа и процена радних места све више сматра задатком првостепене важности.²⁾ У армији се она предузима из више разлога који се могу овако груписати:

а) ради постављања, одређивања, назначења радних места, врсте и броја војних специјалности — значи, организацијски, формацијски аспект тог задатка;

б) ради утврђивања критеријума и неопходних квалитета људства за попуну предвиђених радних места — значи, мобилизацијски, персонални аспект;

в) ради што правилније политике награђивања.

Анализа радних места за армијске потребе примењена је први пут при избору пилота у првом светском рату и у класификацији регрута у САД 1917. и 1918. године, када је психолошким тестовима испитано око 1,700.000 војника. Међутим, између два светска рата све армије су занемариле та искуства. Једино су Немци од 1927. шире примењивали психолошке методе у избору људи у тежњи да што брже изграде своју армију. Насупрот таквим ставовима, почетак другог светског рата означава нагли развој психолошких метода у избору

¹⁾ По *Психофизиологији рада* др Зорана Бујаса (Загреб, 1959) „Анализа радног места је технички поступак, којим се утврђује из каквих се задатака рад састоји, каквим се поступцима рад врши и коначно какве захтеве у погледу психичких и телесних особина и специјалних вештина рад поставља на раднике“ и, даље „Под радним местом подразумева се конкретан посао, који врши неки радник у подuzeћу, а који се посао састоји из већег или мањег броја различитих задатака...“

²⁾ У привреди се том послу пришло много раније, јер је то наметнуто прелазом на индустријски начин производње и скок у развоју технике крајем XIX и почетком овог века, те су већ 1905. у Француској и 1912. у Америци постављени принципи индустријске психологије која се затим све брже развија.

људи у оружаним снагама — нарочито у САД и В. Британији. Даље се разрађују методи одређивања нових радних места, за свако се од њих утврђује које су посебне способности људи за рад на њему неопходне. После другог светског рата психолошке методе при избору људи прихвата већина армија, а у привреди оне тада већ налазе најширу примену уз даља усавршавања метода анализе радних места која претставља полазну тачку тог избора. У армијама се састављају књиге војних специјалности са више од 500 детаљно описаних радних места. Наша армија, наоружана савременом техником, такође је прихватила психолошке методе избора људи, посебно у ваздухопловству, и оне налазе све већу примену.

У савременим армијама, засићеним компликованом техником, поред тенденције да се број чисто војних специјалности одржи на постојећем нивоу, а у борбеним јединицама чак и смањи, карактеристично је велико повећање броја и врсте специјалиста цивилног типа који се брину о одржавању разноврсне технике и о снабдевању.³⁾ Проблем попуне оружаних снага тим специјалистима нарочито је тежак ако је у питању индустријски неразвијенија земља. У овим земљама, услед недовољно развијене техничке културе становништва, обука специјалиста за руковање сложенем ратном техником и њено одржавање не састоји се, као у индустријски високо развијеним земљама, у војној доквалификацији или пружању чисто војне обуке људства, већ у пружању општих и војностручних техничких знања добром делу било кадровског људства или питомца војних школа разних профила. Армије ових земаља морају саме да припремају низ специјалиста цивилног типа, на пример, возаче, послужиоце разних грађевинских машина, механичаре итд., који се после одслуженог рока укључује у привреду, тако да те армије постају важан чинилац у подизању техничке културе становништва и развоја индустријализације земље. Армије оваквих земаља имају стога сложеније проблеме избора, распореда и обуке људства, а тиме и веће потребе за применом савремених научних метода у том послу. Да би се, пак, то постигло није више довољан само један, општи профил „официра за персоналне послове“ или „официра за организацијске послове“. Зато сада у савременим армијама у персоналној и организацијској служби ради низ специјалиста — психолога, статистичара и социјалних радника који, на основу анализе радних места и потреба попуне, врше претходна испитивања сваког контингента регрута уз обраду масе стати-

³⁾ Илустрације ради наводимо податке о процентуалном односу између специјалиста војног и цивилног типа код кадровског људства армије САД од грађанског рата (1861—1865) до 1954. године: грађански рат 93,2 војних према 6,8 цивилних; шпанско-амерички рат 86,6 према 13,4; први светски рат 34,1 према 65,9; други светски рат 36,2 према 63,8; корејски рат 33,1 према 66,9 и, коначно, 1954. год. 28,8 према 71,2 специјалности цивилног типа од чега 20,3 одсто отпада на механичаре и остало особље за одржавање технике. (Према књизи *Professional Soldier*, Morris Jovanovitz, Glensoe 1 XI 1960, стр. 65). Однос у првом светском рату вероватно је дат за амерички Експедициони корпус у Европи који је за оно време био јако засићен техником те стога не одражава тадашње техничке могућности целокупног војног потенцијала САД.

стичких података⁴⁾ и пружају низ обавештења и препорука о сваком појединцу. Тек на основу таквих података персонална и организацијска служба могу класифицирати, одабрати и распоредити људство на најбољи могућан начин. Трошкови који произлазе из читавог поступка минимални су у поређењу са уштедом материјалних средстава и времена која се постиже смањивањем отпадања људства са специјалистичке обуке — посебно летача, возача, руковалаца грађевинских машина и других — чија је обука условљена, поред осталог, ризиком људских живота и апарата, као и потрошњом скупог горива.

За правилно решавање основног питања персоналне и организацијске службе — распоредити одговарајуће људе на одговарајућа радна места — неопходно је извршити анализу радних места.

У армијама које се попуњавају регрутовањем на основу опште обавезе и права грађана на службу у војсци има, најгрубље подељено, две категорије радних места. Једна се попуњавају војницима (морнарима) који се за војну дужност обучавају у кадру служећи војни рок и као обвезници не примају плату. Друга су радна места старешина (подофицира и официра), војних службеника и грађанских лица на служби у армији, која се попуњавају или школовањем добровољно пријављених кандидата из грађанства у војним школама или директно из грађанства, и они за свој рад добијају накнаду у виду плате. Стога се и анализа ових двеју општих категорија радних места у оружаним снагама разликује по намени. Док се радна места кадровског људства анализирају првенствено да би се добили подаци о физичким, психофизичким и интелектуалним захтевима у циљу класификације и селекције регрута, анализа радних места старешина, поред утврђивања ових захтева, може обухватити и њихову процену ради утврђивања „вредности“ дотичног радног места без обзира на личност која посао обавља. Овај проширени поступак назива се аналитичка процена радног места.

АНАЛИЗА РАДНИХ МЕСТА (ДУЖНОСТИ) ВОЈНИКА

При анализи ових радних места прикупљају се подаци *шта, како и зашто* треба војник да ради, затим *каквим* знањима и вештинама мора да овлада да би успешно вршио додељену дужност и *које* су телесне и психичке способности за то потребне. За разлику од спровођења анализе радних места у индустрији, где је могућно „снимити“ радно место посматрањем радника приликом обављања послова, овде се морају добрим делом предвиђати ситуације у којима ће се војник налазити и задаци које ће решавати у борбеним радњама. Такође, у армији представља тешкоћу одређивање *критеријума* успе-

⁴⁾ Услед важности и обимности статистичких података које треба обрадити, у већини армија уведена су савремена механографска средства (евиденцијске и статистичке електричне и електронске машине) за обраду и сређивање података.

шности на појединим дужностима. За нека радна места он се може лако сагледати, на пример, код радиотелеграфиста број одасланих или примљених Морзових знакова у минути, док га је код већине борацких дужности тешко утврдити. Због тога се код неких дужности у армији налази на различите интерпретације, што свакако утиче на објективност и изискује да се анализи таквих дужности приђе врло опрезно и уз консултовање већег броја руководиоца одговорних за усмеравање обуке у складу са предвиђеном доктрином. Ипак, код великог броја дужности може се организовати тзв. *узорак рада*, тј. посматрање рада војника у ситуацијама сличним онима које их чекају у рату, и тако оценити неопходни захтеви за обављање дотичне дужности. Исто тако, за време маневара и сличних вежби велик број војника и морнара обавља у суштини исте послове као и у рату, с том разликом што нису под специфичним психичким оптерећењима услед недостатка страха од смрти и рањавања. С обзиром да се понашање људи у таквим условима тешко може довољно сигурно предвиђати, претпоставља се да ће они који приликом гађања, на вежбама и маневрима покажу задовољавајући успех, такође у већини случајева успешно извршавати задатке и у борби под психичким оптерећењима. Ово тим пре ако је обука била потпуна и што реалнија. Из тих разлога се, у осталом, захтева да се извесне радње у току обуке овладају до аутоматизма.

Начелно, анализу радних места врши екипа састављена од два до три старешине дотичне специјалности који непосредно изводе и усмеравају обуку (1 подофицир или официр у рангу командира вода, 1 официр у рангу командира чете и 1 официр из наставног или оперативног одсека јединице или установе у рангу пука), војног лекара и психолога. По потреби, за техничке службе у састав екипе може да уђе инжењер одговарајуће струке. Тако се саставља екипа кад је потребна детаљна анализа оних радних места за која се траже посебне способности. Међутим, за потребе опште класификације рад се може обављати у јединицама, без психолога и инжењера, при чему се у суштини поједина радна места *описују* ради прикупљања довољно података о природи одређене дужности и захтевима које она поставља пред човека.⁵⁾ Сама анализа врши се касније, на основу добијених

⁵⁾ По америчким војним искуствима из другог светског рата, исцрпна анализа радног места треба да обухвати осам група захтева: *физички захтеви* (јачина — општа и специфичних група мишића где то посао посебно захтева; издржљивост — отпор према замору; брзина; укупна координација — узета уопште и за групе мишића за које се то посебно захтева; прецизна координација — за специфичне групе мишића; прилагодљивост — лакоћа при учењу нових моторних радњи), *сензорни захтеви* (оштрина сваког посебног чула), *перцептивни захтеви* (брзина перцепције — за свако чуло по потреби; тачност дискриминације — за сваки чулни атрибут који је потребан), *интелектуални захтеви* (вербално схватање; нумеричка спретност; дедуктивно и индуктивно резонување; схватање механичких односа; просторна визуализација), *социјални захтеви* (пријатан манир и изглед; разумевање понашања других; такт и спретност у опхођењу са другима), *захтеви у погледу академских вештина* (тачност у механизму изражавања; тачност у вербалном изражавању; знање математике), *захтеви у погледу интересовања* (заинтересованост за људе; интересовање за механичке

података, а у њој обавезно учествује и војни психолог. Поменути начин рада захтева да се упутство за опис радних места брижљиво ради и да се његови извршиоци на семинару припреме за своју улогу.

Корисно је да се приликом описа и анализе радних места прикупе и подаци о одговарајућим радним местима у грађанству, као и о контраиндикацијама у погледу одређених болести и мана које онемогућују успешно обављање дотичне дужности. Ово се посебно односи на поједина лакша обољења органа вида и слуха, као и на низ мањих недостатака и мана појединих екстремитета (руку и ногу) са којима су људи још увек способни или ограничено способни за војну службу као, на пример, равна стопала, разне контрактуре мање важних зглобова руку, недостатак појединих прстију, кратковидост и далековидост са корекцијом, глувоћа на једном уву или наглувост и сл. Сви такви људи могу успешно обављати низ дужности у оружаним снагама ако су правилно распоређени.

По завршеној анализи свих радних места приступа се њиховом груписању по сличности захтева на одређени број профила или фамилија. Оно се може вршити или с обзиром на специфичне војне захтеве — према родовима и службама — или с обзиром на психичке захтеве.⁶⁾

Анализа радних места војника (морнара) омогућује, дакле, да се што реалније утврди број и врсте, као и груписање војних специјалности, да се што правилније класификује и одабере људство у оружаним снагама, уз одговарајућу израду психолошких мерних инструмената (тестова) и да би се војне и цивилне специјалности упоредиле ради одговарајуће попуне и превођења.

АНАЛИТИЧКА ПРОЦЕНА РАДНИХ МЕСТА (ДУЖНОСТИ) СТАРЕШИНА И ГРАЂАНСКИХ ЛИЦА НА СЛУЖБИ У АРМИЈИ

У овом поглављу реч је о људима који су школовањем или праксом стекли квалификације за обављање одређених дужности.

ствари; интересовање за апстрактне идеје; интересовање за авантуре, узбуђења и промене) и емоционални захтеви (способност за делање под притиском брзине, комплексности, опасности итд., стабилност и лична прилагодљивост). (По књизи R. Torndike: *Personel Selection*, New York, 1949)

Ове категорије су уопштене и важе како за цивилна тако и за војна радна места. Што се тиче војних специфичности, пада у очи да недостају морално-политички захтеви без којих је за наша схватања свака анализа радних места једнострана и дефектна.

⁶⁾ Једна од првих таквих подела извршена је у британској армији по следећем: 1. старешине, 2. возачи, 3. везисти, 4. борци (стрелци и послуживоци оруђа), 5. полуспецијалисти (на пример, пионири), 6. помоћне службе (занатлије, музичари), 7. специјалисти (који се не могу обучити у армији због краткоће времена, већ се попуњавају одговарајућим специјалистима обученим у грађанству), 8. административно особље и 9. неквалификовани физички радници (људи са интелектуалним или карактерним недостацима који су неспособни или неподобни за друге дужности у армији). Ова подела је критикована због упрошћености у погледу специјализације унутар појединих фамилија и недовољног вођења рачуна о борбеним способностима. (*Chandessais Charles, La psychologie dans l'armée*, Париз, 1959, стр. 72—77).

Њихова радна места се најпре анализирају детаљним описом дужности да би се назначили њихова суштина и делокруг, а по потреби се процењују ради спровођења одређене политике награђивања.

Први задатак је неопходан јер се без назначења послова који спадају у оквир одређене дужности не може ни замислити њихово правилно обављање. Тако су у армији разним законима, уредбама, правилима, прописима, упутствима и наређењима за већину радних места регулисани делокруг и дужности. У неким случајевима дат је детаљан преглед послова које треба обављати, а у неким само нај-нужнији оквир у општим цртама, док су прецизније диференцијације препуштене пракси. Најчешће су послови, надлежности, права и одговорности скопчани са обављањем одређене дужности регулисани парцијално у потпуно различитим уредбама, правилима и прописима. Стога се намеће потреба да се свака дужност детаљно опише и одреде потребне квалификације за њено обављање ради што правилније систематизације. С обзиром да је армија велика и сложена организација, ово је обиман посао коме треба прићи плански и организовано, користећи досадашња искуства у привреди и другим армијама. У том циљу пожељно је да се најпре напишу сва радна места, утврди њихов број и број људи који на њима раде. На основу оваког пописа планира се рад и разрађују потребна упутства. Подаци о пословима који се обављају на једном радном месту добијају се из писаних докумената (правила, прописа итд.), од лица која на тим радним местима раде и од њихових непосредних старешина. Где је год то могућно послови се описују на самом радном месту у току одређеног временског периода. Тај поступак зове се снимање. За тачан опис, на пример, дужности начелника војног одсека није довољно само простудирати законе, правила, прописе, уредбе и друге материјале којима је регулисано шта он треба да ради, већ се од начелника свих или одабраних војних одсека⁷⁾ прикупљају подаци о пословима које они стварно у пракси обављају без обзира да ли је то на неки начин регулисано или није; организује се посматрање и бележење рада једног или више начелника приликом регрутације и обављања других дужности; прикупљају се подаци од неколико виших команданата који под својом командом имају специфичне војне одсеке. По сређивању свих тих података даје се опис и одређује минимум потребних квалификација за то радно место. Под квалификацијама у овом случају подразумева се навођење вештина, знања, општег и војнострукног образовања, обуке и искуства потребног за обављање одређеног посла. Потребно образовање, обука и искуство дају се алтернативно и тако да указују на општи минимални ниво неопходан за обављање дужности (на пример, виша војна академија, или војна академија са 3 године стажа начелника регрутног одељења војног одсека, или апли-

⁷⁾ У том случају користи се тзв. *узорак*. *Намеран узорак је*, на пример, ако се узме по један од војних одсека са специфичним обележјем просторије коју обухвата: градска, индустријска, пољопривредна, погранична, приморска, пасивна итд. *Случајан узорак* добија се ако се сви називи војних одсека испишу на цедуљице, ставе у кутију и насумце извлачи одређени број цедуљица.

кациона школа са 5 година стажа у војном одсеку, или 2 године стажа у вишој команди на организацијским пословима итд.).

Опитима је утврђено да се методом прикупљања података непосредно од лица која врше извесне дужности и њихових претпостављених добија далеко исцрпнији и прецизнији опис свих послова које једна дужност обухвата него класичним поступком.⁸⁾ Прикупљени и сређени описи радних места од велике су важности и користи за персоналну службу.

Ако би се указала потреба за проценом радних места ради награђивања према раду, најкориснији је метод *аналитичке процене радних места* који се успешно већ дуго низ година примењује у великим индустријским развијеним земаљама, а и у нашој привреди. Њему претходе попис и опис радних места.

Метод аналитичке процене радних места се, у основи, заснива на процени четири основне групе захтева: знање и способност, одговорност, напор и услови рада. Свака група састављена је од низа појединачних захтева који се посебно процењују степеновањем по интензитету, на пример: 1. степен: никакав или незнатан; 2. степен: мали; 3. степен: средњи; 4. степен: велики и 5. степен: врло велики интензитет. Степеновање представља најважнију фазу процене и стога сви степени у оквиру једног захтева морају бити прецизно дефинисани. По извршеном степеновању врши се, посебно за сваки захтев, бодовање на основу одређене математичке прогресије или пондерирање.⁹⁾ Разрада система бодовања или пондерирања уједно представља најсложенији задатак припреме аналитичке процене радних места јер се у њему огледа важност која се придаје одређеном захтеву или групи захтева. По завршеном степеновању и бодовању добија се процењена „тежина“ или „вредност“ радног места изражена у бодовима. Одређивањем новчане вредности бода добија се тарифни став за свако радно место.

Остаје још да се размотре поменуте четири групе захтева у односу на специфичне војне потребе које би евентуално утицале на бодовање или пондерирање појединачних захтева.

Знање и способности. Појединачни захтеви у овој групи могли би се овако разврстати: 1. опште школско образовање; 2. војностручно школско образовање; 3. стручност — ратно искуство; 4. стручност — мирнодопско искуство; 5. знање страних језика; 6. руковођење; 7. спретност. Мogle би се додати и стручне квалификације стечене полагањем одређених испита. Под 3 и 4 подразумева се стручност стечена вршењем одређених дужности у рату и миру која доприноси

⁸⁾ Види Р. Сукек, *Психологија у привреди*, Београд, 1958. и *Војна енциклопедија I: Анализа радних места*.

⁹⁾ Бодовање је кад се сваком степену захтева одреди извесан број бодова по математичкој прогресији (линеарној или прогресивној) на пример: 1. степен = 20 бодова, 2=40, 3=60, 4=80, 5=100 (линеарна прогресија) или 1=4, 2=16 ($4 \times 2 \times 2$), 3=36 ($4 \times 3 \times 3$), 4=64 ($4 \times 4 \times 4$), 5=100 ($4 \times 5 \times 5$) квадратна прогресија). Пондерирање се састоји у множењу степена одређеним бројем — пондером, на пример, пондером 8: $1 \times 8 = 8$, $2 \times 8 = 16$, $3 \times 8 = 24$, $4 \times 8 = 32$, $5 \times 8 = 40$.

успешном обављању дужности која се процењује. Под спретношћу се подразумевају покрети тела и удова потребни за постизање нормалног учинка, те ће се ово код војних руководилаца постављати као захтев само код оних радних места где се обављају послови који условљавају одређене покрете тела и удова: пилоти, руковаоци разних апарата и уређаја за управљање на бродовима, извиђачи, падобранци, као и разне дужности нижих старешина.

Одговорност. Ова група захтева (изискује) посебно разматрање због великог значаја одговорности у армији, пре свега за људе, затим за обављање послова у делокругу дужности, за опрему и ратну технику, за сигурност других итд.

У најновије време постоје тенденције да се том захтеву да примаран значај у систему награђивања. Ради се, наиме, о утврђивању тзв. „временског распона одговорности“ или „временског распона дискреције“.¹⁰⁾ Ови термини означавају просечну дужину трајања времена током којег извесно лице обавља одређени посао потпуно самостално, без непосредне контроле или непосредног усмеравања од стране претпостављеног. То је оно време које појединцу остаје на самостално располагање ради извршавања одређених задатака. Само кад је тај распон довољно велик, човек има могућности да развије иницијативу, покаже инвентивност и организаторске способности. Ако се упореди низ војничких дужности по хијерархијском реду, запажа се да је „временски распон одговорности“ све већи што се иде одоздо навише. Тако, за командира одељења може бити 1 до 2 сата, командира вода једно пре подне (6 до 7 сати), командира чете један раздео обуке (неколико седмица), команданта пука један период обуке (неколико месеци), а за команданта дивизије и армије од пола до једне године и сл. Такође, утврђено је да је он у позитивној корелацији са новчаним примањима оформљеним на бази понуде и потражње за појединим радним местима. Овај распон се може релативно лако утврдити анкетирањем.

Специфична војна одговорност била би одговорност за вршење служби од општег значаја за безбедност земље или дела њене територије, с обзиром да је то основна улога армије. Стога, оцењивање ове одговорности заслужује посебну пажњу и осетну диференцијацију у односу на друге захтеве ове групе у погледу бодовања или пондера.

Напор. По овој групи захтева процењују се физички и умни напори које извршилац мора савладати при правилном вршењу дужности. Овде се може диференцирати умни напор, напор чула, физички напор и напор у односима са другима. Специфични напори чула и физички напор долазе до изражаја само при трупним дужностима и обављању задатака на терену, док се умни напор и напор у односима са другима јављају у већем интензитету код виших руководилаца, стручњака на раду у истраживачким установама, руководилаца у оперативној служби и служби планирања.

¹⁰⁾ Job analysis 1960, Personal Journal, 6, 1960.

Услови рада. По овој групи захтева процењују се утицаји околине на радна места који отежавају обављање дужности, на пример, радна места старешина који изводе обуку војника на земљишту, као и оних који по природи посла раде ван канцеларије — у складиштима, лабораторијумима, радионицама, на бродовима и подморницама или, пак, рукују одређеним возилима, апаратима и другим уређајима који представљају опасност по здравље (разна зрачења, токсичка атмосфера итд.).

Правилном проценом свих изнетих захтева добија се реалан основ за одређивање вредности сваком радном месту или групи радних места у односу на друга радна места.

Приликом процене обавезно се мора водити рачуна да се процењује *радно место*, а не појединац који тренутно обавља ту дужност. То практично значи да су све дужности „анонимне“ у односу на личност која их обавља. Сем тога, процена се врши под претпоставком да ту дужност обавља човек који поседује све квалитете који омогућују да се уз нормално напрезање постигне нормалан учинак. Процену такође не треба спроводити имајући у виду одређену тарифну политику нити постојеће односе у платама, јер то може утицати на процењиваче да буду пристрасни и необјективни.

Опис и анализа радних места неопходни су за правилно распоређивање људи у армији. Процена се може и у армији применити ради одређивања вредности појединих места и спровођења одређене политике награђивања. И један и други посао захтевају обимне припреме и студију досадашњих искустава у другим армијама и у индустрији, као и, поред војних, ангажовање и других стручњака: психолога, лекара и инжењера.

УЗ ДВАДЕСЕТОГОДИШЊИЦУ УСТАНКА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Пуковник ДАНИЛО ЈАУКОВИЋ

НАПАД НА ПЉЕВЉА 1941.*)

Почетком октобра 1941. године упутио је друг Тито писмо Покрајинском комитету за Црну Гору у коме му је дао задатак да одмах упути у западну Србију 2.500—3.000 добро наоружаних бораца,¹⁾ јер би то имало велик и војнички и политички значај. Писмо је стигло ПК послвије 20 дана, али се извршењу задатка приступило тек почетком новембра, кад је по одлуци ЦК КПЈ тамо стигао Иван Милутиновић.

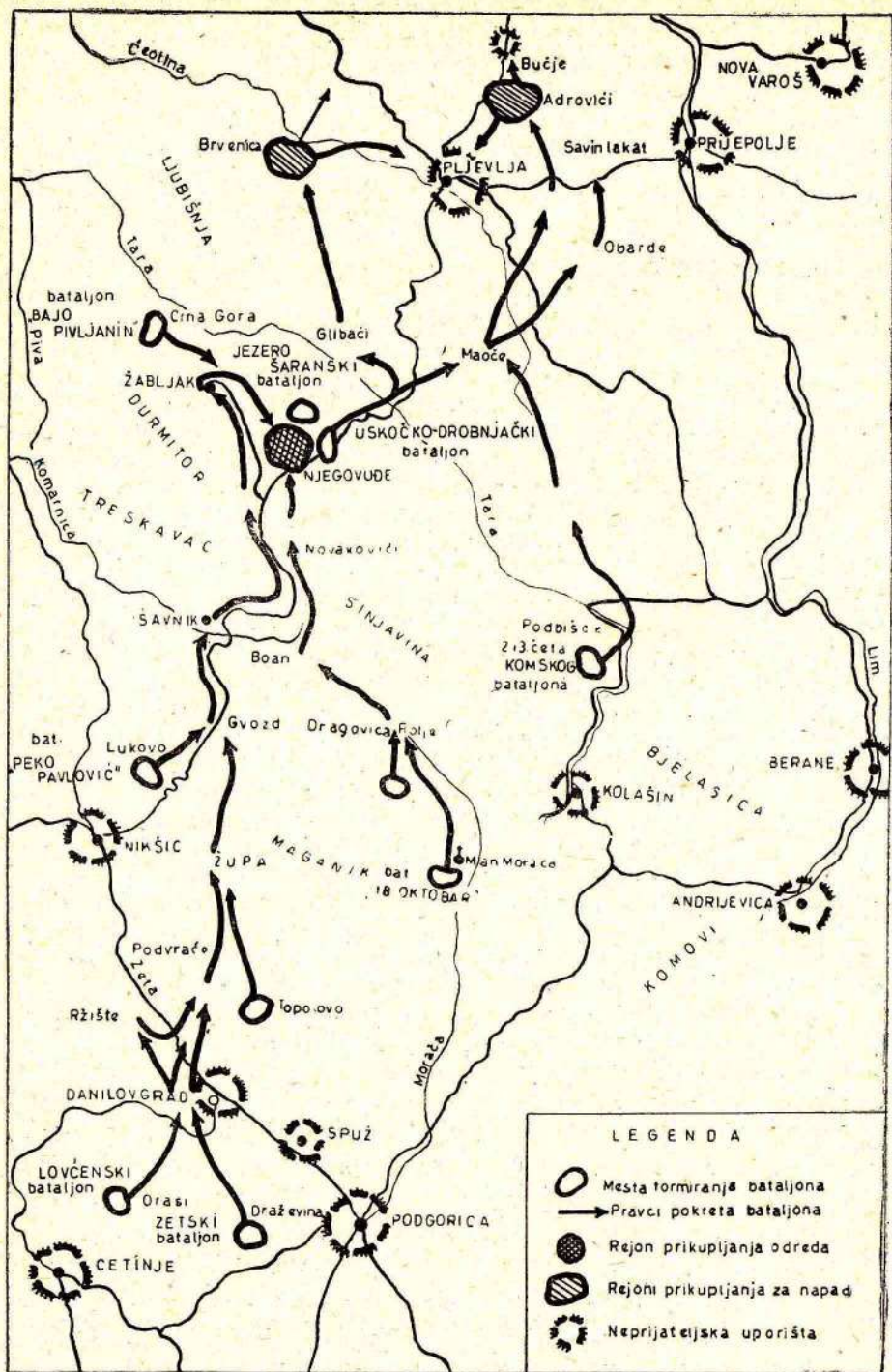
Одлука о упућивању партизанског одреда у Србију наишла је на ванредно одушевљење. Готово сви чланови Партије, као и велик број непартијаца, јавили су се у ове јединице, тако да је ПК морао упутити писмо окружним и мјесним комитетима, бироима ћелија и политичким комесарима јединица, у коме је наглашено да свакако треба упутити у Србију и чланове Партије, али исто тако да морају оставити потребан број партијаца за рад на терену и за партизанске јединице које остају у Црној Гори. Захваљујући великом одзиву, формирање снага за овај задатак извршено је за непуних 15 дана. Формирани су Штаб одреда²⁾ и 9 батаљона: Ловћенски, Зетски, „Бијели Павле“, „Пеко Павловић“, „18. октобар“, Комски, Језеро-шарански, Ускочко-дробњачки и „Бајо Пивљанин“. Три прва батаљона, прикупљени у рејону слапа Зете, кренули су 21. новембра правцем Жупа никшићка — Гвозд, гдје им се прикључио никшићки батаљон „Пеко Павловић“ и одатле наставили марш до Његовуђе гдје су стигли 26. новембра. Батаљон „18. октобар“ и двије морачке чете из Комског батаљона кретали су се правцем Морача — Боан — Новаковићи, па су и они 26. новембра стигли на Његовуђу. Ту су се одреду прикључила и три батаљона из дурмиторског среза, док је главнина Комског батаљона преко Мојковца стигла 28. новембра у Маочџ.³⁾

*) Чланак је део ширег написа *Пљевљанска битка* који аутор припрема за штампу у издању ВИЗ ЈНА „Војно дело“.

¹⁾ *Зборник*, том III/1, стр. 68.

²⁾ Командант Арсо Јовановић, политички комесар Бајо Секулић, замјеник команданта Радован Вукановић и замјеник политичког комесара Бошко Ђуричковић.

³⁾ Укупна јачина Црногорског одреда за операције у Санџаку износила је 3.690 бораца наоружаних са 2.907 пушака, 14 митраљеза, 70 пушкомитраљеза, 6 лакшх минобаџача и једним топом 45 мм, затим 1.748 бомби и око 300 револвера. Ако се узме да су на један пушкомитраљез долазила два, а на топ и те-

ПЛАН НАПАДА

План је припремљен на основу података о јачини и распореду непријатељских снага у Пљевљима, које је прикупио Мјесни комитет пљеваљског среза.

Задаци батаљона постављени су овако.

Језеро-шарански батаљон имао је задатак да напада правцем Бездан — Читлук (сада градски парк) — Раскрсница, да заузме зграде гимназије, кућу Дебелевића гдје се сматрало да се налази радио-станица, нову зграду основне школе и кућу Лаза Шећеровића (обје на Раскрсници) ради хватања команданта дивизије који је ту становао. Трећа чета имала је задатак да од Требовине продужи Улицом Вука Кнежевића⁴) до Гласиначке улице и онда Гласиначком до Улице Рифата Бурџовића Трша којом треба да продужи ка центру града, а онда у правцу Стражице ради напада на зграду у којој је раније била основна школа.

Комски батаљон требало је да напада град са југоисточне стране, захватајући десним крилом пут низ брдо Голубињу, а лијевим рудник угља, оријентишући основне снаге према брду Стражици, пошто претходно заузме непријатељеве објекте који му буду на путу. Друга (Морачка) чета имала је задатак да изађе на брдо Плијеш и отвори ватру прије него друге јединице отпочну борбу да би на себе привукла непријатељеву ватру. Касније, према ситуацији, требало је да дејствује и ватром и покретом преко горњег моста у правцу Стражице. Једна чета била је у резерви у рејону с. Потрлице.

Ускочко-дробњачи батаљон имао је задатак да напада правцем Шевари — Серат — Стражица. Главни објекти које је требало заузети били су отпорна тачка код врела Пркос, електрична централа и основна школа на Серату и зграда среског начелства у којој се налазила команда дивизије. Један вод из 3. чете имао је задатак да се одвоји од главнине и наступа правцем Ђеотинска улица — поље Селмановића — мост на Брезници, а одатле лијевом страном Брезнице преко Жабњака ка Стражици. Чета „Чајниче“ која је формирана на Његовући од ранијег Ускочког батаљона и била непосредно под командом штаба одреда, имала је задатак да 29. новембра навече посједне пут Пљевља — Чајниче, између с. Готовуше и Крћа, и да спречи продор непријатеља од Чајниче.

Зетски батаљон, ојачан четом батаљона „Бијели Павле“, имао је задатак да напада правцем с. Гуке — Војна болница — Валибегово брдо, садејствујући лијевом сусједу у току напада на непријатељске касарне у Доловима.

шки митраљез по 5 бораца, онда је ненаоружаних у одреду било укупно око 550 људи. Муниције је било у просјеку на пушку по 80 метака, на пушкомитраљез 200, на митраљез 1.000, на минобацач 30 мина, а за топ је било 20 граната. Резервне муниције није било. (Зборник, том III/1, стр. 215 и 216.)

Према припремљеном плану, непосредно у нападу на Пљевља требало је да учествују 7 батаљона и Пљеваљска чета, чија је укупна јачина износила 2.500 бораца са оружјем.

⁴) Да би објашњења била јаснија узети су садашњи називи улица.

Батаљон „Бијели Павле“ имао је задатак да напада правцем Велики Богишевац, а затим да продужи према непријатељевим касарнама на Доловима.⁵⁾

Ловћенски батаљон добио је задатак да напада правцем Дебело брдо — Сјењак; да дијелом снага заузме зграде у подножју Малог Богишевца, а лијевим крилом да захвати крстасту касарну и зграде око ње. Са дијелом снага требало је продужити преко муслиманског гробља, обезбјеђивати се од града и нападати касарне у Доловима.

Батаљон „Пеко Павловић“ имао је задатак да заузме Главницу код манастира Св. Тројице и отпорну тачку западно од ње на путу од Руднице ка Моћевцу; са двије чете продужити у град с тим да једна заузме зграду основне школе у Моћевцу, а затим наступати ка центру и заузети карабинијерску станицу и Бегов хан. Друга чета да наступа десном страном потока Брезница, Улицом Душана Обрадовића и даље преко Бојовине у правцу велике џамије гдје заузети кућу поред бив. Шумске управе, зграде Гајрета и двије зграде у Улици Бориса Кидрича.

Батаљон „Бајо Пивљанин“ имао је задатак да нападне непријатељско утврђење Јагњила код Трлице, источно од Пљеваља, а затим да изађе на пут на Трлици и спријечи продор непријатеља од Бијелог Поља и Пријепоља у правцу Пљеваља, односно да спријечи повлачење непријатељевих снага из Пљеваља тим правцима. Једна чета овог батаљона имала је задатак да заједно са Милешевском четом нападне италијанску посаду у с. Бучју на путу Пљевља — Дудо и спријечи продор непријатеља од Рудог према Пљевљима.

Батаљон „18 октобар“ имао је задатак да до зоре 1. децембра избије на пут Пријепоље — Пљевља у рејону Савин лакат, Јабука и спријечи продор непријатеља од Пријепоља према Пљевљима. Једна чета требало је да посједне положај на Михајловици.

Поред задатака Црногорском одреду, истом заповијешћу одређени су задаци и неким санџачким партизанским јединицама, док су неке добиле задатак још прије тога.⁶⁾

Бјелопољска чета имала је задатак да онеспособи за саобраћај пут Бијело Поље — Пљевља у рејону Коврен, Тјешањ и да спријечи продор непријатељевих снага тим правцем.

Милешевска чета добила је задатак 25. новембра да затвори правац Рудо — Пљевља у тјеснацу Сутјеске, а један дио чете да учествује у нападу на италијанску посаду у с. Бучју заједно са четом батаљона „Бајо Пивљанин“.

Пљеваљска чета била је подијељена по батаљонима Црногорског одреда који су учествовали у нападу на Пљевља. При сваком штабу

⁵⁾ Преживјели чланови штаба батаљона кажу да њихов батаљон није имао задатак да даље наступа послије заузимања Малог Богишевца, већ да ту чека даље наређење. Међутим, Бошко Ђуричић, заменик комесара одреда који је командовао том групом батаљона, и Мићо Зорић који је преписивао заповијест, кажу да је батаљон имао задатак да послије заузимања Малог Богишевца продужи у правцу Долова.

⁶⁾ Зборник, том III/1, стр. 137.

батаљона, команди чете и са водницима био је по један борац, односно старјешина, да би им показао терен, мада су то могли да чине само они који су раније живјели у Пљевљима, јер је онима са села терен био непознат исто као и борцима из батаљона Црногорског одреда. Пошто је било више бораца него штабова батаљона, команди чета и водника, то је у чете упућивано више њих. У ствари, иако је било предвиђено да се крећу са штабовима и командама, односно водницима, они су учествовали у борби као борци, односно бомбаши.

НЕПОСРЕДНЕ ПРИПРЕМЕ ЗА НАПАД

Дана 27. новембра навече, јединице Црногорског одреда извршиле су покрет са Неговуђе правцем с. Алуга — Будечевица — Битинско поље. Одатле су наставили марш у двије колоне, јер су према плану напада формиране источна и западна група батаљона. Источну су сачињавали батаљони Ловћенски, „Пеко Павловић“, Језеро-шарански, Комски, „Бајо Пивљанин“ и „18. октобар“, а западну Ускочко-дробњачки, Зетски и „Бијели Павле“. Источна група стигла је 28. новембра ујутру на просторију с. Маоче, с. Кордовина, с. Мијаковићи, а западна у рејон с. Глибаћа. На тим просторијама групе су остале до 29. новембра навече. У току ноћи 29/30. новембра источна група стигла је у рејон с. Адравићи, с. Крњача, а западна у рејон Горња и Доња Брвеница. Батаљон „18. октобар“ одвојио се од источне групе 29. новембра у Маочу приликом покрета и продужио правцем Козица — Обарде гдје се задржао све до 30. новембра навече. Према првобитном плану напад на Пљевља требало је извршити 29/30. новембра, али је због закашњавања јединица источне групе одложен за 24 часа.

У Пљеваљском срезу, а нарочито на просторији између ријека Таре и Ђеотине извршене су веома обимне политичке припреме становништва. Још прије доласка јединица Црногорског одреда, народ у пљеваљском срезу знао је за њихов долазак, али да се не би открио план напада на Пљевља, објашњавало му се да те јединице долазе у Санџак ради повезивања слободних територија Србије и Црне Горе. У ствари, кад је одред прешао Тару није била више никаква тајна да се врше припреме за напад на Пљевља. Радило се веома активно на прикупљању хране обезбијеђена довољна количина за исхрану јединица. Било је и већих и мањих група наоружаних људи које су кретале самоиницијативно ка Пљевљима и тражиле да и оне учествују у нападу. Од њих је ангажована у борби само једна група из пренђанске општине, која је упућена на брдо Плијеш гдје се налазила чета из Комског батаљона.

Тридесетог новембра прије подне, командант и политички комесар одреда одржали су састанак са штабовима батаљона и командама чета Ловћенског, Језеро-шаранског, Комског батаљона, батаљона „Бајо Пивљанин“ и „Пеко Павловић“, као и борцима односно руководиоцима из Пљеваљске чете који су одређени са овим јединицама. На састанку

су детаљно разрађени задаци. Исти такав састанак и у исто вријеме одржали су са штабовима батаљона и командама чета Ускочко-дробњачког, Зетског и батаљона „Бијели Павле“ замјеник политичког комесара одреда и секретар Мјесног комитета пљеваљског среза Велимир Јакић на брду Гостеч.

Кад је Врховни штаб добио извјештај Ивана Милутиновића од 20. новембра, у коме је речено да је Црногорски одред упућен у Санџак и да ће извршити напад на Пљевља, друг Тито је преко Главног штаба за Санџак упутио наређење штабу Црногорског одреда да се Пљевља не нападају. Штаб одреда није поступио по томе. Био је убијеђен да ће Пљевља бити лако заузета.

Све јединице одређене за напад кренуле су ка полазним положајима 30. новембра навече. Но, штаб одреда није тачно израчунао колико времена треба за тај марш па су батаљони источне групе стигли прерано и морали неколико часова чекати напољу на јаком мразу.

Док су јединице Црногорског одреда наступале према Пљевљима, рачунајући да ће непријатеља послје кратке борбе присилити на предају, Италијани су спремно чекали на спољним положајима и по граду у отпорним тачкама, јер су очекивали напад, 30. новембра њихов штаб дивизије објавио је путем плаката, а и добошар је то саопштавао, да ће комунисти напасти Пљевља, па је наређено грађанству да се за више дана обезбиједи храном и водом, јер ће бити убијен сваки онај ко буде нађен на улици. Но, ово није било познато штабу одреда.

У Пљевљима се тада налазио штаб 5. италијанске алпијске дивизије „Пустерија“ и њени делови састава: батаљон „Тренто“, двије батерије 5. артиљеријског алпијског пука, једна чета батаљона „Белуно“, 12 тешких минобацача и један мјешовити инжињеријски батаљон. Према извјештају команданта дивизије „Пустарије“ укупна јачина свих ових снага износила је око 2.000 људи.⁷⁾ Распоред ових снага дат је у скици 2.

БОРБЕ У ТОКУ НОВИ

Језеро-шарански батаљон кретао се од Адровића преко Црљеница и прије времена (око 2,15 часова) стигао до Бездана, односно до извора потока Брезница.

Очекујући напад, Италијани су рефлекторима осветљавали околину града, а артиљеријом тукли долину куда су очекивали и куда су стварно наступале јединице. То је било и на правцу кретања Језеро-шаранског батаљона. Схвативши да их је непријатељ уочио, штаб батаљона је одлучио да одмах изврши напад.

Прва чета наступала је по плану поменутих основним правцем; са њом је био политички комесар батаљона. Друга и 3. чета, са коман-

⁷⁾ Зборник, том III/4, док. бр. 183.

дантом и замјеником политичког комесара, наступале су преко Читлука с тим што је од Требовине требало да свака пође на свој задатак.

Крећући се Читлуком, и то више према Брезници, главнина батаљона стигла је у висину Дома народног здравља. Ту је непријатељ на њу отворио митраљеску ватру од које је, поред осталих, смртно рањен командант батаљона Душан Обрадовић. У комешању које је настало један вод 3. чете пребацио се на десну страну Брезнице и прије зоре се повукао. Но, главнина је ипак продужила до Требовине, али без неког војничког поретка. Пошто је на Требовини поразбијала сијалице да би олакшала кретање, 2. чета кренула је уз Улицу првог децембра ка Раскрсници и основној школи. На врху ове улице налазио се непријатељев митраљез и тукао борбени поредак чете, али непрецизно, тако да није било губитака. Кад је чета стигла на Раскрсницу, непријатељ се повукао у школу, остављајући постоље од митраљеза.

На Раскрсницу су стигли Жабљачки вод и вод Жугића, а десно од њих уз вртове према основној школи нападао је вод Јакшића. Група из Жабљачког вода није могла извршити задатак, тј. да ухвати команданта дивизије, јер је овај побјегао чим је код гимназије отпочела борба. Она је ипак напала Италијане у кући Шећеровића који су са сирата зграде давали јак отпор, бацајући свјежњеве бомби, али нијесу могли да издрже напад партизана па су побјегли кроз споредан излаз.

Неколико напада на зграду основне школе Италијани су одбили, иако су им партизани убацили бомбе кроз прозор. Група бораца ушла је у цркву и попела се на звоник одакле је успјешно тукла прозоре основне школе. У међувремену је свануло и они су ту остали до послје подне. У једном моменту у школи је дошло до прекида ватре, а онда су се чули вика и појединачни пуцњи. Партизани су то протумачили као њихово колебање, но нијесу имали потребних снага да им нанесу одлучујући ударац. Касније су Италијани ипак извршили неколико противнапада из школе али су били одбијени.

Трећа чета нашла се неочекивано такође у рејону основне школе на Раскрсници, и то са њене јужне стране. Она је са Требовине кренула одређеним правцем. У висини Гласиначке улице на њу је отворена ватра са минарета велике џамије. Ту је пао замјеник комесара батаљона Вук Кнежевић. Кад је остатак чете стигао до Улице Рифата Бурџовића Трша, било их је свега 18 па су закључили да не могу извршити одређени задатак и одлучили да заједно с 2. четом нападну непријатеља у основној школи. Стигли су само до јужне стране основне школе и одатле водили борбу све до зоре без везе са 2. четом. Кад је свануло, дио бораца повукао се с комесаром чете у правцу Трлице, а други је остао и даље у граду.

Прва чета стигла је до нове зграде гимназије, протјеравши непријатељску патролу на коју је наишла. На нову зграду гимназије извршио је напад Буковићки вод, али у њој није било непријатеља па је кренуо преко дворишта према старој згради гимназије. Кад су партизани дошли до непосредне близине зграде и бацили прве бомбе,

одједном су се отворили сви прозори и са њих су бачене бомбе и отворена је јака пушкомитраљеска ватра. Четири борца су погинула и седам их је рањено. Под заштитом ватре изнијели су рањенике до нове зграде гимназије, камо се повукао остатак вода и одатле водио борбу. О евакуацији рањеника није се нико старао. Четворицу су однијели њихови најближи рођаци, док су три тешка рањеника остала и даље у новој згради гимназије.

Први вод ове чете извршио је напад изнад гимназије али је дочекав јаком ватром из старе гимназије, куће Димитрија Милићевића и куће Дебељевића. Пошто је претрпио губитке, један се његов дио повукао, а други се ту задржао до зоре.

Комски батаљон извршио је напад такође прије предвиђеног времена, ускоро послѣ Језеро-шаранског батаљона. Беранско-андријевићка чета, на његовом десном крилу, напала је низ брдо Голубињу. Пред њом се повукла група од око 20 Италијана који су држали отпорну тачку код борове шуме и чета је избила на периферију сјеверно од Улице Вука Караџића. Пошто се непријатељ повукао, ова чета није у току ноћи водила борбу; у зору се повукла изузев двије мање групе које су остале, и то једна на периферији града у подножју Голубиње, а друга је дошла у нову зграду гимназије и са дијеловима Буковичког вода ту остала у току дана.

Трећа чета стигла је на периферију града у рејон Злодола. Кад је непријатељ освијетлио рефлекторима тај рејон и почео да га туче артиљеријом, међу борцима је настала пометња. Група од 15 до 20 бораца продужила је изнад Џеваира ка Вароши, тучена митраљеском ватром из куће Милице Росић, али је без губитака успјела да прође преко вртова. Остали дио чете се одмах повукао.

Беранска чета нападала је од Потрлице да би заузела зграду поште и непријатељеве ровове изнад рудника угља, а затим продужила ка Стражици. Један њен вод имао је задатак да обезбјеђује од горњег моста. Упркос више поновљених напада, ова чета није успјела да заузме пошту ни да се приближи Стражици па се и она ујутру повукла. Остала је само група од десетак бораца; она се ту задржала читав идући дан одбијајући нападе мањих дијелова, а навече се повукла.

Друга чета стигла је на Плијеш, пошто је борба код гимназије већ отпочела, и отворила ватру на непријатеља привукавши тако ватру његове артиљерије на себе. Није прошло много времена а ова се чета повукла према Калушићима. Група од десетак бораца стигла је на горњи мост, прешла га без борбе и продужила до кланице. Непријатељска стража напустила је мост чим је отпочео напад и склонила се под кланицу гдје је у води остала све до зоре, када се група из друге чете повукла.

Једна чета Комског батаљона била је у резерви и није учествовала у борби па се и она у зору повукла преко Трлице.

Ускочко-дробњачки батаљон стигао је на вријеме на периферију града. Чим је разминуо врело Чардак на њега је отворена јака митра-

љеска и минобацачка ватра са Балибегова брда. Изложен убитачној бочној ватри коју није очекивао, батаљон се нашао у врло тешком положају, тако да је већ до врела Пркос претрпио осјетне губитке. Погинуо је замјеник политичког комесара батаљона Велимир Лазаревић, смртно је рањен командир 2. Туријске чете Миљан Грбовић, који је два дана касније умро, а рањен је и политички комесар батаљона Богдан Котлица. То је изазвало пометњу. Све три чете су се измијешале. Један број људи задржао се у кућама, а један дио из 3. чете почео је да се повлачи. Главнина батаљона наставила је борбу. Италијанска посада код врела Пркос присиљена је да се повуче уз Балибегово брдо до пута изнад Пркоса, гдје се задржала. Ту је већ био један митраљез који је одагле дејствовао читавог идућег дана.

Пошто је заузела Пркос, главнина батаљона продужила је дуж Улице ослобођења у правцу електричне централе, док је група бораца остала по кућама. Стигавши до раскрснице Улице ослобођења и Бобовске улице, већина је продужила Бобовском у правцу школе на Серату, а један вод из 2. туријске чете прешао је на лијеву страну Брезнице да би приликом напада на централу садејствовао са источне стране, из Брезничке улице. Због непријатељеве ватре из непосредне близине са источних падина Балибегова брда једна група се задржала код кућа на овој раскрсници. У школи на Серату није било непријатеља па је напад продужен ка електричној централни. Група бораца убила је стражара пред вратима, убацила бомбе и заузела приземље централе, али су се Италијани повукли на спрат дајући отпор. Ускоро је пристигла још једна група партизана, али су и Италијани у међувремену добили појачање. Како је већ било свануло артиљерија са Стражице тукла је непосредно око централе, па су партизани били приморани да је напусте и да се повуку у Бобовску улицу.

Зетски батаљон је на вријеме стигао до полозног положаја. Десно, правцем болница — Балибегово брдо, требало је да наступа 1. зетско-подгоричка, а лијево, на затвор и касарне, 2. љешкопољско-љешанска чета. Прва се у ствари одмах повукла. Томе је доста допринијела неодлучност командира чете.⁸⁾

Љешкопољско-љешанска чета напала је и заузела затвор и ослободила затворенике. Неки су га одмах напустили, а неки су остали. Чета је продужила ка касарнама, али није успјела да их заузме. Пошто покушаји да се повеже са 1. четом, која се већ била повукла, и са батаљоном „Бијели Павле“, који је већ био заузео Мали Богишевац, нијесу успјели, и ова се чета повукла у зору.

Батаљон „Бијели Павле“ још није био стигао на Велики Богишевац кад је отпочела борба у граду па је морао да пожури. За напад на Мали Богишевац одређене су 1. и 4. чета, а 3. је остала у резерви на Великом Богишевцу. Прије поласка у напад изабрана је група јачине око 40 бомбаша — добровољаца који су ишли са деснокрилном четом. Непријатељ је освјетљавао терен рефлекторима, а митраљезима тукао од крстасте касарне, али губитака није било.

⁸⁾ Архив Историјског института Црне Горе, бр. 3821, II, 7—16 (42).

Кад су бомбаши дошли на блиско одстојање од непријатељевог утврђења, извршили су снажан јуриш. Десетине и десетине бомби експлодирале су уз огроман руменоплави пламен. Италијани су се предали. Заробљено их је око 30, а заплијењена су два тешка митраљеза, неколико лаких минобацача и муниција.

Послије заузимања Малог Богишевца ове двије чете су се задржале на малом простору, у самом утврђењу. Било је предлога да се продужи с нападом у правцу логора, а кад се то хтјело учинити, било је касно. То је био свакако један од пресудних момената у току напада на Пљевља. Да је батаљон „Бијели Павле“, послије заузимања Малог Богишевца, продужио у правцу логора на Доловима и повезао се лијево и десно са Ловћенским, односно Зетским батаљоном, судбина Балибегова брда била би ријешена.

Ловћенски батаљон наступао је правцем Дебело брдо — Сјењак.⁹⁾

Кад је батаљон разминуо Сјењак и дошао до првих зграда, дочекала га је јака непријатељева ватра. Командант је наредио јуриш. Но, прије него је јуриш извршен, повучени нечијим покликом: „Побјегоше Италијани!“ борци су кренули као лавина ка рововима из којих се у ствари Италијани уопште нијесу били повукли. У налету нешто их је убијено а 8 је заробљено.¹⁰⁾

Послије тога 1. чета је наставила да напада десно, заузела неколико магацина и продужила у правцу логора. Друга чета, на лиjevом крилу, напала је крстасту касарну и зграде око ње. Успјела је да заузме само официрску мензу. Ту се задржала и продужила борбу. Трећа и 4. чета продужиле су између ове двије у правцу муслиманског гробља, а једна је патрола стигла и до Јалије. На тој линији јединице су остале до зоре.

Батаљон „Пеко Павловић“ наступао је долином Бисерке у правцу манастира Св. Тројице. Позади Главице чете су добиле задатке.

Трећа, Кочанско-требијешка, чета пошла је на отпорну тачку на путу западно од Главице. Са њом је био и политички комесар батаљона. Кад се чета примакла рову, бомбаши су бацали бомбе, али налет није био довољно снажан па је успјех изостао. Кад је свануло чета је на брисаном простору трпјела осјетне губитке од ватре артиљерије и минобацача, па је почела да се повлачи. Међу рањеним био је и политички комесар батаљона.

Прва, Граховско-рудињанска, чета нападала је Главицу. Пошто је њен пут до циља био краћи него деснокрилној чети, требало је да баца бомбе тек кад отпочне борба код Кочанско-требијешке чете.

⁹⁾ Приликом издавања задатака овом батаљону командант је рекао да, иако успјех напада уопште не долази у питање јер је сигуран да ће Пљевља бити заузета, војничка дужност налаже да им саопшти, уколико би евентуално дошло до повлачења, да ће зборно мјесто батаљона бити у Адровићима. То је уједно био једини случај да је штаб батаљона одредио зборно мјесто уколико би дошло до повлачења.

¹⁰⁾ Према сјећањима Блажа Јауковића, Данила Кнежевића, Сава Бурића и Богдана Гледовића.

Напријед је ишло 5 бомбаша, а позади њих вод Рудињана. На подножју Главице бомбаше је дочекала непријатељска патрола, али је одмах побјегла. Бомбаша су стигли до жичане препреке пред непријатељевим рововима и све до зоре чекали вод који је требало да заједно са њима изврши напад, али он није дошао. Кад је свануло бомбаша су пошли да га нађу. Нису пронашли ни вод ни команду чете.

Жупско-пљешивачка чета кренула је од манастира путем испод Главице ка згради основне школе у Моћевцу.¹¹⁾ Пошто су двије патроле извјестиле да у школи нема непријатеља, чета је пришла до саме зграде. У том моменту на згради су отворени сви прозори и партизани су били засути бомбама и пушкомитраљеском ватром. Само 1. и 2. вод имали су 3 мртва и око 11 рањених.

Главнина чете се повукла носећи рањене другове, а у граду је остао само командир са групом бораца. Они су се идућег дана увече повукли.

Четврта, Бањско-вучедолска, чета спустила се од манастира до Брезнице, а одатле улицама Душана Обрадовића, Ивана Милутиновића, Сутјеске и преко Бојовине избила у Улицу Вука Кнежевића код велике цамије, гдје је нападала утврђену кућу у којој се налазила непријатељева посада. Послије краће борбе, у којој је погинуо замјеник команданта батаљона Лазар Радојевић, главнина чете повукла се уз поток Брезницу, док је једна група продужила преко Требовине према Дому народног здравља, гдје је, иако мала, напала Италијане и заробила око 20. У борби је погинуо комесар чете Блажо Миљанић. Отуда су, водећи заробљене Италијане, кренули према Улици Вука Караџића да би се повезали са Језеро-шаранским батаљоном. Међутим, дочекани јаком ватром из старе зграде гимназије и из куће Димитрија Милићевића, повукли су се према Брезници, остављајући заробљенике.

Батаљон „Бајо Пивљанин“ (без једне чете) напао је утврђење Јагњила у одређено вријеме, али пошто тамо непријатеља није било, једна чета је упућена на Трлицу, а једна је остала на Јагњилима. У том распореду батаљон је остао све док се није разданило, односно док је наишао Комски батаљон који се повлачио, па се и он повукао у Адровиће.

Чета „Лимо Барјактар“ из батаљона „Бајо Пивљанин“ стигла је 30. новембра навече у рејон с. Бучје и ту се повезала са Милешевском четом ради напада на италијанску посаду. На састанку команди ових чета донесен је заједнички план за напад. Чета „Лимо Барјактар“ и 15 бораца из Милешевске чете требало је да нападну италијанску посаду, док је Милешевска чета имала задатак да затвара правац Рудо — Пљевља у тјеснацу р. Сутјеске. Напад је био енергичан и Италијани су последије краће борбе приморани на предају. У борби је убијено 6 а заробљено 24 непријатељска војника.

Првог децембра ујутру моторизована колона италијанског 5. алпијског пука кренула је из Пријепоља према Пљевљима да би при-

¹¹⁾ Архив Историјског института Црне Горе, бр. 3821; II, 7—6 (42).

текла у помоћ нападнутом гарнизону. Кад је та колона стигла у висину Савина лакта дочекана је из засједе снажном ватром батаљона „18. октобар“. Послије краће борбе Италијани су били приморани да се врате, претрпјевши осјетне губитке. Заробљено је око 70 војника и официра. Заплијењено је 12 камиона, неколико мотоцикла, једна радио-станица и друга разна опрема.

БОРБЕ У ГРАДУ У ТОКУ ДАНА

Чим је свануло, непријатељ је почео да туче артиљеријом и минобацачима све положаје и упоришта у граду и ван града, односно терен гдје су се налазиле партизанске јединице. Са Стражице и Балибегова брда жестоко су тукли Мали Божишевац, гдје су се налазиле двије чете батаљона „Бијели Павле“. И док је батаљон заузео Мали Божишевац уз минималне губитке, сада их је имао далеко више. Само од једне гранате погинуло је 7 бораца. Видјећи да је нецјелисходно држати батаљон на тако малом простору, наређено је да се чете повуку из утврђења и посједну положај позади њега. Ускоро затим отпочела је противнапад непријатељева пјешадија из логора уз снажну подршку артиљерије и минобацача. Неколико противнапада је одбијено, али је непријатељ добио појачања. Чета која је била у резерви на Великом Божишевцу није уведена у борбу. Исто тако није интервенисао ни Ловћенски батаљон иако је могао да туче бочно италијанске снаге које су вршиле противнапад.

У таквој ситуацији двије чете батаљона „Бијели Павле“ нијесу могле одољети па су почеле да се повлаче. Чета у резерви повукла се у правцу Брвенице, и то доста неорганизовано. Из ње су упућени политички комесар и група бораца по рањенике; успјели су да их изнесу са превржалишта које се налазило позади Великог Божишевца.

Повлачење батаљона, односно заузимање Малог Божишевца од стране Италијана, довело је Ловћенски батаљон у врло тешку ситуацију — нашао се у долини између Малог Божишевца и брда изнад крстасте касарне на које су послѣ повлачења батаљона „Пеко Павловић“ Италијани избили и посјели бункере. Иако су их борци Ловћенског батаљона на вријеме учили, нијесу на њих отварали ватру, јер су вјеровали да то нијесу Италијани. Тако су се Италијани нашли бочно и у позадини Ловћенског батаљона, па је командант батаљона Перо Ћетковић наредио јединицама да се повлаче. Око пола батаљона повукло се заједно са штабом, а друга половина остала је у граду, код крстасте касарне и магацина у подножју Малог Божишевца.

И батаљон „Пеко Павловић“ повукао се кад је свануло, изузев мањих дијелова који су се још налазили у граду. Четврта, Луковска, чета која је била у резерви, није ни улазила у борбу, а исто тако ни 1. граховско-рудињанска, изузев команде чете са групом бораца.

Команди Граховско-рудињанске чете, пошто у току ноћи није био извршен напад на Главицу, измакла је већина људства из руку.

Ујутро је ова команда са неколико бораца и 3 бомбаша ипак кренула да изврши напад на Главицу, иако је то са десетак људи било бескорисно, поготово што су се остале јединице већ повлачиле, а Мали Богишевац поново био у рукама Италијана. Ипак, ова група, са командиром чете на челу, дошла је до жичане препреке, бацила неколико десетина бомби у италијанске ровове, а онда застала, јер преко жичане препреке није могла да пређе. Непријатељ се убрзо прибрао и засуо је бомбама и митраљеском ватром. Командир чете Илија Миловић и још неколико другова су погинули, а сви остали су теже или лакше рањени. Преживјели су се повукли.

Првог децембра ујутро главнина партизанских снага које су нападале Пљевља неорганизовано се повлачила. Јединице су ишле правцима којима су и наступале. Штаб одреда није утицао на ток догађаја, односно на рад јединица. И док су се штаб и јединице повлачили тучени убитачном артиљеријском ватром, у граду су остале да воде читав дан борбу на живот и смрт главнина Језеро-шаранског, већа половина Ловћенског и главнина Ускочко-дробњачког батаљона. Ове јединице, препуштене саме себи и без икакве помоћи, биле су свјесне ситуације у којој су се нашле, а поготово кад су видјеле да се остале јединице повлаче. И поред тога, оне су у току читавог дана мушки одолијевале снажним нападима, тријећи при томе тешке губитке. Ни један борац није се предао нити је заробљен, изузев тешких непокретних рањеника.

Готово читава 1. чета Језеро-шаранског батаљона задржала се у новој гимназији и кућама око ње. Из првог вода остало је десетак бораца у једној кући. Са њима је било и неколико рањеника. Они су ту остали у току дана, а кад је дошла ноћ, повукли су се заједно са лакшим рањеницима. Остао је само тешко рањени Владимир Абазовић. Он је одбио да га носе, јер је рана била тешка, а напољу веома јака хладноћа.

Други, Буковички, вод задржао се до зоре у новој згради гимназије без икакве везе са командом чете. Вод није добио наређење за повлачење. Кад је погинуо водник Трипко Зарубица, његов замјеник је наредио да се са прозора контролише двориште и одбију противнапади. Пошто се разданило, готово сви преживели борци, сем рањеника, изашли су из зграде гимназије и пошли преко Улице Вука Караџића у правцу куће Милана Стојкановића, сматрајући да им је лакше наступати између кућа и напасти стару зграду гимназије. Али, непријатељ их је уочио и тукао ватром из митраљеза и минобацача, тако да је одједном било 12 мртвих и рањених. Лакши рањеници изашли су сами, а сви тешки смјештени су у кућу Стојкановића. Тако је од Буковичког вода, који је бројао 33 бораца, остало свега 8 неповријеђених.

У међувремену је стигло у нову зграду гимназије 5 бораца из Комског батаљона са пушкомитраљезом. Чим је пушкомитраљез отпочео да туче прозоре старе зграде гимназије, непријатељева ватра је сасвим престала.

Око 10 часова непријатељева пјешадија, наступајући од Брезнице, покушала је да се уз подршку артиљерије и минобацача пребаца преко Читлука до нове зграде гимназије, али је дејством пушкомитраљеца била присиљена да се повуче преко Брезнице. Мало касније непријатељ је извршио противнапад од старе зграде гимназије, али је био одбијен. Око 14 часова противнапад је поновљен, али без успеха.

Кад је пао мрак 5 бораца из Комског батаљона и 3 из Буковичког вода одлучили су да се повуку. У новој згради гимназије остали су рањеници Јован Јауковић и Никола Милашиновић. Јауковић је дао пушку борцу Комског батаљона Ојданићу са ријечима: „Друже, ево ти моја пушка, јер ја остајем, па да не падне у руке фашиста“. У кући Стојкановића остало је 11 тешких рањеника.

Друга чета Језеро-шаранског батаљона остала је читав дан 1. децембра на Раскрсници, држећи блокиране непријатељеве снаге у згради основне школе и водећи тешку борбу. Пошто се разданило Италијани су извршили неколико противнапада, али су сваки пут били одбијени. И поред губитака, борци су се држали веома храбро. Иако их је било мало, показали су непријатељу да ће радије сви изгинути него се предати или у току дана пред њим одступити. Било је дивних примјера јунаштва и самоодрицања. У непосредној близини цркве смртно је рањен борац Јован Чворовић. Није могао да се помјери, јер му је снага била на измаку па је звао другове да му помогну. Било је мало изгледа да се може изнијети без нових жртава, јер је пао на брисаном простору. Па ипак је више бораца кренуло да га изнесе. Предухитрио их је Душан Каљевић говорећи: „Пустите мене, мања је штета ако ја погинем.“ Тучен непријатељевом ватром зграбио је рањеног Чворовића и изнио га, али је овај ускоро умро.

Послије подне, терен на коме се налазила 2. чета почели су да снажно туку артиљерија и минобацачи. Један топ довукао је непријатељ у воћњак близу муслиманске банке, преко пута данашњег парка код хотела „Зеленгоре“. Ипак најјаче је тукла артиљерија са Стражице. С времена на вријеме ватра се преносила у подножје Богишевца и код крстасте касарне, гдје су се борили борци Ловћенског батаљона. То је борцима Језеро-шаранског батаљона давало још више снаге, јер су видјели да нијесу сами у Пљевљима.

Пред вече, борци 2. чете који су се налазили у цркви и у њеној близини, повукли су се на сјеверну страну Улице првог децембра, јер су куће код којих су се налазили горјеле. Сада су држали угао између Улице првог децембра и Вука Караџића, а са сјеверне стране школе, између Улице Бошка Бухе и Првог децембра, налазио се Јакшића вод.

Пред саму ноћ Италијани су уз подршку артиљерије извршили противнапад јачим снагама. Али, и овај противнапад био је одбијен. Кад је дошла ноћ остатак 2. чете повукао се уз Голубињу. Са њим су изашли и лакши рањеници, док је 7 тешких рањеника остало. Било је ријечи и о томе шта да се ради са тешким рањеницима.

Закључило се да неће бити сигурнији ако их по великој хладноћи буду носили на рукама, јер носила нијесу имали, него ако их оставе. Борци су сматрали да Италијани неће убијати тешке рањенике, јер то не чини ни једна војска. Сјећали су се примјера из првог свјетског рата кад су појединци као тешки рањеници заробљени од стране аустроугарске војске, па су излијечени и вратили се. Сјећали су се такође да су прије неколико мјесеци, кад су ослободили Жабљак, сами заробили неколико десетина Италијана и не само што ни једног нијесу убили него су према њима били веома коректни.

И од 3. чете Језеро-шаранског батаљона остала је група од десетак бораца. Једни су били у згради „Братства“, а други у сусједним зградама, одакле су водили борбу против непријатеља код основне школе. Лакши рањеници изашли су касније уз Злодо. Сем 4 борца из 3. чете, у згради „Братства“ била су и 3 борца из 2. чете. Око 13 часова зграду су опколили Италијани и почели да убацују бомбе. Опкољени борци дошли су до закључка да је једини излаз да се пробијају под борбом. Отворили су ватру са по неколико метака и кренули на више страна. Четворица су успјели да се пробију, а три су погинула. Она четворица задржали су се код сусједних кућа и ту остали до ноћи, а неки и до пред зору идућег дана, очекујући да се поново изврши напад.

Борци Ловћенског батаљона који су остали у Пљевљима водили су борбу у току читавог дана. Они су се налазили у подножју Богишевца, и то у двије зграде гдје су раније били војни магацини и у официрској мензи код крстасте касарне. Мада су се, кад је свануло и почело повлачење, измијешали борци из свих чета, у зградама у подножју Богишевца били су борци из 1. чете. Код крстасте касарне били су у почетку борци из 2. чете, али су им се при повлачењу прикључили и борци из 3. и 4. чете. Командир чете Миленко Медиговић већ је био погинуо, а командир 3. чете Саво Бурић рањен.

Друга чета је добила наређење да се повуче, али се увидјело да је то веома тешко учинити све док се не заузму бункери изнад крстасте касарне. Група бораца са Владом Хаџићем, замјеником политичког комесара 4. чете покушала је да их заузме али је претрпјела губитке и није успјела. Хаџић је погинуо, а Илија Костић, замјеник комесара чете, тешко рањен и на том терену остао у току читавог дана. Покушај је поновила још једна група коју је предводио Ђуро Вујовић, комесар 4. чете, али је и он погинуо непосредно испред бункера, док су се остали вратили. Ситуација је била веома тешка те су појединци одбијали да иду на бункере јер су сматрали да иду у сигурну смрт.

У тако критичном моменту јавио се и комуниста Владо Мићуновић, да пође са једном групом да би заузели бункере. Он је стигао до улаза у бункер и бацно бомбу али је пао смртно погођен. Послије њега то исто је покушала још једна група са Илијом Гардашевићем на челу, али је и он пред бункером погинуо.

Људство које је остало налазило се у дрвеној бараци који је непријатељ прострељивао и наносио јој губитке. Непрекидно се гинуло,

па се покушало са извлачењем иако бункери нијесу били заузети. Три борца с пушкомитраљезом посјели су узвишење изнад коњушница да би на себе скренули непријатељеву ватру и тако олакшали извлачење осталих. Прва група која је покушала да се извуче била је засута прецизном и јаком непријатељевом ватром. Дошло је до колебања. Затим су кренуле још двије групе. Под непријатељевом ватром са три стране групе су се пробиле до у висину посљедњих зграда према Сјењаку.

У међувремену је наишла група бораца из 1. чете, напала и заузела бункер изнад крстасте касарне. Сада је ситуација постала нешто лакша и повољнија па се приступило убрзаном извлачењу. Успјело је да се пребаца 50 до 60 људи, који су се од Сјењака даље кретали источно од Великог Божишћевца, кад су Италијани поново заузели напуштене бункере изнад крстасте касарне. Ситуација је поново постала веома тешка за оне борце који нијесу стигли да се извуку. Непријатељ је непрекидно гађао артиљеријом са Балибегова брда и Стражице, а довукао је и топ на врх муслиманског гробља. Тако је било све до пада мрака, кад су се преостали борци извукли носећи рањенике за које су знали. По другим зградама било је, наиме, тешких рањеника од којих су неки и остали.

Један вод 2. чете, са комесаром и замјеником командира, који је у току ноћи заузео официрску мензу, покушао је да под заштитом ватре пребаца дио бораца у зграду испред официрске мензе. Међутим, без успјеха. Неколико бораца је погинуло. Пошто је свануло, слали су курире да ухвате везу са штабом батаљона. Три су погинула одмах испред зграде. Везе са командиром чете такође није било. У 8 часова, кад се видјело каква је ситуација, донијета је одлука да се покуша са извлачењем. При изласку из зграде дочекала их је снажна ватра. Неколико бораца било је рањено, а међу њима замјеник командира, па се одустало од намјере. Овај вод је наставио борбу током читавог дана тучен снажном артиљеријском ватром. Зграда је срушена до темеља; већина бораца је погинула. Преостало је свега 6 бораца који су се падом мрака успјели пробити кроз непријатељев распоред на гробену изнад града. Сјутрадан ујутро ова група је стигла до штаба одреда.

Упркос тешкој ситуацији, борци су све до краја дана давали снажан отпор. Неки тешки рањеници, видјећи да не могу бити спасени, извршили су самоубиство. Тако се убио Павле Вукајловић коме су биле сломљене обје ноге. Иво Ђурашевић, кад му је нога одбијена, усправио се ослањајући се на њен остатак и гађао Италијане, али га је одмах покосио рафал пушкомитраљеза.

Слична или још тежа ситуација била је код 1. чете, односно њеног већег дијела, јер се један дио повукао. Око 40 бораца са командом чете утврдило се у двије зграде и одатле водило борбу. У току дана непријатељ је те зграде тукао артиљеријском, а касније и митраљеском ватром. Зграда у којој се налазио командир чете са једном групом била је од слабијег материјала и њени су се зидови брзо рушили

под ударцима граната. Курири који су у тој тешкој ситуацији упућивани штабу батаљона да би тражили помоћ, гинули су чим би изашли из зграде. Управо кад је донијета одлука да се борци из ове пребаце у другу, тврђу зграду, улетјело је неколико граната. Било је више мртвих и рањених. Командир чете изашао је напоље и рањен пао, а затим се усправио и стиснутом песницом окренуо према непријатељу. Непријатељски митраљез га је покосио.

И у другој кући ситуација је била све тежа. Кроз огромне отворе на зиду, створене експлозијом артиљеријских зрна, тукли су митраљези и падале гранате наносећи нове губитке. Упркос томе борци су се мушки држали и непрекидно пружали отпор. Да би што дуже издржали у борби ставили су на врата и прозоре цаклове цемента пронађене у магацинима. Иза тих заклона стајали су бомбаши и пушкo-митраљесци.

Кад су најзад Италијани дошли до убјеђења да више нико не може бити жив у зградама које су непрекидно тукли артиљеријском ватром, кренули су са двије јаче бомбашке групе којима су командовали официри ка кући гдје је био Јоветић са групом. Али прије него су дошли до зграде на њих су бачене бомбе и отворена јака пушкo-митраљеска ватра. Више их је погинуло, а они који су остали живи спасли су се бјегством. Да би била што спремнија за одбрану и одбила непријатељеве нападе, Јоветићева група прикупила је бомбе од свих бораца и држала их поред прозора.

Крајем дана непријатељ је покушао да сломи отпор партизана ангажујући у борби и танкету. Али прије него се она и приближила згради, остала је на путу, јер је возач убијен.

Што је дан више одмицао број бранилаца се смањивао. Поједини другови који су бранили прилазе згради гинули су, а мјесто њих су долазили други. Нико се није двоумио кад је одређиван да иде на истакнуто мјесто или, тачније речено, у смрт, а поготово нико није ни помишљао на предају. Били су ријешени да се боре до посљедњег и да непријатељу нанесу што веће губитке. Договорили су се да онај ко остане посљедњи побије све рањенике како не би живи пали непријатељу у руке, а он сам да пође с бомбама према њему и јуначки погине. Да би оставили трага о својој јуначкој борби и погибији писали су пароле по зидовима. Командир им је рекао да ће се ту сви јуначки борити и храбро изгинути као некад њихови преци у кули Ђуришића кад су били опкољени од Турака.

Послије свега овога свако је гледао да покаже што више јунаштва, без обзира на године или занимање. Марко Лаличић је изашао на врата и стојећи гађао Италијане кличући: „Знајте, фашисти, да ћемо данас сви изгинути али се нећемо предати!“ Док је те ријечи изговарао пао је смртно погођен. Од погинулих и тешко рањених другова узимане су бомбе и муниција да би се што дуже издржало у борби.

Пред саму ноћ непријатељ је довукао топове у непосредну близину зграде и почео да је туче. Под снажним ударцима граната рушили су се зидови, прашина је гушила, а видљивост се осјетно сма-

њила. Било је поново мртвих и рањених. Неки су рањени и по други пут. Да би губици били мањи, покупили су рањенике и повукли се у друге просторије правећи отвор на зиду. Код отвора спољњег зида према непријатељу остављена је група бораца да му не дозволи да дође до зграде.

Непријатељ је све јаче притискивао, истина, прије свега користећи технику. У непосредној близини зграде, у подножју Божишевца, поставио је и тешки митраљез. Јоветић и Ђуро Војводић пробили су кров на згради и посаду побили. Потом је дошла друга, али је и она побијена.

Најзад је почео да се спушта мрак. У згради је остала само још једна просторија из које су се борили. Мрак је навео на мисао да се може изаћи, односно пробити. Рањеници су предлагали да их здрави борци поубијају и онда сами да се пробијају, али то није прихваћено већ је одлучено да се пробијају заједно са свим рањеницима. Пошто на просторији у којој су се налазили није било врата на оној страни куда су хтјели да се повуку, излазили су кроз прозор, направили отвор на жичаној огради и извршили јуриш. Чим су пале прве бомбе непријатељ се повукао тукући од крстасте касарне и са Малог Божишевца. Међутим, та ватра није била прецизна. Рањеника је било толико да су на сваког долазила два здрава борца. Њихово извлачење било је заиста велики подвиг. Група је тек другог дана стигла у Адровиће, где је нашла свој батаљон.

И главнина Ускочко-дробњачког батаљона издржала је 1. децембра тешку борбу. Командант и његов замјеник прикупили су оно мало људства из 3. чете, које се још до зоре повукло, и покушали да нападну непријатељеве отпорне тачке на западним падинама Балибегова брда. Међутим, људство није више било способно ни за какве акције, па су се сви ускоро повукли према Брвеници.

Прва, 2. и дио 3. чете остали су у граду с тим што се мањи дио налазио у Шеварима, готово на периферији. Онај дио батаљона који је дошао до електричне централе задржао се у Бобовској улици. Већ се било увелико разданило кад је стигло још 30—40 бораца 2. чете, тако да је укупно било око 120 људи. Они су поново покушали да нападну централу. Најтеже је било пребацити се Бобовском улицом до у висини централе, јер је непријатељ држао под ватром раскрсницу Бобовске и Пренђанске улице. Ту је у пребацивању погинуо Матија Јакић. Непријатељ је са станице непрестано тукао из митраљеза и минобацача, а од електричне централе из пушкомитраљеза. Било је више мртвих и рањених. Рањен је и командир 3. чете. Због свега тога одустало се од напада.

Пошто повлачење у току дана није било могућно јер је читав крај од централе до периферије града био изложен дејству непријатељеве ватре, то је изгледало најбоље ту остати до ноћи и одбијати његове нападе. На улици, по кућама и између њих партизани су остали до ноћи, а онда су се почели по групама повлачити кроз Шеваре, преко вртова. Један дио повукао се у правцу Жидовића и даље ка Брвеници,

а један је прегазео Ђехотину и преко Плијеша дошао у с. Шумане. Из овог батаљона остало је 9 тешких рањеника на више мјеста по кућама, за неке се није ни знало гдје су, а они који су се повлачили мало су рачунали да ће главу изнијети.

УЗРОЦИ НЕУСПЈЕХА НАПАДА НА ПЉЕВЉА И ЊЕГОВЕ ПОСЉЕДИЦЕ

Као што се види, напад на Пљевља није успио. Претрпљени су знатни губици. Према непотпуним подацима, партизани су имали 211 мртвих и 271 рањеног. И непријатељ је имао велике губитке — 82 мртва и 170 рањених. За вријеме борбе у Пљевљима заробљено је око 60 Италијана. Они нијесу убијени, већ су приликом повлачења пуштени. Томе треба додати још око 10 мртвих и 80 заробљених италијанских војника и официра на Савином лакту и у Бучју.¹²⁾

Одмах послје напада команда дивизије „Пустерија“ је повукла своје посаде из Фоче, Горажда (на десној страни с. Дрине), Чајнича, Рудог, Нове Вароши и Сјенице. Осјетивши снагу партизана, Италијани су извршили јачу концентрацију снага да би тако били сигурнији. Фочу, Горажде, Чајниче и Рудо предали су четницима, Сјеницу одбору српске и муслиманске реакције, а Нову Варош су заузеле партизанске снаге истог момента када су је Италијани напустили. И остала мјеста која су Италијани напустили, изузев Сјенице, посјеле су партизанске снаге.

Одред је стигао у Санцак посљедњих дана новембра, па и да је одмах продужио за Србију стигао би исувише касно и његово присуство не би тамо могло измијенити ток догађаја, јер су непријатељске снаге пред којима су се повлачили партизански одреди биле веома јаке. Но, његовим нападом на Пљевља, односно оним што је успијело послје тога, много је олакшан положај партизанских снага које су се повлачиле из Србије и 30. новембра послје подне почеле да стижу у Санцак. Ни италијанске јединице из Нове Вароши, нити из било ког другог гарнизона у Санцаку, нијесу им пошле у сусрет нити су ма шта предузеле да би омеле њихово повлачење. Основни разлог неактивности ових италијанских снага тих дана био је напад на Пљевља.

Долазак Црногорског одреда у Санцак и напад на град позитивно су се одразили на даљи развитак народноослободилачке борбе у том крају. У очима народа, који је до тада виђао само мање чете, порасла је вјера у јачину нашег покрета. Под тим утиском долази до све већег активирања народа и ступања у партизанске јединице.

Да је напад успио, односно да је одред умјесто напада на Пљевља изводио мање акције у Санцаку, стицао искуства, наоружавао се, то би сигурно имало далеко веће позитивне посљедице за развој устанка у Црној Гори, а и уопште. Послје неуспјелог напада већина

¹²⁾ Зборник, том III/1, стр. 345; Зборник, том III/4, стр. 454; Архив ВИИ, бр. рег. 8/4, к. 1671.

бораца одреда се вратила за Црну Гору, а од мањег дијела су формирана 2 батаљона — који су ушли у састав 1. пролетерске. Иако су и ови повратници наставили да се боре у Црној Гори, сигурно би могли бити боље употријебљени да су остали у Санџаку и ту сачекали Врховни штаб, који је баш тада приступио формирању бригада чији је значај за даљи развој устанка познат.

Кад се детаљно и свестрано анализира овај судар наших и непријатељевих снага може се доћи до закључка да су, додуше по цијену знатних губитака, Пљевља могла бити заузета, само да се боље руководило нападом. С тим у вези поставља се питање који су онда узроци неуспјеха?

Основни узрок неуспјеха су слабости командовања.

Непријатељ је био потцијењен. Под утицајем снажног одушељења са којим се кренуло на Пљевља, рачунало се на релативно лак успјех. Људство и команда нијесу били припремљени за све оне тешкоће које су их чекале у нападу на тако јак и за одбрану припремљен гарнизон. Рачунало се на изненађење које није било остварено. Умјесто непријатеља, партизани су били изненађени његовим жилавим отпором и сопственим неуспјесима.

Полазећи од такве погрешне претпоставке и план напада имао је озбиљнијих слабости. Умјесто да се обезбиједи надмоћност снага за напад на главне објекте спољне непријатељеве одбране, односно оне у граду или комбиновано и једне и друге, јединице су се исцјепкале и развукле на широком простору. Нијесу уочени главни објекти од којих је зависило све, посебно значај Стражице и Балибеговог брда. Требало је на њих упутити главне снаге, најјаче, а тако није урађено. Распоред и задаци дати су прије него су се јединице и прикупиле, па је и због тога дошло до постављања нереалних задатака. Тако је Зетски батаљон, који није имао ни 200 наоружаних бораца, требало да заузме Балибегово брдо, други објект по важности. И не само то. Штабу одреда морало је бити јасно да ако Зетски батаљон не изврши задатак, неће га моћи извршити ни Ускочко-дробњачки, јер је непријатељ са Балибегова брда могао да туче бочно и његову позадину, како је у ствари и било. За ојачање Зетског батаљона одређена је чета из батаљона „Бијели Павле“, али је и она остављена у резерви. Да би гријешка била још већа, ни читав Зетски батаљон није одређен на Балибегово брдо већ само једна чета, дакле таман онолико колико је било одређено за било који објект у граду. На Стражицу, главни објект, била је упућена у ствари једна чета, и то да на њу напада тек пошто изврши други задатак.

Један од узрока неуспјеха био је и тај што је напад касно извршен. Да је, мјесто у 4 часа ујутро, напад извршен 30. новембра у 20 часова, ситуација би била сигурно сасвим другојачија. Више би било времена за ноћну борбу и груписање снага према потреби, а отпор непријатеља би прије попустио. Треба имати у виду да је непријатељ положио оружје гдје год је био енергично притиснут. Заузимање Малог Богишевца и још неких објеката то најбоље потврђује. Сем тога,

кад Пљевља и не би била заузета, у ноћном повлачењу губици би били минимални.

Посебно мјесто припада слабости командовања у току напада. Није била обезбијеђена међусобна веза и садејство јединица. Због исцјепканости штабови батаљона нијесу могли имати јединицу као цјелину у рукама. Рачунајући да успјех не долази уопште у питање, није предвиђено шта да раде јединице ако се град до зоре не заузме. Да им је наређено да се на достигнутој линији учврсте, међусобно повежу и дејствују, односно сачекају наређење за даљи рад, ситуација би била сасвим другојачија. Случај јединица које су остале у граду и у току дана успјеле тамо да се одрже и то на три сасвим супротне стране града, под условом кад се главнина повукла, то најбоље потврђује. У току борбе, поготово у току дана, није остварен никакав утицај штаба одреда. Јединице су биле препуштене саме себи и радиле су како су саме нашле за сходно или биле присиљене да раде.

У сагледавању свих тих слабости требало би дати прво мјесто и немању довољног искуства уопште, а посебно у нападу на градове. Ослањајући се на полет устанка мислило се да се може више него што се могло, па је у почетку нашег НОР-а било више сличних неуспјеха нарочито у нападу на градове. Међутим, у нападу на Пљевља изгледа да тај раскорак између онога што се хтјело и могло није могао да буде велик. Располагало се респективном снагом. Јединице, борци, су имали и одређено борбено искуство и крајњу спремност да се заложу у борби. Штаб је могао реалније и боље да процијени непријатеља и у вези с тим изради план и оствари командовање у току борбе.

Несумњиво, било је и других слабости. Јединице које су сачињавале одред биле су тек формиране. Борци су већ учествовали у борбама са Италијанима, али не у овим јединицама и под овом командом. Да су се те јединице учврстиле у мањим окршајима сигурно би са више успјеха могле да се боре и у нападу на Пљевља.

ВОЈВОДИНА У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ

Као и у осталим крајевима наше земље, и на подручју Војводине су основу за предузимање организованих војно-политичких мера за отпор окупатору чиниле одлуке ЦК КПЈ усвојене на Мајском саветовању у Загребу 1941. год. После ових одлука, у другој половини маја, Покрајински комитет (ПК) за Војводину је одржао састанак у Новом Саду и поред других мера донео одлуку о формирању широке мреже војних комитета и месних војних десетина. Поред војног комитета при ПК,¹⁾ у овом периоду се и при окружним и среским комитетима формирају војни комитети у које су ушли најистакнутији партијски активисти. Уз помоћ ПК ови комитети су развили широку акцију за сакупљање оружја, формирање месних војних десетина²⁾ и предузели друге мере за организовање отпора окупатору на територији Војводине.

Широке војне и политичке припреме било је могуће провести захваљујући чињеници да је на територији Војводине КПЈ још у предратном периоду имала развијену мрежу партијских и скојевских организација преко којих је остварила снажан утицај на политичка кретања у Војводини. Ова околност повољно је деловала на ширину и темпо припрема за борбу против окупатора. Међутим, вештачком поделом Војводине на три одвојена и од разних непријатеља окупирана дела,³⁾ рад и утицај Покрајинског и војног комитета на темпо припрема за отпор у неким деловима, а нарочито у Срему, били су озбиљно отежани. Покушај да се ове тешкоће савладају учињен је када је ПК на место једног војног комитета, баш уочи напада Немачке на СССР, формирао посебне обласне војне комитете за Банат, Бачку и Срем. Њиховим формирањем тактички је означен крај једног периода у коме су створени сви предуслови за оружани отпор окупатора. После капитулације бивше Југославије, партијске организације на територији Војводине нису стајале скрштених руку. То време је

¹⁾ На челу војног комитета налазио се Радивоје Ђирпанов, истакнути члан ПК и стари члан КПЈ.

²⁾ У почетку су представљале погодну форму за окупљање и припремање људи за отпор окупатору, а у току устанка служиле су као основа за стварање и попуну партизанских одреда и диверзантских група.

³⁾ Бачку су окупирали Мађари, Банат — Немци, док је Срем прикључен усташкој тзв. НДХ.

до максимума искоришћено за учвршћивање и омасовљавање организација КПЈ и СКОЈ-а, за окупљање и укључивање у НОП свих поштених и за борбу спремних родољуба Војводине. Ослањајући се на све ово, ПК је и могао 23. јуна⁴⁾ да донесе одлуку о предузимању непосредних организационо-политичких и војничких мера срачунатих на стварање оружаних група и одреда за борбу против окупатора. Крајем јуна он већ доноси и одлуку о формирању штаба НОП Војводине и одговарајућих војних штабова при окружним и среским комитетима, као и одлуку о постепеном формирању и активирању партизанских одреда на територији Бачке, Баната и Срема. Уочавајући изузетан значај обезбеђења веза између Баната, Бачке и Срема, ПК одлучује да се, пре осталих, формира Жабалски и Бачкопаланачки партизански одред, што касније није било остварено.

Формирањем Штаба Војводине створени су услови да се брига око нарасталих војних проблема и непосредног руковођења војним припремама и борбеним дејствима пренесе са Покрајинског комитета и нижих партијско-политичких руководстава директно на одговарајуће војне штабове. То је убрзало формирање и активирање партизанских одреда на територији Војводине. И када је ЦК КПЈ позвао 4. јуна народ Југославије на устанак против окупатора, наоружани комунисти и родољуби Војводине били су спремни да поведу ту борбу. Прва партизанска група изашла је на терен 12. јуна у панчевачком срезу. Наредних дана наоружани припадници месних партизанских десетина широм Баната напуштају своја родна места и у непосредној близини, прикривени „шумом“ кукурузних поља и класјем већ готово зрелог жита, формирају Меленачки, Зрењанински, Кумански, Мокрински, Кикиндски, Панчевачки, Карађорђевачки и Драгутиновачки партизански одред. И на територији Бачке, месне партизанске десетине из Новог Сада, Сомбора, Суботице, Бечеја, Жабља, и других места излазе на терен ради учешћа у паљењу жита и вршењу других саботажа. Прве партизанске групе у Срему су се појавиле почетком августа. Фрушкогорски и Подунавски одред се формирају у септембру, док се Шајкашки партизански одред у Бачкој појављује тек крајем новембра 1941. године. Укупно, на територији Војводине је у 1941. години дејствовало 10—12 мањих партизанских одреда.

АКТИВНОСТ ОДРЕДА

Формирањем многобројних одреда у Банату и појавом оружаних група (касније одреда) на подручју Бачке и Срема био је приведен крају део задатка који је поставио ЦК КПЈ 22. јуна и 4. јула. Тиме је створена основа за почетак оружане борбе и даље јачање партизанских одреда. Наоружани одреди народа Војводине у којима су се, упоредо са Србима и Хрватима, налазили и најбољи синови војвођанских Мађара, Русина, Словака и припадника других националних

⁴⁾ Састанак ПК је одржан у једној виноградарској кући близу Зрењанина.

мањина и група, били су спремни да отпочну борбу против окупатора. И, као што је познато, на ово се није морало дуго чекати. Већ 12. јула борци Панчевачке партизанске групе врше диверзију на прузи Панчево — Вршац и воде борбу са непријатељем у близини Владимировца. Следећих дана јула (21, 25, 27, 28. итд.) један за другим: Зрењанински, Кумански, Меленачки, Мокрински и остали одреди Баната, уништавају непријатељске патроле и страже, пале вршалице, жито итд. Они ликвидирају власти окупатора по селима и уништавају живу силу и материјална добра непријатеља. Упоредо са борбама у Банату, партизанске десетине у Бачкој почињу 19. јула да уништавају жетву, да врше саботаже и диверзије на железничким пругама када је и дошло до првих мањих борби са непријатељским јединицама.

Акције у Срему почеле су 4. августа. По обиму су биле нешто мање, али је значај неких од њих, као што је акција за ослобађање политичких затвореника из Сремске Митровице,⁵⁾ далеко превазилазио границе територије на којој су изведене.

Активност партизанских одреда Баната, Бачке и Срема била је у 1941. години знатна. Они су за то време извели преко 150 акција. У Банату их је било 90, у Бачкој око 50, а у Срему око 20. Тај број сведочи о замаху оружане борбе на овом подручју, а њихов војни и политички значај, без обзира на то што се оне по величини не могу мерити са значајнијим акцијама изведеним у Србији, Босни и другим крајевима Југославије, био је изузетно важан. Међу значајније акције свакако спадају: јунска саботажа на панчевачком железничком чвору коју је организовао МК Панчево, у којој је дошло до судара више композиција са немачким трупама упућеним за источни фронт, напад Куманско-меленачког одреда на Меленце; напад уједињеног Банатског одреда на граничну караулу и фабрику кудеље код Српске Црње; напад на Мокрин и друга места у Банату; десетине акција у Бачкој у циљу уништења жита и кудеље, међу којима се посебно истичу акције изведене у рејону Новог Сада, Бечеја, Врбаса, Сомбора и др. Осим тога, на подручју Бачке изведено је више саботажа на железничкој прузи Нови Сад — Тител и Нови Сад — Бечеј; уништени су сигнални уређаји на железничкој станици Нови Сад; спаљена је мађарска читаоница и изложба у Новом Саду итд. У Срему се, поред акције за ослобађање затвореника, истичу саботаже на прузи Београд — Загреб и заседа изведена 13. новембра код М. Ремете.

Борбена активност у Банату и Бачкој била је нарочито интензивна у току лета и јесени 1941. године. Касније, услед масовног терора непријатеља над становништвом, огољавања поља и приближавања зиме, отежаног маневровања јединицама, недовољне припремљености и прилагођености за борбу у постојећим условима, борбена активност је почела нагло да попушта, па је чак доведен у питање и опстанак јединица на овом подручју. Ову опасност учева и Покрајински комитет који, да би избегао кризу и спасао одреде од уништа-

⁵⁾ Изведена је 21/22. августа под руководством ОК СКОЈ-а.

вања, доноси одлуку да се одреди што пре пребаце у Срем.⁶⁾ Међутим, та одлука није могла бити успешно остварена с обзиром да ПК и Штаб НОПО Војводине нису имали везу нити потпунију представу о ситуацији у Срему, а сама организација покрета Срема је имала низ крупних недостатака. Последице су биле недогледне за НОП на подручју Баната и Бачке.

Погибија великог броја бораца у критичном периоду 1941/42. године и безобзиран терор у току кога је бачено под лед, обешено или стрељано преко 10 000 људи у Банату и Бачкој, а више десетина хиљада одведено у концентрационе логоре, нису могли пољуљати решеност малог броја преживелих бораца и народа овог краја да настави започету борбу. Међутим, то не значи да окупатор није успео да у току 1942. године увелико дезорганизује и привремено неутралише НОП на овом подручју.

Пошто се у овом чланку не може дати детаљнија анализа узрока који су довели до привременог пораза оружаног устанка на подручју Баната и Бачке, покушаћемо да наведемо бар неке од њих. Пре свега, треба нагласити да су неповољни теренски услови и сложене политичке прилике, условљене многонационалним саставом овог подручја,⁷⁾ били чиниоци о којима се и у току припрема, и за време самог устанка морало водити више рачуна. Тако, на пример, оријентација ПК да се већ почетком јула пређе на оружани устанак ширих размера није била у потпуном складу са објективним војним и политичким приликама на овом подручју, нити су за то потпуно извршене одговарајуће припреме, без обзира на то што је расположење народа за борбу било очигледно. Следећа крупна слабост испољила се приликом стварања партизанских одреда у Бачкој и Банату. У Банату је већи број мањих одреда формиран само у ширем рејону Зрењанин — Кикинда — Бечеј, један мали одред у Пешчари, док су остали делови Баната у том погледу остали неактивирани. У Бачкој је ситуација била још тежа, јер су многобројне активирани партизанске десетине остале све до новембра војнички необједињене. Осим тога, новоформиран одреди су били везани за своју територију и неприпремљени за дејство у јесењим и зимским условима. Зато су оголела поља, јесен и зима 1941. године довели одреде и НОП Баната и Бачке у готово безизлазан положај. То је још више погоршано терором непријатеља над становништвом које, ни политички ни организационо, није било довољно припремљено да прихвати и заштити своје борце од налета непријатеља.

Док је ослободилачки покрет у Банату и Бачкој преживљавао тешку кризу, он у Срему добија у то време нарочито организован карактер, и то како у погледу војних и политичких припрема, тако и у

⁶⁾ Одлука је донета средином септембра, а неуспео покушај пребацивања за Срем извршен је 1. октобра 1941. године.

⁷⁾ Према попису становништва од 1921. год. на територији Војводине је, поред осталих, живело и око 330 000 Немаца, 380 000 Мађара, 74 000 Румуна, 45 000 Словака итд.

погледу ширине платформе за окупљање свих родољуба у борбу против окупатора. Полет је настао крајем 1941. године када је донета одлука да преостали део Фрушкогорског одреда (састављен претежно од истакнутих политичких активиста Срема, после одласка политичких затвореника⁸⁾ пренесе тежиште свога рада привремено на организовану политичку активност у селима.

Ова одлука ОК је дала позитивне резултате. Она је омогућила да се раније започете припреме за борбу доведу до краја. Дању и ноћу, широм Срема, одржавају се партијски и војни састанци на којима се примају нови чланови, прикупља оружје, лекови и сл. Резултат тога је био тај да су у преко 60% места Срема створене месне партизанске десетине (укупно од 200) у које је укључено преко 3 000 родољуба спремних за борбу. Срем постаје центар отпора упркос терору, масовним хапшењима, стрељањима и пљачки коју је окупатор предузео 1941/42. године. Касније, када су партизански одреди из северозападних делова Србије, под притиском непријатеља, били принуђени да дођу на ову територију, Срем постаје и центар оружане борбе народа Војводине. Становништво Мачве и Посавине било је у то време изложено нечувеним зверствима од стране немачког окупатора и удружених издајица српског народа.

Замах НОП-а Срема постао је још снажнији после окружног партијског саветовања децембра 1941. године⁹⁾ када је поред других мера, заузет став да се убрзаним војно-политичким припремама што пре обезбеди прелазак на оружани отпор ширих размера и донета одлука да се формира штаб НОПО за Срем, што је извршено 5. I 1942. године.

Закључци и ставови усвојени на децембарском окружном саветовању озбиљно су допринели организацијско-политичком учвршћењу и омогућили бржи прелаз на оружани устанак који са познатом „мартиначком буном“,¹⁰⁾ борбама код Ирига, Крушедола, В. Ремете и Гргетега, у првим месецима 1942. године, добија широке размере. Партизански одреди су, већ после првих окршаја, показали да представљају респективну снагу НОП-а коју непријатељ није више могао уништити. Преко 365 мањих и већих акција које су у току 1942. године извели Фрушкогорски, Подунавски и касније формиран Посавски одред то недвосмислено потврђује. У овим акцијама убијено је, рањено или заробљено око 1.500 непријатељских војника. Заплењено је преко 710

⁸⁾ Бивши полит. затвореници из Ср. Митровице, ослобођени 21/22. августа, по директиви ЦК СКЈ пребачени су 30. септембра у Србију. Противно договору, најбољи део бораца са 2 п/м и преко 40 пушака није се враћало из Србије. Са преосталих 20 бораца Фрушкогорског одреда (претежно активиста) није се у оно време могло предузети ништа озбиљније без потребних припрема. Зато је одлучено како је горе наведено.

⁹⁾ Саветовање је одржано у селу Пећинци око 14 км југоисточно од Руме.

¹⁰⁾ Израз није сасвим адекватан, али се у терминологији НОП-а Срема често употребљава. Односи се на оружани напад на с. Мартинце, борбу вођену наредних дана код Адашеваца, Моровића, Грка и других места запад. Срема. На челу се налазио стари револуционар и комесар штаба за Срем, народни херој Станко Пауновић Вељко.

пушака, 28 пушкомитраљеза, а уништено је неколико локомотива, преко стотину вагона итд. Уништена је непријатељска власт и ликвидирана посада у око 30 села. Извршено је на десетине напада на непријатељска упоришта, као што су: Лединци, Врдник, Манђелос, Раковац, Гргетег, Черевих, Бешеново, Буковац и друга места.

БОРБА ЗА ЖЕТВУ

О резултатима борби вођених првих месеци 1942. године и њиховом утицају на стање и расположење непријатеља у Срему види се из следећих редова једног њиховог извештаја:

„... Духови су малаксали, воља и отпор су исцрпљени. Срем ће постати друга Босна уколико се енергично не стане на пут партизанској промичби.“⁽¹¹⁾

Под паролом „ни зрно жита окупатору“ партизански одреди Срема, са члановима Партије и Скоја, уз широко учешће и подршку народа, уништавају велике количине жита да не би пало непријатељу у руке. Ватре које су буктале широм Срема изазивале су страх и бес код окупатора и његових помагача. И поред специјалних појачања доведених за очување жетве, непријатељ је био немоћан да ово спречи. У току ових акција спаљено је око 5 000 тона жита, близу 150 вршлица, око 200 косачица, не рачунајући огромну количину жита коју је народ сакрио и оставио за сопствену исхрану и исхрану својих бораца. Упоредо са акцијама за уништавање жита, партизански одреди су извршили и низ успешних напада на непријатељске јединице које су обезбеђивале жетву. У нападу на Краљевце заробљено је 35 непријатељских војника и заплењено 2 пушкомитраљеза. Код Мишковаца су заробљена 34, а у нападу на Попинце 20 непријатељских војника итд. Осим тога, у току 1942. године партизанске јединице Срема биле су често принуђене да воде тешке одбрамбене борбе са јаким окупаторским снагама од којих је посебно значајна „велика офанзива“⁽¹²⁾ на Фрушку гору.

Застрашен наглим развојем и јачањем НОП-а у Срему и почен неуспехом до тада изведених бројних офанзива против наших јединица, непријатељ за ову офанзиву, поред усташко-домобранских снага, ангажује и главне снаге 704. и делове 714. немачке дивизије како би „konaчно ликвидирао“ жариште устанка које се налазило на домаку Београда и Новог Сада. Против 500—600 партизана Фрушкогорског и Подунавског одреда непријатељ ангажује више од 20 000 војника. Преко 30 непријатељских војника на једног партизана обећавали су успех. Међутим, непријатељ се грдно преварио. Партизански одреди Срема су се, после тешких и упорних борби, нарочито Фрушко-

¹¹⁾ Општа бојна релација (Извешће) за месец април, Архив ВИИ.

¹²⁾ Односи се на офанзиву непријатеља предузету против Фрушкогорског и Подунавског одреда у времену од 24. до 30. августа 1942. год. Пошто је непријатељ у овој офанзиви ангажовао до тада далеко најјаче снаге против партизана у Фрушкој гори, она је од народа и бораца названа „велика офанзива“.

горског одреда, без већих губитака пробили из обруча и продужили са дејством у позадини непријатеља. И, уместо да уништи партизане Срема, он се већ наредних дана и недеља суочава са новим и још већим снагама у Срему и још већом одлучношћу народа овог краја да се бори. Зато он свој бес испољава над голоруким народом. Под руководством усташког злочинца Виктора Томића, покретни преки суд стрелао је преко 6 000 људи, а више од 10 000 је отерано у логоре смрти. Али, упркос злочинима број бораца је из дана у дан бивао све већи. У јулу 1942. у Срему већ дејствују три одреда чије је бројно стање у септембру нарасло на преко 900 бораца.

Са завршетком офанзиве на Фрушку гору, у развоју НОП и оружане борбе Срема завршен је један значајан период који нам даје могућности да се, макар и у најошштијим цртама, осврнемо на карактеристике и специфичности овог развоја. Пре свега, од особитог је значаја истаћи да је дотадашњи развој НОП-а у Срему недвосмислено показао да се оружана борба против окупатора може успешно водити и у овако неповољним географским, теренским и политичким условима, а да се тешкоће могу савладати упорним радом, широком мобилизацијом народа и избором адекватних форми војне организације и одговарајуће тактике партизанских јединица. Хроничан недостатак довољне количине оружја, одвојеност Срема од осталих устаничких подручја, слаба веза са вишим војно-политичким руководством, мали простор за маневар снага итд. нису ни за моменат могли одлучујуће утицати на складан развој НОП-а и партизанских одреда на овом подручју. Али је све то од војног и политичког руководства НОП-а и партизанских јединица захтевало брзо реаговање и прилагођавање новонасталим условима. У погледу избора задатака и објеката напада показало се да је оријентација партизанских одреда (у првим месецима 1942. године) на масовне оружане акције, срачуната на уништење мањих непријатељских посада и окупаторске власти, била вишеструко значајна. То није било само зато што се помоћу ових акција долазило са мање жртава до тако потребног оружја, већ пре свега што је помоћу њих непријатељу онемогућена политичка и економска контрола подручја и становништва Срема. Оваква оријентација омогућила је брзо ширење партизанске територије, стварала повољније услове за лакше маневровање одреда и наш јачи политички утицај на ослобођеном подручју. Све акције које су изведене у овом периоду биле су изненадне, краткотрајне, вођене лукаво и претежно ноћу. То је код непријатеља уносило пометњу и доводило до развлачења његових снага. Касније, а нарочито у периоду борбе за жетву, ојачане партизанске јединице Срема врше успешне нападе на поједине веће окупаторске јединице, организују заседе и уз помоћ народа учествују у уништавању жетве и непријатељских јединица које је обезбеђују.

Све ове акције имале су огроман војнички и политички значај за развој НОП-а и јачање партизанских јединица Срема. Посебно је значајно искуство стечено у периоду борбе за жетву. Не само што је било могуће изводити акције на непошумљеним и проходним под-

ручјима удаљеним од Фрушке горе и босутских шума, већ је, ослонцем на подршку народа и коришћењем бујне вегетације, било могуће и трајно дејство партизанских одреда (пример Посавског партизанског одреда на подручју југоисточног Срема). Међутим, ова могућност потпуно је сагледана тек после августовске офанзиве на Фрушку гору. Тада је коначно схваћено да ослонац и база партизанских јединица у Срему не може бити само мала и проходна Фрушка гора, већ да то мора бити цео Срем, сва његова села и цео народ. Ово искуство, као и друге војне и политичке мере, предузете после августовске офанзиве, омогућили су даље незадрживо јачање партизанских јединица и НОП-а у Срему, а посредно и активирање НОП-а у Бачкој и Банату. Осим тога, од значаја је истаћи да је релативна непокретљивост и везаност за Фрушку гору често доводила одреде у ситуацију да воде и некорисне одбрамбене борбе са непријатељем, а у току августовске „велике офанзиве“ да прихвате одбрану од огромних непријатељских снага што је могло да има недогледне последице.

ОДЛАЗАК У ИСТОЧНУ БОСНУ

Крах непријатељске „велике офанзиве“ омогућио је даљи прилив нових бораца, јачање и нарастање НОП-а у Срему. У духу директиве Штаба III оперативне зоне Хрватске, ОК за Срем је у току септембра предузео мере за реорганизацију својих јединица. Од Фрушкогорског, Подунавског и Посавског одреда и Босутске чете формирана су три батаљона, док је на место Главног штаба за Срем формиран Штаб одреда у чији су састав ушли новоформирани батаљони. Ово је пружало могућност бољег груписања снага за извршавање појединих задатака, обезбеђивало већу покретљивост јединица и бољу координацију међу батаљонима. Дејство реорганизованих и знатно ојачаних снага у овом периоду, упоредо са даљим, наглим јачањем НОП-а, показало је да на овако ограниченом, врло комуникативном, проходном и, са доласком јесени, оголелом терену Срема, није више могућно маневровање и опстанак овако јаким снага, а да се при томе не доведе у питање не само њихова безбедност већ и даљи складан развитак НОП-а на овом подручју. Зато је одлучено да се главни део партизанских снага пребаца из Срема на неко друго подручје. Део снага који ће бити остављен у Срему требало је да својим дејством обезбеди континуитет оружане активности на овом подручју, омогући даље јачање НОП-а и остварење нових јединица. У овој ситуацији избор није био велик. У обзир је долазила Славонија и источна Босна. Пребацавање у Славонију водило је преко неповољног, врло комуникативног и поседнутог подручја између Шида и Дил-горе, чије је становништво било под знатним утицајем непријатеља. Зато је на основу процене о очигледним тешкоћама са којима би било скопчано не само пребацавање снага већ и касније упућивање нових бораца, одлучено да се снаге пребаце у источну Босну. Ослонцем на босутске шуме, са овим снагама би било лакше одржавати везу. Долазак 6.

источnobосанске бригаде у Срем,¹³⁾ у периоду када је о горњем проблему вођена дискусија, знатно је олакшало реализацију ове одлуке.

Одлука ОК да се са главним снагама из Срема иде у источну Босну имала је далекосежан значај за даљи развој НОП-а не само у Срему, већ и на целој територији Војводине. Том одлуком је откљоњена опасност да нарасле партизанске јединице Срема буду у току јесени и зиме, услед неповољних временских прилика и скучености простора за маневар, изложене ударима вишеструко јачих снага непријатеља. Осим тога, релативно повољни услови за одржавање везе са источном Босном омогућили су да се стотине и стотине родољуба благовремено упуте у Босну. Позитивно дејство одлуке о упућивању главних снага из Срема у источну Босну нарочито се манифестовало у току 1943. године када је требало примити велику масу добровољаца из Срема и стотине родољуба из Бачке и Баната. Ништа мање позитивно дејство није имала ова одлука ни за даљи развој НОП-а и оружане борбе у источној Босни, где су снаге 6. источnobосанске бригаде и Мајевичког одреда биле недовољне да се одупру окупатору и усташко-четничким снагама. О томе недвосмислено говори и моменат када је 6. бригада, под притиском удруженог непријатеља, морала да напусти источну Босну и привремено пређе у Срем. Заједничка борба те бригаде и Фрушкогорског батаљона са немачким батаљоном у босутским шумама, у којој је убијено преко 100 Немаца, значила је нов подстрек Срему, док су успешне борбе источnobосанских и војвођанских бораца против Немаца и усташко-четничких банди у источној Босни директно омогућиле даље јачање и учвршћивање НОП-а како на територији источне Босне тако и на територији Војводине.

Колики је био значај пребацавања главних снага из Срема у источну Босну види се и по томе што су о овом значајном догађају дате још у току рата оцене од Штаба III оперативне зоне Хрватске и од стране ЦК КПЈ. Не познајући ситуацију у Срему, услед слабе везе и велике удаљености, Штаб III оперативне зоне је осудио овакву одлуку и у свом писму Штабу III (Сремског) одреда од 2. XII каже:

„Ви сте, поред 250 бораца који су послати у 6. бригаду према наређењу Врховног штаба, послали у Босну и 400 бораца на зимовање. Овакав опортунистички став дошао је... Можда је мало престрого речено, али оно што није могао непријатељ својим офанзивама и војничком снагом, то сте учинили ви. Нема зимовања за нашу партизанску војску, све док и један окупаторски војник стоји на нашој земљи, док банду не отерамо на вечно зимовање.“¹⁴⁾

Супротно горњој оцени ЦК КПЈ о истом догађају каже:

„Врло је добро што сте се повезали са VI бригадом и што сте учинили као што пишете. Ако би претила опасност за ваше људство у одреду и остале ненаоружане треба их пребацити тамо где ће се моћи одржати, па

¹³⁾ После дуготрајних борби са удруженим немачко-усташким и четничким снагама у источној Босни, 6. бригада се 5/6. октобра пребацила у Срем и успоставила везу са Босутском четом и Фрушкогорским одредом.

¹⁴⁾ Зборник, том I, књ. 6, докуменат бр. 55.

ако треба онда и на ослобођену територију... Најбоље би било да остану у источној Босни и око ваше територије и због Србије и због вас...¹⁵⁾

Даљи развој НОП-а на територији Војводине не само што је потврдио исправност и далекосежност одлуке о упућивању главних снага из Срема у Босну, већ је недвосмислено демантовао сваку претпоставку о одласку снага из Срема у источну Босну на „зимовање“, о „пражњењу“ територије Срема и сл. Да Срем није испражњен види се по томе што је, после одласка 6. бригаде и Сремског одреда са три батаљона у источну Босну (један батаљон је ушао у састав 6. бригаде), у њему остао новоформиран 4. батаљон Сремског одреда. Његова је активност била врло велика. Распоређен по четатама и водовима широм Срема, овај батаљон је својим многобројним акцијама успео да за дуго прикрије од непријатеља одлазак наших главних снага у источну Босну. Само у току последња два месеца 1942. године он је извео преко 90 мањих и већих напада на непријатељска диверзишта и саобраћај. Нарочито су од великог значаја многобројне диверзије на железничкој прузи Београд — Загреб у којима је, поред партизана, први пут организовано учествовало и становништво оближњих села. Својим успешним акцијама снаге у Срему су омогућиле и оживљавање НОП-а у Бачкој и Банату. На тај начин створени су повољни услови за снажнији и још организованији развој НОП у току 1948. године. Сем горњих резултата, показало се да су успешна оружана дејства у току зиме 1942/43. године била могућна захваљујући, у првом реду, безрезервној подршци коју је народ Срема пружио својим борцима и јединицама и избором одговарајућих метода борбе која се у овом периоду карактерисала изненадним и краткотрајним нападима на непријатеља широм Срема.

СТВАРАЊЕ БРИГАДА

Многобројне акције и борбе вођене на почетку и у првој половини 1943. године на територији Срема и источне Босне и мања оружана активност у Банату и Бачкој, не само што су обезбедиле континуитет развоја НОП започет 1941. и 1942. године већ су и омогућиле нагли квалитативни и квантитативни успон овог покрета и брзо нарастање и формирање нових јединица. И, као што је познато, већ у првој половини 1943. године долази на подручју Срема и источне Босне до формирања три војвођанске бригаде.

Упоредо са тим повећавају се и стварају нови партизански одреди и формирају први војно-територијални органи, док се на територији Бачке и Баната све више учвршћује НОП и активирају оружане групе у борби против окупатора. Процес формирања јединица НОВ у овој години био је врло буран. У јануару и фебруару 1943. на територији Срема дејствује само један (4) батаљон. Већ у марту формиран је одред са два, односно три батаљона, а у јуну је формирана

¹⁵⁾ Зборник, том I, књ. 6, докуменат бр. 69.

и 3. војвођанска бригада. У јулу је постојећи одред преформиран и од њега су формирана два нова одреда (1. и 2. сремски одред), а у септембру у Срему је формирана и 4. војвођанска бригада. Упоредо са реорганизовањем и формирањем јединица у Срему, приступило се реорганизовању и формирању нових јединица у источној Босни. Средином априла формирана је 1. војвођанска бригада, а нешто касније и 2, док је 5. бригада формирана новембра 1943. У једном периоду 1943. године дејствовале су на територији Срема две бригаде и два одреда са укупно око 2 500 бораца, док су у источној Босни на почетку дејствовале две, а касније пет војвођанских бригада са око 4 000 — 5 000 бораца. Укупно је у овој години у Срему и источној Босни дејствовало око 6 000 — 7 000 бораца. На територији Бачке и северног Баната у овом периоду је, у изузетно тешким условима, дејствовало више међусобно недовољно повезаних оружаних група, а на територији јужног Баната дејствовао је Јужнобанатски одред који је под притиском непријатеља био принуђен да се више пута повлачи на Карпате у Румунију.

У циљу обједињавања дејстава војвођанских јединица на територији Војводине и источне Босне, а пре свега испољавање утицаја на бржи развитак оружане борбе на територији Бачке и Баната, Врховни штаб НОВ и ПОЈ доноси у мају 1943. одлуку да се формира Оперативни, а у јулу Главни штаб за Војводину, док је у источној Босни формирана у јулу 16. војвођанска дивизија. Формирање ГШ за Војводину имало је далекосежан значај. Он је одмах предузео мере да се што пре успостави веза са оружаним групама у Бачкој и Банату, а већ 5. августа, од преживелих бораца из Бачке који су се затекли на територији Срема, он доноси одлуку о формирању Бачко-барањског одреда. Нешто касније успостављена је веза са оружаним групама из северног Баната од којих је формиран Северобанатски партизански одред. Упоредо с тим Главни штаб предузима мере за стручно оспособљавање кадра, за даље формирање јединица и војно-територијалних органа у Срему. Већ 26. јула донета је одлука да се формира официрска школа, диверзантска чета, команда Сремског војног подручја (касније су формиране три команде војног подручја) и 10 команди места. Осим тога, у Срему је 1943. године формирана и специјална гранична чета која је имала задатак да спречава упад четника и шпијуна из Србије на територију партизанске „државе“ на делу између Земуна и Сремске Митровице.

Замах и значај борби које су водиле војвођанске јединице у току 1943. године био је знатан. Не рачунајући активност војвођанских јединица у источној Босни које су, поред напада на Власеницу, Бијељину, Брчко и друга места извеле и друге акције, снаге НОВ Срема су у тој години извеле преко 800 мањих и већих акција. Само у периоду јул — октобар, у Срему је изведено око 400 акција.¹⁶⁾ Од

¹⁶⁾ Извештај домобранске 4. оружанске пуковније 13/17—20/17 — Архив ВИИ.

тога је преко 50 напада изведено на јача непријатељска упоришта као што су: Липовац, Батровци, Строшинци, Бошњаци, Врбања, Сољани, Моровић, Шимановци, Јаково, Добановци, Чортановци, Ашања, Черевих, Баноштар, Вогањ, Гргуревци, Ириг, Купиново и друга места. Више акција саботаже и борби извели су у току ове године и партизански одреди и групе у Банату и Бачкој.

У борбама вођеним у Срему убијено је, рањено или заробљено око 6 000 непријатељских војника, заплењено је око 2 800 пушака, преко 100 пушкомитраљеза, а уништено је или оштећено преко 90 локомотива, око 500 вагона итд. У току борби за жетву, у којој је уништавано само оно што се није могло отети од непријатеља, уништено је преко 600 вагона жита, велики број вршалица и других пољопривредних справа. У преко стотину села живели су и радили органи народне власти, док је у 60 села уништена окупаторска власт итд.

ВЕЛИКИ ЗНАЧАЈ СРЕМА

Херојско држање становништва Срема, његова безрезервна подршка НОП-у и масовно учешће у оружаној борби, његова спремност на најтеже жртве, допринели су да се у 1943. години не само учврсти, него и озбиљно прошири фронт борбе против окупатора и домаћих издајника. Поред оружаних формација створених на територији Срема и источне Босне, народ Срема је постигао и низ крупних победа на линији стварања, развијања и учвршћивања органа народне власти, на политичкој и војној мобилизацији народа у борби против окупатора и домаћих издајника. Поред ОК, ОНОО, ОК АФЖ и других окружних политичких и ослободилачких органа, на територији Срема су током 1943. године формиран и сви покрајински политички и ослободилачки органи. Осим тога, војничким и политичким победама, постигнутим на овој територији, створени су повољни услови за учвршћивање и развијање оружане борбе на територији Бачке и Баната. Формирање Бачко-барањског одреда и реорганизовање Северобанатског одреда на територији Срема, одлучујуће су деловали на даљи развој НОП-а на подручју Бачке и Баната. Ово је, поред осталог, омогућило и непрекидно пребацивање добровољаца из Срема, Баната и Бачке у источну Босну. Река добровољаца свих националности, потекла на почетку године из Срема, касније се проширила и слила са реком добровољаца из Баната и Бачке. Не треба посебно наглашавати шта је за војвођанске јединице у источној Босни значао само мајски транспорт од 1 100 ненаоружаних бораца — добровољаца и 90 кола хране, одеће и лекова које је народ Срема послао својим бригадама. Непрекидан прилив нових бораца у току целе 1943. године довео је до формирања и снажног јачања партизанских одреда и бригада у Срему и источној Босни и до активирања НОП-а и партизанских одреда у Банату и Бачкој.

Поред успеха оружане борбе на подручју Војводине, а нарочито Срема, биће од интереса да се, макар и у најопштијим цртама, изнесу

и неке битније карактеристике дејства партизанских одреда и бригада у овој, за НОП Војводине значајној години.

Све чешћи напади и успеси наших снага у нападу на мања непријатељева упоришта у току 1942. и на почетку 1943. године принудили су га да постепено напушта систем контроле и одбране целе територије помоћу многих мањих гарнизона и да пређе на стварање мањег броја јачих упоришта. Ослонцем на њих, он је настојао да повременим испадима оствари контролу на деловима територије Срема под партизанима. Принуђен нашим дејствима да мења своју тактику, непријатељ је и наше снаге ставио пред нове проблеме. Тако се у току многих напада на непријатељска јача упоришта показало да за њихову ликвидацију нису више довољне снаге само одреда, већ су за то потребне јаче снаге које су способне да врше маневар на целој територији Срема. Услови за стварање и опстанак таквих снага били су створени наглим јачањем партизанских одреда и знатним проширивањем партизанске територије настале у процесу ликвидације мањих непријатељских упоришта. Осим тога, и бујна вегетација почетком лета 1943. године дозвољавала је безбеднији покрет и маневар јачих партизанских снага у Срему. Зато се, у вези са оваквом ситуацијом, већ у мају приступа формирању групе ударних батаљона, тј. 3. војвођанске бригаде, чије је и формално проглашење од стране ВШ извршено почетком јула. Борбе ове бригаде, заједно са снагама 1. и 2. сремског одреда, као и стечена искуства, омогућили су да се у септембру формира и 4. војвођанска бригада. Искуства стечена у овом периоду на подручју Срема показала су да је постојање партизанских одреда упоредо са бригадом (касније бригадама) било од изузетног значаја, и то не само за развој НОП већ и за успешна дејства саме бригаде. Одреди су својим мањим, али чешћим акцијама и диверзијама стално развлачили непријатељеве снаге и на тај начин пружали могућност да се бригада изненадно појављује на подручју где је он не очекује. У целини узев, битна обележја дејстава партизанских одреда и бригада у току 1943. године у Срему огледају се у жестоких борбама при нападу на непријатељска упоришта. Напади су се претежно изводили ноћу, били су изненадни и краткотрајни, а за њихово обезбеђење редовно се ангажовало више од 2/3 снага. Са овим снагама се настојало да се, макар и за кратко време, задрже непријатељеве снаге које су из суседних гарнизона редовно интервенисале. Од не мањег значаја је и искуство стечено у погледу ангажовања бригаде у борби против непријатеља. У том погледу значајно је истаћи да је на подручју Срема бригада врло често дејствовала по батаљонима, а сви чак и по четама. Осим тога, искуство је показало да се безбедност јачих партизанских јединица на овако скученом, проходном и комуникативном подручју може постићи само сталним покретима, маневрима и изненадном појавом на месту и у времену када то непријатељ не очекује.

У току ове године примена заседа, као форме успешне борбе против непријатеља, дошла је до пуног изражаја. Њима су неприја-

тељу не само наношени велики губици, већ је тиме и ефикасно штитиена слободна територија. Осим заседа, велика пажња, нарочито у другој половини године, поклоњена је диверзијама на железничким комуникацијама Срема. У овим акцијама, поред диверзантске чете и јединица одреда, врло често су биле ангажоване многе чете и батаљони бригаде, а у већим акцијама учествовала је и цела бригада.

Искуство из Срема стечено у току 1943. године показује да је дејство јачих партизанских снага сасвим могуће и у равници, у периоду бујне вегетације (пролеће — јесен), али под условом да се нађу и адекватне форме дејства. Међутим, у јесен и зиму су ове могућности знатно смањене. Искуство са овог подручја је показало да су крајем 1943. године главне снаге, тј. 3. и 4. војвођанска бригада, као што је био случај крајем 1942. године са главним снагама одреда, напустиле територију Срема и пребациле се у источну Босну, али су у Срему остали и дејствовали одреди. Задржавање бригаде у овом периоду на подручју Срема било је скопчано са великим ризиком и опасностима да буду изложене уништењу. Међутим, одлазак бригада надокнађен је многим акцијама и диверзијама вођеним на широком подручју Срема од снага 1. и 2. сремског одреда који су остали на овом подручју.

ВОЈВОЂАНСКЕ ДИВИЗИЈЕ

Развитак НОП-а у Срему, Банату и Бачкој у току 1943. године показао је да никакав терор није могао сломити вољу народа Војводине да се бори против окупатора и домаћих издајника, нити је могао задржати започети процес наглог нарастања, организационог и политичког учвршћивања НОП-а на овом подручју. Напротив, у току 1944. године НОП Војводине је учинио све како би се даље учврстио и омасовио. У тој години су уложени максимални напори за даље јачање постојећих и стварање нових бригада и дивизија, за још упорнију и одлучнију оружану борбу против непријатеља. А, као што је познато, резултати те борбе и напора нису били мали. Њихову вредност непријатељ је осетио на својим комуникацијама, уништеним јединицама и штабовима, заплењеној ратној техници и добрима, које је корисно за продужавање злочиначког рата против слободе и независности југословенских народа. Кроз борбу брзо расту и формирају се нове јединице. Све је већи прилив нових бораца. Почетком јануара 1944. поред 1. и 2. сремског одреда, у Срему је формирана нова, 6. војвођанска бригада, док је на територији југоисточног Срема, од комуниста и родољуба из Београда и Србије, формиран Мачвански одред. Борбе 6. војвођанске бригаде, 1. и 2. сремског одреда, вођене у првој половини 1944. године, омогућиле су, и поред многих непријатељских офанзива, вођених веома упорно и са јаким снагама, да се од новопритоћлих бораца формира, у јулу још једна нова, 7. војвођанска бригада, као и још један одред. У Банату су у овом периоду, на месту Северобанатског и Јужнобанатског одреда, формирани Кикиндски, Вршачки, Белоцрквански, Зрењанински и Ковачички

партизански одред, док је у Бачкој, од постојећег Бачкобарањског одреда, формирано четири нова и то: Суботички, Сомборски, Новосадски и Шајкашки партизански одред. Да би се успешније и непосредније руководило многим одредима на територији Војводине и остварила тешња сарадња између појединих одреда, Главни штаб Војводине је донео одлуку да се почетком јула формирају оперативне зоне за Банат, Бачку и Срем. Међутим, услед даљег наглог револуционарног полета, врло повољне стратегијско-политичке ситуације, настале великим победама главнине НОВ Југославије која је незадрживо наступала ка Београду и победом III украјинског фронта, показало се да су организацијски оквири постојећих јединица у Војводини недовољни да приме нове борце и нове задатке у вези са предстојећим операцијама око Београда и на територији Војводине. Из тих разлога се почетком септембра пришло даљем реорганизовању јединица у Војводини. На место постојећа три партизанска одреда и диверзанског батаљона, у Срему су формиране четири нове војвођанске бригаде (8, 9, 10. и 11). Формирањем нових бригада снаге у Срему су нарасле на шест бригада са око 6—7 000 бораца, не рачунајући пет војвођанских бригада које су се од 1943. године налазиле ван територије Срема и Војводине. Упоредо са реорганизовањем партизанских одреда у Срему је извршено и реорганизовање партизанских одреда у Банату и Бачкој. У Банату су, од пет одреда и једног батаљона који је прешао из Срема формиране 12. и 13. војвођанска бригада, док је у Бачкој формирана 14. војвођанско-словачка и 15. војвођанска бригада „Петети“. Осим многих новоформираних бригада, дошло је почетком 1944. године и до формирања 36. војвођанске дивизије и штаба XII војвођанског корпуса, а крајем септембра и до формирања 51. војвођанске дивизије. Интензитет борби вођених на територији Војводине, а нарочито Срема, био је у току 1944. врло велики. Само је у Срему изведено преко 1 000 већих и мањих акција, док су партизанске јединице Бачке и Баната имале на десетине борби са непријатељем. Непријатељ је имао преко 3 500 убијених, рањених и заробљених војника, док је заплењено 8 топова, око 3 000 пушака и 150 митраљеза, а уништено 7 тенкова, 90 локомотива, преко 350 вагона, више десетина километара железничке пруге, уништено је или општећено 30 бродова, порушено преко 40 мостова, оборена су два авиона итд.

САДЕЈСТВО ГЛАВНИМ СНАГАМА

Значај борби вођених на територији Срема, Бачке и Баната у току 1944. године само је делимично могуће изразити изнетим подацима о броју убијених непријатељских војника и уништеној техници. Њихов прави значај произилази из чињенице да је у том периоду изведено на стотине напада на непријатељева упоришта и његове колоне које су хитале у сусрет наступајућим снагама НОВ и Црвене армије, или су се потучене повлачиле на запад. Стотине диверзија и других акција изведено је у јеку VII непријатељске офанзиве, као и

у току борби за сам Београд. Тим борбама су јединице са територије Војводине пружиле знатну помоћ и подршку осталим снагама НОВ. Оне су нарочито помогле војвођанским бригадама у источној Босни које су у саставу 16. и 36. војвођанске дивизије XII корпуса водиле у току VII непријатељске офанзиве дуготрајне и натчовечанске борбе чије се тешкоће, напори, страдања и херојство могу мерити са страдањима и подвизима пролетерских јединица на Сутјесци. Исто тако, тешке борбе вођене су са непријатељем у току 1944. године, и на територији Срема. Са изузетно јаким снагама у више узастопних офанзива непријатељ је настојао да у дуготрајним и исцрпљујућим борбама разбије наше снаге у Срему и на тај начин обезбеди слободу маневра сопствених снага у борбама које су му предстојале око Београда. Осим тога, он је настојао да сигурно и неометано, у критичној 1944. години, покупи, њему тако потребну, летину. Зато он доводи своје свеже снаге и ангажује их против нас, нарочито у фебруарско-мартовској и јунско-августовској офанзиви. Међутим, све те офанзиве нису му ни за моменат могле обезбедити спокојство на територији Срема и Војводине.

Развој НОП-а и оружаних борби у току 1944. године на подручју Војводине карактерише се даљим општим квантитативним и квалитативним нарастањем снага и јачањем оружаног отпора окупатору и то не само на подручју Срема, већ и у Банату и Бачкој, упркос настојањима непријатеља да многобројним офанзивама уништи партизанске снаге на територији Војводине пре него што на ово подручје продру главне снаге НОВ и Црвене армије. У склопу ових мера свакако је карактеристична офанзива непријатеља на босутске шуме у фебруару и марту 1944. и касније на источну Босну против снага XII војвођанског корпуса. У току ове офанзиве коначно је дошло до прекида везе између Срема и источне Босне, чиме су у развоју НОП-а у Војводини створени нови проблеми. Хиљаде родољуба из Срема, Бачке и Баната, предвиђених да иду у Босну, требало је што пре примити у јединице да не би пале у руке непријатељу који је са великом упорношћу вршио притисак на становништво и слободну територију Срема. Међутим, као ни ранијих, ни ове године није било довољно оружја да би се наоружали сви они који су желели да се боре. Излаз из ситуације нађен је у појачаним нападима на непријатељска мања упоришта, заседама против мањих и одвојених колона итд. Са отетим и од савезника примљеним оружјем било је могуће јачати постојеће јединице и створити нову — 7. војвођанску бригаду. Међутим, овако нарасле снаге у Срему, услед јунско-августовске офанзиве непријатеља, није било могуће, без већег ризика, задржати у Срему у коме су се почетком јула нашли три одреда и две бригаде (Фрушкогорски, Посавски и Босутски одред и 6. и 7. војвођанска бригада) пред врло јаким непријатељским снагама. У таквој ситуацији донета је одлука да се новоформирана 7. војвођанска бригада, са Главним штабом Војводине, Босутским одредом и још неким позадинским деловима пребаци у Славонију. Одласком ових снага створени су

нешто повољнији услови за слободнији маневар одреда, а нарочито снага 6. бригаде која је у више узастопних борби у току ове офанзиве нанела непријатељу знатне губитке, а нарочито у борбама вођеним 17. и 18. јула на Фрушкој гори. Седма бригада је на свом путу до Славоније и у њеном источном делу постигла такође низ значајних победа и тиме посредно утицала на позитиван развој ситуације у Срему.

После јунско-августовске офанзиве непријатеља на Срем и његових локалних акција против партизанских одреда у Бачкој и Банату, партизански одреди и бригаде на територији Војводине налазе се у сталној офанзиви. Они постижу значајне војничке успехе и резултате у даљем организовању и политичком учвршћењу НОП-а и стварању нових бригада.

Учешће народа Војводине у борби против окупатора и домаћих издајника, започето 1941. године на позив Комунистичке партије Југославије, може се схватити и оценити само ако се схвате свенародни карактер и специфични услови у којима се развијао НОП Војводине и његова нераздвојна повезаност са НОП Југославије. Петнаест војвођанских бригада датих НОП-у у току рата, говори о масовности учешћа народа Војводине у оружаним формацијама наше НОВ, а преко 55 000 погинулих, стрељаних и обешених, од чега око 5 000 деце, докуменат је о терору окупатора и масовној подршци коју је народ ове покрајине дао у НОП-у Југославије.

Генерал-потпуковник ВЛАДО ШЋЕКИЋ

ПАРТИЈСКИ РАД У ПРВОМ БАТАЉОНУ 1. ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

(од формирања до доласка у Босанску крајину, септембра 1942)

Батаљон је коначно формиран 22. децембра 1941. године и одмах је кренуо на извршење свог првог борбеног задатка. Пошли смо од Рудог према источној Босни, у саставу Прве пролетерске бригаде, али са самосталним задацима. Следећих двадесетак дана, до половине јануара 1942. године, због непрестаних покрета и чаркања, нисмо били у могућности, а нисмо још ни имали никаквих инструкција, да формирамо партијско руководство батаљона и да отпочнемо са организованим партијско-политичким радом. Чланови Партије се још нису међусобно ни познавали, нарочито они из Комске чете са партијцима из ранијег Ловћенског батаљона. Изузетно су се познавали студенти, са заједничког револуционарног рада на Београдском универзитету.

Функција заменика политичког комесара била је још неодређена, те му је штаб батаљона дао задатак да се стара о одећи и обући бораца, о простирци, смештају и слично.

Половином јануара 1942. године добили смо писмо ЦК КПЈ о организовању и задацима партијских организација у војним јединицама. Недељу дана смо се задржали на просторији недалеко од Вареша, те смо били у могућности да директиве из писма одмах спроведемо у живот и да ударимо темеље будућем планском и врло активном партијско-политичком раду у батаљону и политичком раду батаљона у народу.

Према писму ЦК КПЈ пред нама су стајала два основна задатка. Први је био — учврстити партијску организацију у батаљону, а други — организовати систематски теоријски рад у партијским организацијама батаљона, као и политички рад у народу.

За први задатак у писму се, поред осталог, каже: „У том циљу треба одмах спровести до краја изградњу партијске организације у батаљонима. Партијци у једној чети сачињавају четну ћелију, основну партијску организацију. Четна ћелија не одржава директне везе с партијским комитетима на терену, него посредно преко партијског бироа батаљона. Тај биро бирају четне ћелије преко својих делегата. Партијски биро у батаљону руководи партијским радом у батаљону.“

О другом задатку у писму се каже: „Поред предавања из теорије Партије и објашњавања основних организационих принципа лењинистичке партије, објашњавати нарочито какав треба да буде партијац као партизан: пример храбрости, пожртвовања, несебичности, дисциплине, мудрости у чувању људи, добар друг, носилац оптимизма, борац против паникерства, кукавичлука и малодушности, увек спреман за извршење најтежих задатака. Илустровати то примерима из живота наших, совјетских и других партизана.

Као теме које треба да прорадите у хелијама предлажу Вам се следеће:

Партија и народноослободилачка борба (водећа улога Партије).

Партија и национално питање Југославије.

Однос КПЈ према буржоаским партијама...

Као даље теме за прорађивање у хелијама, четама, као и у народу, предлажу Вам се следеће:

1) *О стварању Југославије*

а) Версајски мир,

б) Суштина великосрпске политике,

в) Положај поробљених народа у Југославији и став КПЈ по националном питању,

г) Политика народног фронта у Југославији,

д) Став КПЈ по питању рата, 27. март и капитулација,

ђ) Карактер рата и значај пакта са СССР-ом о пријатељству и ненападању.

2) *Други империјалистички рат*

а) Карактер рата,

б) СССР и империјалистички рат,

в) Претварање империјалистичког рата у ослободилачки ступањем СССР-а на чело народноослободилачке борбе поробљених народа.

3) *О СССР-у*

а) 1905. и 1917. година,

б) Спољна политика СССР-а,

в) Унутрашња социјална и политичка структура СССР-а,

г) Устав СССР-а,

д) Црвена армија и народноослободилачка борба,

ђ) Живот сељака у СССР-у,

е) Жене у СССР-у,

ж) СССР као братство народа.“

Тих дана, половином јануара 1942. године, одржана је партијска конференција батаљона, којој су присуствовали делегати четних основних организација (хелија). На њој су размотрени и утврђени партијско-политички задаци који стоје пред партијском организацијом и батаљоном и изабран партијски биро батаљона у саставу: Јово Капичић, Ристо Лекић, Ђуро Лончаревић, Живко Живковић и

Владо Шћекић (секретар). Од те конференције па надаље партијско-политички рад у батаљону и политички рад батаљона на теренима где се борио и којима је пролазио одвија се систематски и, са већим или мањим интензитетом, непрекидно.

Почетком 1942. године у батаљону, који је бројао око 180 бораца, било је 73 члана Партије, 6 кандидата и 32 члана Скоја. И остали су, без сумње, били врло блиски Партији. Наравно, то није био данашњи критеријум за пријем у Партију. Тада је он био далеко строжи. Понекад смо и секташили. То су све били Партији дубоко одани људи, спремни да за њу положу своје животе. Колико је строг критеријум био за пријем у Партију и каква је била револуционарна будност комуниста види се на примеру покојног Пера Ђетковића, команданта нашег батаљона. Он је за команданта 1. батаљона Прве пролетерске бригаде дошао управо због проверене храбрости у дотадашњим борбама, посебно на Пљевљима, због умешног руковођења батаљоном, због потврђене оданости земљи и народу. Али био је официр старе југословенске војске. Разматрали смо његов пријем у Партију. Примили смо га. Но одлука о томе није тако лако и брзо донета. Били смо строги. У овом случају и превише. Перо је био командант високе вредности. Његове су заслуге велике за успехе батаљона, како у оружаним борбама тако и у војном васпитању кадрова. Од њега су се људи могли учити и личној и командантској храбрости, и упорности и доследности, и жилавости и издржљивости у напорима и тешкоћама, неуморном старању и бризи о борцима: о њиховој исхрани, смештају, одећи. Он је на задатку био према људима строг у захтевима. Због њих, а не због себе. Али је према себи био најстрожи. Ми често то нисмо могли до краја разумети. Те врлине су га красиле и касније, као команданта бригаде и као команданта дивизије, све до његове погибије у пролеће 1943. године.

У батаљону је било не мало оних који су погинули смрћу хероја и сматрајући себе комунистима однели са собом најдубљу жељу да буду чланови КПЈ.

Међу члановима Партије у батаљону било је и старих партијаца, бивших робијаша, искусних илегалних радника и дугогодишњих револуционара. Од њих су 32 примљени у Партију до 1940. године. 28 су били интелектуалци, највише студенти Београдског универзитета, остали — сељаци и радници. Дакле, у партијској организацији се нашло довољно револуционарног искуства из илегалних борби наше Партије, из масовних борби радника и сељака Црне Горе, из жестоких борби радника и студената Београда: било је довољно политичког и теоријског познавања класне борбе пролетеријата. Дакле, сви услови да се организује и упорно спроводи систематски партијско-политички и теоријски рад на васпитању партијског чланства и свих бораца батаљона.

Рад партијске организације обухватао је три области:

— рад у партијским организацијама — „практични“ и „теоријски“;

— рад у батаљону — „практични“, „теоријски“, културно-просветни, војно-стручни и други;

— политички рад у народу.

Партијски састанци основних организација су се држали, по правилу, двапут недељно, а и чешће. Један од њих је био „практични“ а други „теоријски“. Једном приликом смо, због потребе за још интензивнијим теоријским радом, одлучили да на један „практични“ дођу два „теоријска“ састанка. „Практични“ састанци су имали задатак да разматрају рад комуниста у батаљону и народу, већ према одређеним секторима и задужењима, као и да васпитавају и изграђују комунисте самокритиком и критиком њиховог рада и држања.

Практични састанци имали су за циљ рад у базама, масама, по секторима који су раздвојени, и васпитање самога чланства у духу большевизма. Разговори на практичним састанцима кретали су се у оквиру оних питања која су тада била актуелна. Општи пример дневног реда тих састанака изгледао би овако:

- 1) нова обавештења, директиве и друго у том смислу,
- 2) организационо питање: кадрови, кандидати и друго,
- 3) извештаји по секторима: а) СКОЈ, б) политички рад, в) културни рад и друго,
- 4) критика и самокритика и васпитање у том духу
- 5) евентуалије.

Но, ово није био шаблон рада: дневни ред је зависио од конкретних питања и прилика живота и рада. (Из извештаја секретара партијског бироа батаљона.)

Сличног карактера су биле „практичне“ конференције у четама и батаљону. На њима су третирана она унутрашња питања чете (батаљона) која су била од интереса за колектив, као на пример: о моралном лику борца, о односима у колективу, о односима према народу и слично.

Теоријски састанци основних организација су одржавани једанпут недељно или чешће. На њима су прорађиване теоријске теме. Осим тема поменутих у писму ЦК КПЈ, прорађивала су се и друга питања, као: циклуси тема о развоју друштва, о развоју радничког покрета, о држави, револуцији и диктатури пролетаријата; теоријске теме о националном питању, сељачком питању и друге. Ти састанци су у исто време били нека врста припреме комуниста за „теоријске“ састанке у четама, који су се обавезно држали после ових. Основни материјал за теоријску обраду питања били су „Основи лењинизма“ и „Историје СКП (б)“. Као црвена нит кроз обраду свих тема провлачила су се питања и из историје наше Партије, њене револуционарне борбе у старој Југославији и њене политике у народноослободилачком рату, као и — на основу свега тога — наши непосредни задаци.

Теоријски рад у партијским организацијама је био тако жив да је партијски руководилац Прве пролетерске бригаде једном приликом упозорио да „постоји опасност да се та организација не прет-

вори од руководства у неку теоретско-просветну комунистичку школу“. Међутим, у оним условима та „опасност“ није тако много претила партијској организацији. То је било само интензивно учење људи жељних знања, људи који су се свакодневно борили, маршевали, трпели, крварили и спремали се за нове и дуге борбе. Теоријски рад је била дужност комуниста за коју се, ако није испуњавана, одговарало пред партијском организацијом.

А онда се све то преносило на чете, на батаљоне. У извештају секретара партијског бироа батаљона из тог периода стоји:

„Рад наших ћелија у четама и батаљону је задовољавајући. Он се креће на: политичко-културном, теоријском и војничко-стручном пољу. Под иоле могућим приликама свакодневно се одржавају четне конференције, на којима се прорађују разноврсна питања. Ја ћу само изнети биланс таквог рада за недељу дана нашег боравка у селу Влахољу код Калиновика. Свакога дана биле су четне конференције; на њима су прорађена ова питања (она су претходно прорађена на партијским састанцима): развитак друштва, Црвена армија, устројство Црвене армије и њено наоружање, Сунчев систем, колхози и пољопривреда у СССР-у, и други читави материјали које смо добијали; отпочело се и са прорадом „Историје СКП (б)“. И даље: „У четама су образоване групе које имају за задатак прораду појединих сектора из познавања друштва и природе, као на пример: група географије, група медицине, група прораде питања марксизма-лењинизма и тако даље. У свим четама покренути су листови. Први бројеви су већ изашли и припремају се други. Први бројеви четних листова „Црвеноармејац“ и „Слобода“ побудили су велику пажњу и интересовање код свих војника“.

Често су се одржавале приредбе — „програмацка сјела“ батаљона, како су се оне звале, које су имале културно-забавни карактер. На њима су се изводили скечеви, рецитације, песме и друго. То су биле омиљене забаве у часовима предаха.

Том делатношћу у области општег образовања и просвећивања, као и забавног живота, руководили су културно-просветни одбори. У одборе су бирани људи који су за то имали знања, смисла и воље, на челу са политичким комесарима, а све под општим руководством партијског бироа батаљона.

Војностручни рад је обухватао неку врсту војне обуке у вештини ратовања и „војнизирање“ батаљона. „Прорађена су и многа питања војничког карактера, као на пример: ноћни напади, дејство аутоматских оруђа и друго“ (из извештаја секретара партијског бироа батаљона).

Често су четне и батаљонске конференције биле намењене припреми за акцију која је предстојала или анализи акције која је изведена. То су биле анализе у циљу извлачења искустава за бољи начин ратовања и осврти на рад и држање јединица и појединаца у тој акцији. Критика држања у борби на таквој конференцији била је

најтежа могућна казна за оне на које се односила. Ту се нису штеделе ни старешине, ако су заслужиле критику. Међутим, примедби старешинама у том смислу било је у нашем батаљону заиста мало.

Посебно треба рећи о одговорном задатку који је батаљон добио у односу на Дурмиторски омладински батаљон који нам је једно време, у пролеће 1942. године, одлуком Врховног штаба, био стављен под команду ради војно-политичког оспособљавања, а потом и заједничких борбених дејстава. У време припрема за предстојећа дејства са тим батаљоном се пратијско-политички, војностручни и културно-просветни рад изводио плански пре и после подне. На његово људство смо преносили борбена и политичка искуства, стечено знање. А борбе које смо потом водили показале су да је наш рад уродио плодом. Ти омладинци су се показали одлично у сваком погледу. Тридесетак њих се више није могло одвојити од нашег батаљона, остало је у његовом саставу.

У животу 1. батаљона, треба истаћи, важно место је имала организација Скоја. Она је, попут партијске организације, припремала своје чланове да буду достојни Скоја и поверења Партије. Тамо су се млади људи учили да постану чланови Партије. Скојевска организација је била снажна полуга у општем васпитању батаљона. „Њихов рад иде упоредо са радом партијске организације и мало за њим заостаје. Скојевци се осећају одговорним пред својом организацијом исто као чланови Партије. Оданост, пожртвованост и дисциплина код великог броја скојеваца не изостаје иза тих особина чланова Партије“ (из извештаја секретара партијског бироа батаљона).

Политичко-теоријски рад у батаљону био је у исто време одлична припрема за политички рад батаљона на терену, у народу. Тај рад су партијске организације такође постављале плански; одабирала су се актуелна питања, организовале „политичке екипе“, постављали одређени задаци. Рад се састојао у одржавању зборова, конференција и приредби, а обухватао је посебно омладину, жене, организовање помоћи народним властима, помоћ партијској организацији ако је постојала на терену, итд. Рад у народу био је стална дужност батаљона. Како је он схваћен види се и из писма комесара Прве пролетерске бригаде батаљонима: „Из досадашњег искуства стеченог на овом терену види се да је тежиште нашега рада на овоме терену више политичко него војничко и зато наши одговорни другови треба томе питању да свуда посвећују пуну пажњу...“

Наша бригада остаје *сјутра читав дан* (курзив В. Ш.) на овој просторији. Да ли ћемо даље остати овдје — то за сада не знамо. Али ово вријеме треба искористити како за политички рад унутар самих јединица, тако и у политичком раду и организовању НО власти на терену. За тај рад треба мобилисати што више политичких радника и осталих партијаца. Треба другове тако распоредити да у току сјутрашњег дана сва села буду обухваћена“.

„Екипе комуниста“ из нашег батаљона су, на пример, за недељу дана код Вареша одржале конференције у преко тридесетак села, на

којима је присуствовало око три хиљаде лица. То су била српска и муслиманска села. У тим данима превирања и колебања маса, у данима мржње и обрачунавања између Срба и муслимана — то је, без сумње, позитивно утицало. Или, у околини Горажда једна од тих екипа је за петнаестак дана обишла 48 села и помогла да се у њима оформе НО одбори.

Још и данас нам је у живом сећању и остаће незабораван онај пријатељски, топли однос народа према батаљону, проистекао пре свега из држања и рада наших бораца. Из села око Калиновика, из Фоче и Горажда и села око њих били смо испраћени сузама. За нама су остајала дубока политичка и лична пријатељства која су и једне и друге везивала и обавезивала. Било је прилика да нас током рата борбени пут наведе у крајеве у којима смо већ једном били и да се сретнемо са познаницима. Дочекивали су нас као старе пријатеље, жељно и срдечно. Батаљон је заиста свуда и за најкраће време остављао снажан политички утисак.

Да би успешно руководио тако богатим политичким животом батаљона, партијски биро се врло често састајао, а по некад је и готово свакодневно био на окупу. Но, нити састанци партијског бироа, нити основних организација, као ни програм идеолошко-политичког рада у батаљону, нису увек могли бити редовно одржавани и спровођени како је било планирано. Понекад за то није било могућности. Али је зато, чим су створени и најмањи услови, тај рад био врло интензиван, тако се надокнађивало „изгубљено“ време. Такве немогућности за рад биле су, на пример: тешки игмански марш, непрестане борбе са четницима на Сињајевини, велики марш батаљона преко Зеленгоре и Трескавице у трећој непријатељској офанзиви и слично. Но, и у тим вишедневним, често натчовечанским напорима и даноноћним борбама, и кад је било хладно, и кад смо били гладни, неиспавани, исцрпени — у којима су се могли видети и резултати партијског и политичког рада у батаљону — нашло се времена за изванредан васпитно-политички рад. Ево, на пример, шта је у вези с тим забележио Батрић Јовановић, борац батаљона, у свом дневнику:

„Касно у ноћи 20. јуна изби колона нашег батаљона на Зеленгору, у катун Висока Кошута . . .

Ујутру партијски састанци по четима. Састанку наше јединице присуствују партијски руководилац бригаде Мијалко Тодоровић и секретар батаљонског бироа Владо Шћекић. Направисмо осврт на битке које је водила 3. чета у Црној Гори. Говоримо и о политичком раду кроз тај период. На крају смо говорили о задацима који нас очекује у новим крајевима.

Трећи дан како боравимо у овој пустој планини. У близини су и остали батаљони Прве пролетерске бригаде. Не једемо ништа од како смо дошли овдје. Печемо на ватри младу коприву. Неки иду у оближњу шуму и траже сријемош и друге траве тешког мириса које не бих ставио у уста па да нијесам јео мјесец дана! Копамо корјење разних трава које потом печемо и кувамо. Има врло „укусног“ корје-

ња. Гулимо и букову кору, па онда стружемо мезгру која је по мало слатка и може се јести“.

Ето, и у таквим условима се радило. Гинуло се, гладовало, а ипак учило и васпитно деловало. Тиме је батаљон растао и јачао, развијало се пријатељство и велико борбено другарство. Развијали су се међусобна љубав и поверење, потврђивани на делу. Гинуо је друг за рањеног друга. Делио се и последњи залогаш. Били смо заиста велики другови. Батаљон је постао једна породица. Атмосфера у њој је била озбиљна и радна кад треба, пуна хумора и шала одмах после тога, увек искрена и ведра. То је била атмосфера младости и виталности, она што бодри и отвара перспективе.

Неколико дана у попаљеном селу Маловану, недалеко од Купреса, где су усташе поубијале и поклале све што су у њему затекле, 3. крагујевачки и 1. црногорски батаљон Прве пролетерске бригаде организовали су заједнички политички, теоретски и културно-забавни живот. То су биле заједничке конференције батаљона, заједничка предавања и дискусије, заједничке културно-забавне приредбе. Развиле се другарство међу батаљонима, названо „маловански дух“. Од тада се борци једног и другог батаљона ословљавају са „рођаци“. 1. црногорски батаљон се срео са 3. крагујевачким још при формирању бригаде у Рудом, потом су се заједно смрзавали на игманском маршу, киснули и гладовали на Трескавици, да би коначно утврђено међусобно пријатељство и поверење добило нове облике у Маловану. Од тада су „рођаци“ желели да се што чешће заједно одмарају и да се чешће заједно боре.

Из Малована, крајем августа 1942. године, дванаест партијских делегата из батаљона пошло је на прву бригадну партијску конференцију у Ливно. На тој конференцији су сумирани резултати партијско-политичког рада у Првој пролетерској бригади. Партијска организација 1. батаљона је изашла на конференцију са богатим резултатима. После дискусије многих делегата, међу којима и другова: Плавог (Мијалко Тодоровић — партијски руководилац бригаде), Фиће (Филип Кљајић — политички комесар бригаде), Коче (Коча Поповић — командант бригаде), Шпанца (Данило Лекић — заменик команданта бригаде), донети су задаци за будући рад партијских организација, а „партијска конференција је поставила као један од најважнијих задатака организације теоретску изградњу“ (из извештаја партијског руководства Прве пролетерске бригаде ЦК КПЈ).

Одмах после бригадне конференције, септембра 1942, већина чланова штаба батаљона: командант, политички комесар и секретар партијског бироа одлазе у друге јединице, на нове дужности. У вези с тим настају измене и у партијском бироу и у основним организацијама. У то време је у батаљону било око 100 чланова Партије, 14 кандидата и 78 чланова Скоја. Дајући карактеристике батаљонским организацијама у свом извештају ЦК КПЈ од 2. IX 1942. године, партијски руководилац Прве пролетерске бригаде је за партијску организацију 1. батаљона написао следеће: „Ова је организација на

највишем степену, са највише искуства. Ранији биро је уживао пун ауторитет и у Партији и у батаљону. Однос штаба и Партије био је правилан. Сада је биро потпуно нов, јер су ранији чланови повучени на рад у друге бригаде, но ново руководство изгледа да ће се добро развијати — све су млађи другови (два сељака, остало интелектуалци).

Од тада 1. батаљон постаје извор кадрова који сваким даном одлазе у нове јединице, на нове, више, одговорније функције. Њих је било некорисно држати на окупу кад су се масовно рађале нове бригаде у Далмацији и Босанској крајини, на домаку којих смо се већ налазили. А 1. батаљон је заиста био кадровски батаљон. Уз то је био и најефикаснија школа кадрова под најтежим условима. Тај период од 8—9 месеци, у онаквим условима и са онаквим радом, значајно је више за васпитање и формирање људи него године и године мирнодопског живота. У њему су брзо израстали хероји, војни руководиоци, политички радници. Једни су гинули, други одлазили на нове дужности. Батаљон се попуњавао младим борцима из Далмације и Босанске крајине, а касније и из других крајева Југославије. Они су, опет у батаљонској школи, израстали у хероје и руководиоце и чинили 1. батаљон увек достојним историјског пута Прве пролетерске бригаде и њене ратне величине.¹⁾

¹⁾ 32 припадника 1. батаљона одликовани су орденом народног хероја.

O PODMORNICI

Francuski mornarički časopis *La Revue maritime* od oktobra 1961. godine posvećen je od početka do kraja podmornici — kao sredstvu RM koje dobija sve veći značaj — i njenim posadama (podmorničarima). Kroz nekih 16 raznih članaka, pažljivo odabranih, obrađuju se različiti aspekti podmornice. Većina tih članaka sadrži interesantan i koristan materijal pri izučavanju ovog sredstva čija se perspektiva još ne može dovoljno da sagleda zahvaljujući osvajanju nuklearnog pogona, koji je dao podmornici praktično neograničen operativni radijus dejstva. Što je još bitnije, on joj je, pošto je eliminisao dosadašnji glomazni električni kompleks, ograničio na kratkotrajnu upotrebu i neprekidno punjenje baterija, omogućio jedinstvo pogona u nadvodnoj i podvodnoj vožnji i na taj način stvorio od podmornice praktično potpuno novu vrstu (u pogledu kvaliteta), sa ogromnim preimućstvima ne samo u odnosu na svoju klasičnu prethodnicu, već i na ostale nadvodne ratne brodove sa kojima se ona danas može nositi bilo u napadu ili odbrani.

Neki članci u ovom broju obrađuju historijski razvoj, drugi tehničke probleme pri izgradnji, a neki, pak, način života na podmornici. Iako i u njima ima zanimljivih podataka, oni ipak predstavljaju više stručni dio gradiva o podmornici. Ostali članci obrađuju osobine i mogućnosti upotrebe oružja, razmatraju budućnost podmornice tako da predstavljaju interesantno gradivo za svakog čitaoca. Istina je da oni, u većoj ili manjoj mjeri, tj. na otvoreniji ili zatvoreniji način, odišu gledanjima sa blokovskih pozicija, daju tumačenja i opravdanja u odnosu na protivnike drugog bloka. Međutim, uprkos toga oni ne gube od svog značaja jer izražavaju određena shvatanja čitavog zapadnog bloka u kojem i francuska ratna mornarica ima tačno određenu ulogu i predstavlja jednog od nosioca i izvršioaca takvih gledanja.

Moglo bi se dalje prigovoriti da izlaganja u pojedinim člancima odišu nastojanjima da se podmornici dâ i suviše istaknuto mjesto u sastavu plovniha snaga savremenih RM. Nuklearna podmornica predstavlja, besumnje, potpuno nov kvalitet u okviru jednog od najpogodnijih i ujedno najosjetljivijih mornaričkih borbenih sredstava koje se nevidljivo kreće u sve tri dimenzije i koje je vrlo teško otkriti i uspješno pratiti.¹⁾ Ove velike prednosti i podstiču pobornike »vođeće uloge RM« u nekim zemljama da zahtevaju ovo mjesto za podmornicu i osiguraju sredstva za njenu izgradnju. Isto se tako osjeća izvjesna tendencija za zapostavljanjem razvoja ostalih borbenih plovniha sredstva RM u korist podmornice. Međutim, ovo nije slučaj kod svih zemalja, što najbolje dokazuju naponi koje američka RM ulaže u pogledu izgradnje i nadvodnih ratnih brodova na nuklearni pogon (u gradnji ili djelomično već izgrađeni prototipovi nosača aviona, krstarica, razarača fregata).

Veliki broj izrađenih podmornica u SSSR navodi zapadne zemlje na zaključak da bi istočni blok u eventualnom ratu na moru pretežno dejstvovao podmornicama.²⁾ Stoga pojedini autori i ističu da RM nekih zemalja zapadnog bloka ulažu znatne napore ne samo u pogledu razvoja podmornica, kao sredstva za borbu protiv

¹⁾ Zaronjena podmornica se može otkriti i pratiti jedino prislušnim spravama koje se zasnivaju na principima podvodne akustike. Do sada postignuti uspjesi ograničeni su na srednje brzine prislušivača, manje domete i manje inklinacione uglove. Podmornica prislušivač i gonilac ima povoljnije uvjete za ova dejstva od nadvodnih brodova. Više o tome videti *Vojno delo* br. 1—2/1961, str. 109, u prikazu »Borba protiv nuklearnih podmornica«.

²⁾ Više o tome videti u delu ovog prikaza u kome se govori o gradnji podmornica u SSSR.

podmornica, već i svih vrsta protivpodmorničkog oružja uopće. Oni isto tako ne propuštaju priliku da istaknu važnost i opasnost od podmorničkog oružja i time, u tri u naoružanju, opravdaju potrebu za ogromnim izdacima i želju za najsavremenijim podmorničkim sredstvima.

U vezi sa iznjetim smatramo za korisno da u ovom prikazu ne damo pregled čitavog sadržaja ovog broja *Revue maritime*, već da se zadržimo malo više samo na onim dijelovima pojedinih članaka koji mogu biti korisni širem krugu čitalaca.

*

Tako, na primjer, admiral Kabanije, komandant francuske ratne mornarice, razmatrajući podmornicu kao oružje budućnosti, konstatuje da je ona od svih ratnih brodova, zahvaljujući nuklearnom pogonu, naoružanju projektilima more-kopno i inertnoj navigaciji,³⁾ postigla u toku nekoliko posljednjih godina najveći napredak. Ona je time dobila nedvojbenu nadmoćnost nad oružjima i sredstvima za otkrivanje koja posjeduju razarači i avioni, a koji su u tom pogledu u ogromnom zaostatku. Ove odlike, uz korišćenje praktično neograničenih prostora u morskim dubinama, osiguraće joj još za dugo vrijeme gotovo potpunu tajnost pokreta i sigurnost.

Ovu superiornost podmornica, prije svega, duguje nuklearnoj propulziji koja joj je obezbijedila jedinstveni pogon, a to je baš bio faktor koji ju je dosada i činio nedovoljno savršenom.⁴⁾ Zahvaljujući tome ona, pored ogromno povećanog radijusa dejstva, može da stalno roni i da se u tom stanju kreće bez ograničenja, koristeći brzine jednake onima koje imaju nadvodni brodovi.

³⁾ Uređaj za automatsko vođenje navigacije na principu inercije mase, koji je primijenjen u početku za vođenje projektila i u avijaciji, a zatim i kod nuklearne podmornice *Nautilus* pred njeno putovanje preko Sjevernog pola. Danas su njime opremljene i ostale nuklearne podmornice američke RM (detaljnije vidi *Mornarički glasnik* br. 5/60).

⁴⁾ Klasična podmornica, pored pogona za nadvodnu (dizel motor), morala je imati i poseban pogon za podvodnu vožnju (elektromotor koji svoju snagu crpe iz akumulatorskih baterija) sa vrlo ograničenim radijusom (sa malim brzinama do 12 časova).

Kada se zna kakvu je opasnost predstavljala podmornica u drugom svjetskom ratu, uprkos svih svojih velikih nedostataka, zatim kakve su sve napore saveznici morali da preduzimaju u bici za Atlantik, i kada se takva podmornica uporedi sa savremenom na nuklearni pogon, onda se tek može shvatiti sva veličina opasnosti koju ona danas predstavlja.

Savremena podmornica nema potrebe da se uopšte pojavljuje na površini. Ona slijedi i goni i najbrže pomorske snage u cilju uništenja torpedom, a u skoroj budućnosti ona će to bez sumnje moći da izvodi i sa projektilima lansiranim pod vodom, nakon čega bi se imala da povuče u ogromna podvodna prostranstva, i to brzinom nedostižnom sredstvima za otkrivanje koja posjeduju današnji eskortni brodovi.

Još su veće mogućnosti strategijske podmornice naoružane atomskim balističkim projektilima. Kao idelano sredstvo udarnih grupa, ona predstavlja stalnu prijetnju vitalnim centrima protivnika. Sakrivena i nevidljiva, ili prikrivena pod ledenim polarnim pokrivačem, ona je u stanju da, neuporedivom tačnošću, trenutno dejstvuje oružjem od kojega praktično ne postoji odbrana.

Sredstva za protivpodmorničku borbu su vrlo ograničena. Avioni sa svojim uređajima za otkrivanje na površini više je ne uznemiruju, a sredstva za otkrivanje pod vodom slabo se usavršavaju i zahtevaju ograničene brzine eskortnih brodova koji na taj način postaju lak cilj podmornice. Protivpodmornički helikopter još ima najviše uspjeha zahvaljujući tome što svoje prislušne sprave može spustiti pod vodu. Međutim, sva ova protivpodmornička sredstva mogu da dejstvuju na ograničenom udaljenju od svoje baze i traže znatnu podršku u pogledu materijalnog obezbijedenja. Stoga sama podmornica predstavlja daleko povoljniju platformu za zvučno osmatranje protivničkih podmornica, jer joj autonomija pogona daje znatno preimućstvo pri praćenju cilja, a pogodna oružja u znatnoj mjeri omogućuju njegovo uništenje. Zato ona i predstavlja jednog doraslog protivnika podmornici koju može goniti danima, pa čak i mjesecima, dok je konačno ne napadne.

Podmornica može da obezbijedi prevlast na moru i stoga se ona smatra oružjem budućnosti. U tome se dvije najveće pomorske sile ne varaju i trude se

svim snagama da razviju svoje podmorničke flote.

Interesantni su podaci u članku kapeitana bojnog broda Biča, komandanta američke nuklearne podmornice *Triton*,⁵⁾ u kome on opisuje put koji je ova podmornica izvršila oko zemlje od 16. februara do 11. maja 1960. godine (ukupno 84 dana), roneći za čitavo to vrijeme. Iako sam članak ima u dobroj mjeri propagandni karakter u pogledu isticanja jačine i vrijednosti američke RM, kao i njenog uspjeha na polju razvoja podmornice, on upozna je čitaoca kako sa zamašnošću ovog podhvata i teškoćama pri njegovom izvođenju, tako i sa razlozima (iako ne najbitnijim) koji su ga zahtjevali. Dosta prostora u članku posvećeno je opisu izvjesnih dijelova podmornice i ograničenom prikazu rada pojedinih odjeljenja. Zatim pisac iznosi razloge koji su zahtijevali ovo putovanje. On smatra da su najprije hidrografske razlozi upućivali na izučavanje raznih oceanografskih i geofizičkih fenomena, naročito u većim dubinama mora oko čitave kugle zemaljske, zatim je trebalo ispitati izdržljivost kako materijala i pogona tako i svih ostalih uređaja, a posebno ljudi pri ovako dugoj vožnji; trebalo je vidjeti da li je moguće da jedna podmornica izvrši ovako dug put a da ne bude otkrivena i da se time ujedno dokaže da se ona može upotrijebiti i kao platforma za interkontinentalne vodene projekte *Polaris*. Konačno pisac ističe da je trebalo provjeriti da su moguće velike brzine pri izvršenju ovako duge i naporne vožnje.

Pisac opisuje teškoće koje je trebalo prebroditi da bi zadatak bio uspješno i po planu izveden. Pravi uporedjenja između klasične podmornice i *Triton*-a u pogledu sredstava za navigaciju, potrebe čestog izronjavanja na periskopsku dubinu (uz smanjenje brzine i gubitak vremena), u pogledu pročišćavanja vazduha i održavanja veze i kako je to uspješno rješavano na *Triton*-u sa rezervama kisika dovoljnim da se sedmicama ostane pod vodom. Potom govori o posebnom sekstantu ugrađenom na periskopu koji je omogućavao mjerenja visine nebeskih tijela bez izronjavanja, o nadoknadi izgubljenog vremena zbog svakodnevnog izronjavanja na

periskopsku dubinu — putem znatno povećanih brzina u redovitoj podvodnoj vožnji. On vrlo pozitivno ocjenjuje uređaj za inertnu navigaciju koji je velikom tačnošću davao podatke o prevaljenom putu i poziciji. Pisac naročito ističe snalažljivost posade prilikom jednog kvara na hidrauličnom uređaju i daje konačno podatke o prevaljenom putu u neprekidnoj podvodnoj vožnji — za 83 dana nekih 35.979 nautičkih milja.⁶⁾

U posebnom članku dati su stanje i razvoj podmorničkih flota u svijetu u 1961. godini. U njemu pisac opisuje prvenstveno RM glavnih protagonista zapadnog i istočnog bloka, a ukratko se osvrće i na neke ostale zapadne zemlje. U uvodu on ističe da mjesto i jačina flote jedne pomorske zemlje zavise od uloge koja joj se pridaje i tehničkih, proizvodnih i materijalnih sredstava koja joj se stavljaju na raspolaganje.

U pogledu upotrebe podmornica postoje, uglavnom, dvije koncepcije. Jedna »oceanska«, tj. koja koristi podmornicu u ogromnim oceanskim površinama, i druga »ograničena«, orijentisana na usku i ograničena mora i manje dubine. Iz ove podjele proizilaze i sredstva — podmornice — međusobno vrlo različite jer je nemoguće jedinstvenim tipom zadovoljiti sve uslove. Anglo-saksonske RM nosioci su prve koncepcije i o njima pisac najprije govori, uz napomenu da su konstrukcije njemačkih podmornica pred kraj drugog svjetskog rata poslužile kao polazna osnova u njihovom razvoju.

Američka ratna mornarica izišla je iz rata sa neke 24 podmornice, tipa »flotnih podmornica«, koje su se u toku rata, naročito na Pacifiku, pokazale pogodnim i koje su većinom modernizovane poslije rata (smanjenje artiljerije, ugradnja »šnorcela«,⁷⁾ poboljšanje prislušnih uređaja, ojačanje akumulatorskih baterija itd.). Izgradnjom jedne manje serije posebnih podmornica (klase *Tang*) i posebnog torpeda za borbu protiv podmornica, Amerikanci su istovremeno sa uspjehom radili i na usavršavanju protivpodmorničke odbrane pomoću podmornica. Mnogo truda je uloženo u svrhu povećanja brzine, smanjenja šuma radi boljih uslova osluškivanja, izrade torpednih cijevi za bešumno izbacivanje torpeda iz velikih dubina (sa

⁵⁾ Najveća od dosada izrađenih podmornica na nuklearni pogon u RM SAD. Posada joj broji 148 ljudi, a dostiže brzinu od 32 čv. Oblik joj je udešen za velike brzine u nadvodnoj vožnji.

⁶⁾ Nautička milja = 1,853 km

⁷⁾ Šnorkel je uređaj koji omogućuje korišćenje dizel motora u podvodnoj vožnji na periskopskoj dubini.

pasivnim i aktivnim uređajem za samonavodjenje) i stvaranja posebne vrste podmornica, sada poznate pod imenom »napadna podmornica«, koja je osposobljena za napade kako na podmornice, tako i na površinske brodove.

Istovremeno sa jačim naoružavanjem klasičnih podmornica, američka RM je od 1946. godine, uz cijenu ogromnih novčanih izdataka, radila i na ostvarenju savršene i jedinstvene podmornice i izgradila je 1955. prvu podmornicu na nuklearni pogon *Nautilus*. Pogon ostvaruje reaktor koji koristi tešku vodu kao primarni tok i čija toplina proizvodi paru za pogon glavnih strojeva. Ova vrsta pogona, uz izvjesno poboljšanje, zadržana je na svim docnijim konstrukcijama (sa izuzetkom kod pogona podmornice *Sea Wolf*, gdje nije zadovoljio).

Osam već izgrađenih podmornica tipa *Nautilus* imaju klasičan oblik — bočne tenkove, okomitu i ravnu statvu, dva propelera pred dubinskim i smernim kormilom.

Međutim, još od 1953. godine američka RM vršila je probe sa podmornicom *Albacore*, posebnog oblika, u cilju stvaranja »prave« podmornice. Ovaj tip podmornice raspolaže vanrednim manevarskim sposobnostima i velikom brzinom u podvodnoj vožnji, na štetu nadvodne, a posebni uređaji otklanjaju veliku osjetljivost u pogledu stabilnosti. 1959. godine ušla je u sastav američke RM nuklearna podmornica *Skipjack*, oblika trupa sličnog *Albacore*. Sve ostale poslije nje imaju isključivo taj oblik. Među njima posebnu vrstu predstavlja podmornica tipa *Thresher* sa zadatkom lovca podmornica. Ona predstavlja posljednju riječ tehnike, raspolaže brzinom, navodno, od oko 30 čv i do sada najvećom dubinom ronjenja. Čitav prednji dio podmornice nosi uređaj za prisluskivanje i otkrivanje; 4 torpedne cijevi postavljene su bočno na sredini. Podmornica može da izbacuje posebna pu oružja *Subroc* na veliku udaljenost i to djelimično vazdušnom putanjom. Pored toga, najnovije velike nuklearne podmornice opremljene su interkontinentalnim vođenim projektilima tipa *Polaris* (po 16 na podmornici).

Ovakve podmorničke oceanske snage zahtijevaju znatna pokretna sredstva za materijalno zbrinjavanje. Za primjer, za materijalno obezbjeđenje podmornica tipa *SSBN*, američka RM drži u Holly Lock (Škotska) jedan veliki brod — maticu

naročito podešen za snabdijevanje i održavanje raketa *Polaris*, plivajući dok, ploveću radionicu i ploveću kasarnu.

Podmorničke snage Velike Britanije iz drugog svjetskog rata sastojale su se od podmornica srednjeg radijusa dejstva, namijenjenih za dejstvo u blizini britanskih otoka i u Sredozemnom moru, i od oceanskih podmornica. Podmornice prve grupe polako nestaju i nema vjerovatnoće da će biti zamijenjene. Stav Velike Britanije u pogledu oceanskih podmornica sličan je stavu SAD, tj. ona još uvijek ima oko 30 modernizovanih podmornica u službi. Njih postepeno treba da naslijede nove (20 po programu), sa klasičnim pogonom (slične američkim podmornicama klase *Tang*), od kojih je polovina već izrađena i za koje se smatra da su sasvim uspjele u pogledu bešumne vožnje.

Pored toga, već dugo Britanci rade na njemačkom tipu podmornice sa Valterovom turbinom (na superoksid), pri čemu su angažovali i samog profesora Valtera. Dvije podmornice ovog tipa (*Explorer* i *Excalibur*), sa podvodnom brzinom od preko 25 čv, služe kao meta za vježbe protivpodmorničke odbrane i nemaju na sebi nikakvo naoružanje. Svi su izgledi da se dalje neće graditi ovaj tip podmornice, koja raspolaže ograničenom autonomijom.

Još od 1956. godine Velika Britanija pokušava da izradi nuklearnu podmornicu, što će joj vjerovatno najzad i uspjeti jer joj SAD daju atomski reaktor za prvu podmornicu *Dreadnought*. Ona će biti završena 1962. godine (porinuta je 1960). Za drugu nuklearnu podmornicu, koja je već poručena, biće izrađen reaktor u samoj Britaniji. To je, u stvari, britanski prototip američkog reaktora *S5W*. Ova bi podmornica mogla da bude završena 1964. i vjerovatno će iza nje slijediti i druge. Međutim, do sada Velika Britanija ne pokazuje interes za tip nuklearne podmornice nosača balističkih projektila.

Nekoliko godina poslije drugog svjetskog rata SSSR je pristupio ostvarenju širokog flotnog programa, po kojem bi bez nosača aviona, koji nisu predviđeni, raspolagao nadvodnim plovnim snagama nešto slabijim od američkih, ali jačim od britanskih. Pored toga, ovaj program je predviđao toliki broj podmornica koji je prelazio sve ostale RM u svijetu zajedno. Pretpostavlja se da je u vremenu od 1950. do 1958. godine izrađeno u sovjetskim brodogradilištima oko 300 podmornica, i to pretežno oceanskih.

Pregled podmorničkih snaga američke RM u 1961. godini

Tip	Klasa	Broj		Depla- sman (u tonama)	Duljina (u metri- ma)
		Po pro- gramu	Od to- ga u službi		
Napadne podmornice (SSN)	<i>Nautilus</i>	1	1	4.000	98
	<i>Sea Wolf</i>	1	1	4.000	103
	<i>Skate</i>	4	4	3.000	82
	<i>Skipjack</i>	6	6	3.500	77*)
	<i>Tullibee</i>	1	1	3.000	83*)
	<i>Thresher</i>	17	1	4.000	85*)
Svega:		30	14		
Podmornice nosači IBP-Polaris (SSBN)	<i>George Wa- shington</i>	5	5	6.700	116*)
	<i>Ethan Allen</i>	5	2	7.900	125*)
	<i>La Fayette</i>	9		8.200	130*)
Svega:		19	7		
Podmornice nosači pro- jektila <i>Regulus</i>	<i>Halibut</i>	1	1	5.000	107*)
Podmornica za radarska otkrivanja	<i>Triton</i>	1	1	7.750	136
Ukupno:		51	23		*)oblik tipa <i>Albacore</i>

Zadaci ovih podmorničkih snaga su ofanzivni — uništenje neprijateljevog pomorskog saobraćaja — i defanzivni — napad na neprijateljeve »udarne snage« — u čijem bi se sastavu nalazili nosači aviona i čiji bombarderi neposredno mogu da ugroze sovjetsku teritoriju.

Ove podmornice su tipa W (oko 90%) i tipa Z. Sve se one djelimično idejno oslanjaju na tip njemačke podmornice XXI,

izrađene pred kraj rata (klasični oblik). Ranije instalirana artiljerija (dvostruki pav top 25 mm) skinuta je radi posebne instalacije šnorkela. Pored ovih, građene su i manje podmornice tipa Q za upotrebu u zatvorenim morima (Baltičkom i Crnom).

Iako se o naoružanju i operativnim osobinama ovih podmornica ne zna mnogo, prema podacima one ne raspolazu

(izuzev novih konstrukcija klase *F* poslije 1958. godine) onim brojnim uređajima za zvučno osmatranje kakvi se vide kod podmornica zapadnih zemalja, a njihove siluete ne odaju karakteristike hidrodinamičnih linija.

Po podacima jednog američkog aviona, koji je kod Islanda u maju 1959. godine osmotrio jednu sovjetsku podmornicu, proizlazi da je to prva za koju se može pretpostaviti (prema izrađenim vertikalnim cijevima uz toranj) da je naoružana projektilima.

Podaci o sovjetskim podmornicama na nuklearni pogon vrlo su oskudni. Prošle godine Hruščov je objavio da SSSR raspolaže i ovom vrstom podmornica, opremljenim atomskim oružjem. Pretpostavlja se da se one izrađuju u brodogradilištu Severodvinsk (na Bijelom moru).

Ova velika sovjetska podmornička flota, sa prvcima dejstva na Atlantiku i Pacifiku zahtjeva bez sumnje ozbiljnu podršku. Posebna je situacija na Atlantiku gdje je mogućnost baziranja ograničena na područje Murmanska. Jedino rješenje izgleda da leži u korišćenju plovnih sredstava za materijalno obezbjeđenje, sastavljenih od preuđenih trgovačkih i posebnih specijalnih brodova, koji su izrađeni tokom posljednjih godina sa istom ulogom kao i anglosaksonski brodovi — matice.

Podjela francuske ratne mornarice po vrstama podmornica ima sličnosti i sa SSSR i SAD iako u manjem obimu, jer se oduvijek francuska flota morala dijeliti na zapadnu (gdje se traže oceanske podmornice) i istočnu (gdje se mogu koristiti podmornice sa ograničenim radijusom dejstva). Na temelju iskustava prošlog rata francuska RM ostvaruje određeni flotni program i dosada je izradila 6 podmornica tipa *Narval* i 4 male podmornice — lovce podmornica — tipa *Aréthuse*, a sada razvija neku vrstu prelaznog tipa *Daphné* za potrebe Atlantika i Sredozemnog mora, a sa glavnom namjenom protivpodmorničke borbe.

Francuska RM ima u projektu i već radi na ostvarivanju nuklearne podmornice. Pisac sa izvjesnom gorčinom konstatuje kako Francuska nema izgleda da dobije pomoć od SAD (kao što je to uspjelo Velikoj Britaniji) i da će stoga ostvarenje ovog projekta zahtijevati više godina.

Holandija posjeduje podmornice za upotrebu na oceanu koje uglavnom dobija od Velike Britanije i SAD. Međutim,

holandska RM je interesantna i zbog specijalne vlastite konstrukcije podmornica koje se znatno razlikuju od uobičajenih. Radi se o obliku podmornice koji se sastoji od tri solidna cilindra od kojih su dva niže postrani i sadrže svaki određeni pogonski komplet: akumulatorsku bateriju i elektromotor za pogon i propelera. Gornji srednji cilindar nosi naoružanje, opremu, uređaje za komandovanje i nastambe. Cilindri su međusobno povezani prolazima. Izgleda da su Holandani našli na znatne teškoće pri izradi prve dvije ovakve podmornice, jer je dalja gradnja privremeno napuštena.

Podmorničke snage Švedske mogu se mjeriti sa odgovarajućim snagama francuske RM sa kojom Švedska i dijeli četvrto mjesto u svijetu. Pored nekoliko podmornica iz drugog svjetskog rata ona sada raspolaže i sa 12 novosaagrađenih, od kojih 6 klase *Hajen*, a 6 klase *Draken* koje su znatno usavršene. Švedska ratna mornarica se trenutno ne interesuje za nuklearnu propulziju zbog uskih područja Baltika na kome će njene podmornice imati da operišu i suviše velikih dimenzija nuklearne podmornice. Stoga se ona orijentiše, zahvaljujući najnovijim mogućnostima u produkciji i upotrebi kisika, na naoružavanje klasične podmornice dizel pogonom zatvorenog kruga. Predviđa se izgradnja 6 podmornica ovog tipa, sa mogućnošću neprekidnog ronjenja u toku 1—2 sedmice.

Danska RM započela je rekonstrukciju svojih podmorničkih snaga. Od 4, po programu predviđene, podmornice tipa *Deifinen*, tri su već u službi.

Zapadna Njemačka je ograničena na gradnju podmornica do 35 t deplasmana. Ona ima u programu 12 ovakvih i 3 druge podmornice od 100 tona, od kojih do sada nijedna nije porinuta. Postoje sada samo 2 prepravljene podmornice za školske svrhe.

Strategija na Sredozemnom moru usmjerava Italiju na obalne podmornice. Danas ona ima 3 prepravljene podmornice od 900 tona, i u programu 2 podmornice od 330 tona.

Japan posjeduje jednu »flotnu podmornicu«, uzajmljenu od SAD, i 1 izrađenu u zemlji od 1.400 t. Programom su predviđene 4 podmornice od 700—800 tona, od kojih su 2 u gradnji. Pretpostavlja se da je u vezi sa orijentacijom na ovu vrstu obalnih podmornica, japanska pomorska politika usmjerena više na Aziju i

odbranu od pomorskih snaga s te strane, nego na Pacifik.

Sve do sada rečeno odnosi se na RM koje su poslije rata gradile podmornice i koje učestvuju u razvoju podmorničkog oružja. Međutim, još mnoge zemlje posjeduju podmornice bilo starih konstrukcija (mahom modernizovanih) bilo da su ih dobile od drugih, uglavnom od SAD, V. Britanije ili SSSR.

U pogledu tendencija daljeg razvoja ove vrste ratnih brodova može se govoriti (u svjetskim razmjerama) samo o dvije kategorije podmornica: protivpodmorničke podmornice i podmornice nosači projektila. Ove posljednje nalazimo danas samo u naoružanju SAD i SSSR. U vezi sa zadacima i oružjem koje posjeduju, to su obavezno velike podmornice i mahom nuklearne. Sve ostale spadaju u kategoriju protivpodmorničkih, sa deplasmanom od 400 do 4.000 tona — saobrazno operativnom području i vrsti propulzije. Izgradnja ovih dviju kategorija je u punom jeku i podmornice sve više dobijaju u važnosti zbog preimućstva koje imaju kao oružje za borbu protiv podmornica i kao platforma za izbacivanje dalekometnih projektila.

Vrlo su interesantna i razmišljanja u članku o budućoj ulozi podmornice kao sredstva za napad i odbranu. Tehničko usavršavanje podmornice bilo je naročito intenzivno pri kraju drugog svjetskog rata. Po njegovom završetku produžen je rad na poboljšanju njenih taktičko-tehničkih karakteristika, naročito u zaronjenom stanju, sa težnjom da se »podmornica ronilaca« pretvori u »pravu podmornicu« čiji osnovni element neće više biti površina mora već njegove dubine. Ova tehnička poboljšanja imala su za cilj:

— da se boravak podmornice na površini na otvorenom moru smanji na najmanju mogućnu mjeru i oteža njeno otkrivanje;

— da se povećaju brzina i autonomija podmornice u podvodnoj vožnji i istovremeno poboljša korišćenje torpeda;

— da se ubrza razvoj opreme za pronalazanje, klasifikaciju, utvrđivanje i otkrivanje neprijatelja. Na taj se način došlo, ističe pisac ovog članka, do savremene klasične podmornice koja se i danas nalazi u naoružanju svih ratnih mornarica u svijetu. Međutim, u težnji za povećanjem podvodne brzine i autonomije podmornice napravljen je svakako revolucionaran preokret izgradnjom podmornice na nuklearni pogon.

Pisac dalje opisuje sve složeniju i sve mnogobrojniju opremu i naoružanje savremene klasične, odnosno nuklearne podmornice, pri čemu opremu i uređaje podmornice svrstava u četiri kategorije: uređaje za osluškivanje i otkrivanje, za uzburu, za merenje daljine, za vezu i navigaciju.

Za svaku kategoriju uređaja daju se podaci čemu služe, kakva su ograničenja u upotrebi, kao i na kakve se teškoće nailazi pri njihovom korišćenju.

Od naoružanja podmornice pisac navodi samo osnovno: minu, torpedu i raketu (bilo dirigovanu bilo balističku). Iako stacionarno oružje, mina je ostala i dalje u njenom naoružanju i pojedina podmornica može da ponese 20 do 50 mina, zavisno od deplasmana podmornice, vrste i veličine mine i taktičke namjene podmornice. Torpedu je bio i ostao glavno oružje podmornice za borbu protiv površinskih brodova, bilo ratnih bilo trgovačkih, a i za borbu podmornica-podmornica. U periodu između dva svjetska rata nije došlo do naročitog napretka u pogledu konstrukcije torpeda, ali je zato napravljen veliki skok u njegovom poboljšanju pri kraju drugog svjetskog rata. Torpeda iz 1945. godine postoje i danas, sa povećanom brzinom, dometom i uređajima za navođenje i samonavođenje na cilj.

Od raketnog naoružanja pisac navodi i dalje podatke samo za *Polaris*. To je strategijska balistička raketa sa čvrstim gorivom, atomskom glavom, namijenjena za ciljeve na kopnu. Lansira se sa zaronjene podmornice, pomoću komprimiranog vazduha; domet joj je 1.250 Nm (2.200 km), a u toku su ispitivanja radi povećanja njenog dometa na 2.000 Nm (3.700 km). Uvedena je u opremu američke ratne mornarice pri kraju 1960. godine.

Savremene klasične, kao i nuklearne podmornice, dobijaju potrebne podatke za korišćenje svog oružja od raznih uređaja. Tako se svi potrebni podaci za torpedni napad dobijaju od raznih računara koji su u početku bili mehanički i u priličnoj mjeri nesavršeni, dok su sada elektronski i sve savršeniji tako da rješavaju i najsloženije probleme torpednog gađanja. Uređaji koji daju potrebne podatke za lansiranje raketa su još savršeniji. Tako se, na primjer, uređaj za upravljanje na podmornicama koje su naoružane raketa-ma *Polaris* sastoji od šesnaest računara; svaka raketa ima svoj računar koji u svom »mozgu« drži sve potrebne elemente

za određeni cilj na kopnu; ovi se elementi stalno koriguju s obzirom na momentanu poziciju podmornice koja se određuje sistemom inertne navigacije. Ovako korigovani podaci prenose se na unutrašnje komandne uređaje raket.

Veliki broj raznih uređaja na podmornici, njihovo istovremeno korišćenje, kao i potreba za tijesnom koordinacijom pri tome dovela je do toga da se njihovi podaci moraju grupisati i koristiti sa jednog mjesta — iz operativne centrale.

U drugom, interesantnijem dijelu članka pisac daje neke podatke o načinu korišćenja naoružanja i opreme podmornice, pri čemu se zadržava naročito na ovim pitanjima: da li i u kojoj mjeri savremena podmornica (bilo klasična bilo nuklearna) može da iznenadi neprijatelja (s obzirom da je iznenađenje jedan od najbitnijih faktora pri njenom napadu), i kakvu slobodu akcije ima danas podmornica pri napadu odnosno odbrani.

Po njegovom mišljenju savremena podmornica je u pogledu iznenađenja u prednosti u odnosu na površinski brod — zahvaljujući svojim uređajima za otkrivanje i uzbunu, kao i velikoj podvodnoj brzini. Međutim, u odnosu na vazduhoplov — bilo avion ili helikopter — ona je u podređenom položaju jer može da bude iznenađena. Pogotovu što savremena podmornica ne raspolaže nikakvim protivavionskim naoružanjem. U odnosu na neprijateljsku podmornicu ne postoji u tom pogledu nikakva prednost. Kad istih vrsta i klasa podmornica sve ovisi o tome koja je podmornica manje »šumna«, odnosno koja ima bolje uređaje za otkrivanje i lokaciju cilja.

Po pitanju problema »slobode akcije« pisac se ograničio samo na pitanje odnosa podmornica — površinski brod i obratno. U odnosu na savremeni eskortni brod podmornica je u prednosti — ukoliko je eskortni brod opremljen samo kratkodometnim podvodnim električnim lokatorom (PEL-om). Međutim, i u ovom slučaju podmornica može da računa samo sa jednim napadom, pri čemu su izbor objekta za napad i manevar kod zauzimanja pozicije za ovo često vrlo teški. Sloboda akcije podmornice ovisi o brzini plovljenja neprijateljskog sastava; ukoliko je ona veća od 15 čv, sloboda akcije podmornice je vrlo ograničena. Ukoliko je eskortni brod opremljen dalekometnim PEL-om i pri povoljnim hidroakustičnim i drugim uslovima, mala je vjerovatnoća da će savremena klasična podmornica

imati, u otvorenom oceanskom prostoru, dovoljnu slobodu akcije za zauzimanje pozicije za napad, a pogotovu ako se sastav neprijateljskih brodova rasprši.

Međutim, podmornica na nuklearni pogon može, s obzirom na svoju veliku pokretljivost, birati objekt napada, pa čak i ponoviti napad ukoliko je to potrebno. Njena sloboda akcije je gotovo neograničena, mada pri tome treba uzeti u obzir i činjenicu da se povećanjem podvodne brzine i kod nuklearne podmornice, i to gotovo u istoj mjeri, povećava njena »šumnost« i da se prema tome mnogo lakše otkriva.

Pisac zatim detaljnije opisuje načine na koje podmornica otkriva, klasificira, locira i identifikuje neprijateljski objekt, kao i kako upotrebljava svoje naoružanje.

Podmorničku perspektivu pisac vidi u daljem usavršavanju nuklearne podmornice, povećanju njene pokretljivosti, neobičnoj žilavosti i gotovo potpunoj slobodi akcije i autonomnosti u podvodnoj vožnji. Međutim, i kod nuklearnih podmornica pojavljuju se problemi naoružanja, otkrivanja, klasifikacije i identifikacije neprijatelja, kao i uspješnog maskiranja od savremenih protivpodmorničkih vazduhoplova i površinskih brodova.

Za uspješno dejstvo podmornice nije dovoljna samo njena tehnička usavršenost i primjena nove taktike, već i detaljno poznavanje elementa u kome dejstvuje. Zbog toga velike svjetske ratne mornarice, naročito SAD i SSSR, ulažu velike napore u ispitivanje i proučavanje širokih oceanskih prostranstava — naročito Arktika.

Na kraju pisac daje kratak osvrt na opšti razvoj podmorničarstva, govori o posadama podmornica i navodi da su one jedan od odlučujućih faktora za uspjeh, iznosi revolucionarnu praksu američke ratne mornarice u tome što su za pojedine nuklearne podmornice uvedene po dvije potpuno izvježbane posade koje se u određenom intervalu smjenjuju. On navodi i podatke o klasifikaciji podmornica, uzimajući pritom u obzir podmornice za borbu protiv površinskih brodova, za napade na neprijateljske ciljeve na kopnu, kao i najnoviju klasu podmornica za borbu protiv samih podmornica. Interesantno je mišljenje pisca da će se u skoroj budućnosti, vjerovatno, pristupiti i eskortiranju velikih nuklearnih podmornica koje su naoružane balističkim raketama *Polaris*.

Podmornice će od napada podmornice — lovca podmornica biti štice protivpodmorničkom bliskom zaštitom koju će sačinjavati određeni broj manjih, vrlo brzih i naročito građenih nuklearnih podmornica, opremljenih najsavršenijim uređajima za otkrivanje i lociranje, kao i oružjem za uništenje neprijateljske podmornice — lovca.

Pisac daje odgovor i na pitanje kakvu će ulogu, odnosno zadatak imati u budućnosti klasične podmornice. On smatra da će one i dalje ostati u naoružanju ratnih mornarica, pa i onih koje imaju podmornice na nuklearni pogon, i da će se korisno moći da upotrijebe za polaganje mina, za sva dejstva u obalnom području i plitkim morima, kao i za napade na trgovačke brodove.

U članku pod naslovom: *Svjetska strategija 1970.* pisac razmatra sadašnje stanje nuklearnih podmornica kod američke i sovjetske RM u namjeri da približno procijeni njihov razvoj za idućih deset godina.

Prema sadašnjem američkom programu izgradnje 45 nuklearnih podmornica za projekte *Polaris*, pisac pretpostavlja da će ih američka RM do 1970. godine imati oko 100, sa malom vjerovatnoćom da bi se nastavilo dalje građenje i konvencionalnih. Što se tiče RM ostalih zapadnih zemalja, stvar stoji drukčije, s obzirom na njihove tehničke i industrijske teškoće, tako da se može očekivati da će do 1970. u njihovom sastavu biti pretežno konvencionalne podmornice. SSSR će, po njegovom mišljenju, sigurno nastojati da svoje oceanske podmornice zamijeni nuklearnim. On će vjerovatno razvijati i podmornice za lansiranje projektila, ne dajući im neki značajniji prioritet zato što su Sovjeti znatno napredovali u balističkim vođenim projektilima.

Strategijska razmišljanja piščeva polaze od osnove koju zastupa i zapadni blok da se strategija Zapada zasniva na defanzivi. Podmornica sa balističkim projektilima američke RM predstavlja oruđe za postizanje ciljeva, zahvaljujući prikrivenosti svojih pokreta i gotovo potpunoj neranjivosti. Vjerovatno je da će njen sadašnji monopol u pogledu tajnosti njenih pokreta biti postepeno ugrožavan razvojem ratne tehnike ali, posmatrajući napore ostalih RM, a posebno na polju ukla-

njanja šumova kao jednog od najvećih nedostataka, može se vjerovati da ona još za dugo neće izgubiti ovu prednost.

Ove podmornice mogu dejstvovati u svim oceanima, mada pisac smatra da će područje njihovih operacija biti pretežno na Arktiku zbog mogućnosti dejstava u svim godišnjim dobima — čak i zimi, što još više povećava njihovu neranjivost, posebno u pogledu prisluškivanja i upotrebe protivpodmorničkog oružja.

Polazeći od nestabilne svjetske situacije i objašnjavajući je sa pozicija svog bloka, pisac dolazi do zaključka da je Istok, kao kontinentalna snaga sa nedovoljno razvijenim pomorstvom, daleko manje ranjiv od Zapada koji zavisi od slobode mora i punog korišćenja pomorskog saobraćaja — što je posebno dokazano u toku dva svjetska rata.

Pri razmatranju višestruke upotrebe podmornica, pisac iznosi da se za potrebe obezbjeđenja pomorskog saobraćaja mogu koristiti i posebne podmornice — napadne, protivpodmorničke, u čemu one znatno odskauću nad ostalim sredstvima (protivpodmorničkom avijacijom, nadvodnim brodovima). Pored toga, nuklearna podmornica će se korisno moći da upotrijebi i za neposrednu zaštitu konvoja u sadejstvu sa površinskim brodovima pratnje. U posebnim, uskim pomorskim područjima one mogu, zajedno sa klasičnim podmornicama i protivpodmorničkom avijacijom, da formiraju stalnu čvrstu prepreku protiv bilo kakvog pokušaja prolaza neprijateljskih podmornica.

Najzad, treba pomenuti i članak pod naslovom *Fiziologija i psihologija podmorničara*. U njemu se daju podaci i objašnjenja kako uslovi života i rada na podmornici djeluju na njenu posadu, koliko ta posada može da izdrži u podvodnoj vožnji; kako utiču na nju povećani pritisak, vlaga, buka, vazduh koji se udiše, kakav je uticaj ugljenog dioksida, regeneracije vazduha, ultraljubičastog zračenja, osvjetljenja, ishrane, rada i odmora, kakve su mogućnosti za spašavanje posade iz potonule podmornice. Zatim se navode psihološki uticaji na posadu podmornice, naročito u dužoj podvodnoj vožnji, kao i pri manjim havarijama.

Pukovnik Šarl Šandese

PSIHOLOGIJA U ARMJI

Još od svršetka prvog svetskog rata gotovo u svim armijama neprestano raste interes za psihologiju. Ovo je naročito slučaj u armijama nekih zapadnih zemalja (SAD, Velika Britanija, Francuska). Za ovo postoje, bez sumnje određeni, veoma značajni i objektivni razlozi. Armija je svakim danom sve složeniji organizam kako po svojoj organizacijskoj strukturi, broju i vrstama specijalnosti, tako i po karakteru i složenosti naoružanja i opreme. Iz svega ovoga proizilaze veoma složeni problemi u njoj kao što su: izbor i raspored ljudstva na pojedina radna mesta, njihovo osposobljavanje za odgovarajuće funkcije; zatim problem rukovođenja, međusobnih odnosa, kao i moralno-psihološke pripreme za rat i sl.

Psihologija, svojim metodama istraživanja, može da pruži određen doprinos armiji u rešavanju svih ovih i sličnih problema. Stoga se vojni faktori sve više i interesuju za ovu nauku i metode njenog istraživanja. S druge strane, armija je po svom socijalnom sastavu interesantno i pogodno područje za psihološka istraživanja, pa se i psiholozi, sa svoje strane, sve više interesuju za socijalno-psihološke i druge probleme u armiji.

Navedeni razlozi su i doveli do toga da je broj psihologa koji se posebno bave istraživanjima u oblasti armije svakim danom sve veći. Takođe se sve češće pojavljuju i psihološke studije o armiji. Jedna od takvih jeste i delo francuskog pukovnika Šandesea — *Psihologija u armiji*.¹⁾

Ovo delo je namenjeno, pre svega, civilnim psiholozima koji bi radili na psihološkim problemima u armiji, kao i oficirima — njihovim neposrednim saradnicima. Autor polazi od prilika i potreba u francuskoj armiji, ali knjiga ima i širi značaj. Iz njenog sadržaja vojne starešine mogu veoma dobro da sagledaju osnovne psihološke probleme koji se pojavljuju manje-više u svakoj armiji, kao i mesto i ulogu vojnih psihologa i vojne psihologije uopšte. Iako u pogledu broja postavljenih problema autor ne daje ništa naročito novo, ipak on u pogledu njivo-

vog predočavanja i otkrivanja, u načinu njihove sistematizacije, pa i tretiranja, postupa dosta originalno. On naročito ubedljivo i sa širem stanovišta argumentuje značaj vojno-psiholoških istraživanja i predlaže u ovom pogledu praktična organizaciona, kadrovska i materijalna rešenja. U vezi s tim autor ukazuje i na osnovne prepreke koje sputavaju potpunije afirmisanje psiholoških nauka u francuskoj armiji — što bi se moglo uzeti kao zajedničko, manje-više, za sve armije. One se sastoje u nepoverenju i skepticizmu mnogih starešina prema psihološkim metodama istraživanja, zatim u krutoj organizaciji života i rada u vojsci gde je, raznim pravilima i propisima, sve regulisano do sitnica; u tradicionalnom načinu mišljenja ljudi i praksi rešavanja socijalnih i drugih problema u armiji, sporosti u radu psihologa i dr.

Interesantno je ukazati na autorovo gledište o vojnoj psihologiji kao posebnoj psihološkoj grani. On zastupa mišljenje da se teško može govoriti o »vojnoj psihologiji«, jer je psihologija po njegovom shvatanju »jedna«, već da je u pitanju samo primena psihologije u armiji. Vojna psihologija se ni u pogledu predmeta ni metoda ne razlikuje od »civilne«. Međutim, iz onoga kako on postavlja psihološke probleme u armiji i način njihovog rešavanja, proizilazi zaključak koji se prilično razlikuje od ovakvog njegovog stava.

Posle izlaganja o armiji kao specifičnoj organizaciji, autor u prvom delu knjige razmatra poznati psihološki problem iz oblasti industrijske psihologije — prilagođavanje tehnike i radnog mesta čoveku.

Kada se konstruiše novo tehničko sredstvo, onda se mora voditi računa o fizičkim i psihičkim mogućnostima čoveka koji će to sredstvo i da koristi. Razmatranje ovog pitanja je danas veoma aktuelno — ističe autor — jer je razvoj naoružanja, ratne tehnike i opreme danas takav da se može smatrati da tehnika predstavlja jezgro vojne jedinice. Stoga je važno da individualna i kolektivna borbena sredstva, kao i oprema, budu prilagođeni optimalnim čovekovim fizičkim i psihofiziološkim mogućnostima. Nije u pitanju ovde samo razmatranje tehnike

¹⁾ Colonel Charles Chandessais: *La psychologie dans l'armée*, Paris, 1959. godine.

sa stanovišta individualnih mogućnosti ljudi u odnosu prema njoj, već i uzajamnih odnosa ljudi u okviru grupe, ekipe, posade i slično. Odnosi između mašine i pojedinca praktično se ne mogu odvojiti od odnosa između pojedinaca u okviru ekipe. Osim tehničkih pitanja u užem smislu, sa stanovišta praktičnog korišćenja, mora se, dakle, razmatrati i radno mesto grupe kao celine i skup svih predviđenih aktivnosti pojedinca u okviru grupe. U ovom se smislu postavljaju dva pitanja:

— prilagođavanje individualnog naoružanja i materijala (puške, odela, maske, ranca itd.) čoveku, i

— prilagođavanje kolektivnog materijala i radnog mesta odgovarajućoj ekipi.

Po mišljenju autora, veoma je važno da psiholog i fiziolog upoznaju inženjera — konstruktora tehnike sa: granicama efikasnosti čovekovih čula, njegovim mišićnim i mentalnim mogućnostima; potrebnim opštim uslovima za funkcionisanje njegovog organizma — koordinacijom njegovih senzornih i motornih organa; uticajem rada, unutrašnje i spoljašnje sredine na navedene granice. Oslanjajući se na ove podatke, zaključuje autor, konstruktor će biti u mogućnosti da prilagodi materijal, odnosno tehniku čoveku.

U drugom delu knjige on raspravlja o problemu prilagođavanja čoveka radnom mestu, kao suprotnom postupku od onog ranije iznesenog, ističući da se ovde ne radi, kada je reč o armiji, samo o prilagođavanju čoveka mašini i uvežbavanju njegovih čisto tehničkih funkcija, već i o oživljavanju određenog kolektiva, o usklađivanju različitih funkcija i dužnosti u sklopu grupe. Stoga se pri rasporedu ljudstva na radna mesta mora poći od sposobnosti svake ličnosti, obučenosti i ocene koju pojedinac dobija po pitanju svojih radnih i drugih kvaliteta. Selekcija, obuka i ocenjivanje, po mišljenju autora, sačinjavaju jednu celinu i to treba da posluži kao osnova pri odabiranju i rasporedu ljudstva za pojedine radne funkcije. U vezi s tim autor iznosi dva problema: unapređivanje selekcije, obuke i sistema ocenjivanja i koordinaciju ova tri faktora.

Autor dalje pravilno konstatuje da ne bi trebalo poverovati da će neko uspešno vršiti svoju funkciju samo zato što je pravilno raspoređen na radno mesto i dobro obučan. Za ovo je potrebna još i volja, odnosno spremnost da se posao dobro obavi. Stoga je veoma važno, ističe autor,

da se pri odabiranju i rasporedu ljudstva uzme u obzir interes i motivi ljudstva za određeni posao, funkciju. O problemima selekcije, rasporeda, obuke i ocenjivanja autor naširoko raspravlja, nastojeći da iznese ulogu i mesto psihologa u ovome i mogućnosti naučnog prilaženja ovim problemima.

Osnovni cilj obuke je, kako se u knjizi ističe, da se armija učini mobilnom i spremnom — u predviđenom vremenskom roku — za borbu. U tom cilju pripreme se ostvaruju: a) fizičkim vežbanjem radi razvijanja telesne sposobnosti; b) vojnom obukom kojom treba da se razviju specifične tehničke, motorne i mentalne navike, kao i navike u pogledu korišćenja terena, sadejstva sa drugim jedinicama i dr; c) vaspitanjem kojim se postižu pozitivni stavovi prema borbi, vojničkom životu i obuci; d) nastavom kojom se stiču sistematska intelektualna znanja.

Ova četiri oblika izgrađivanja ljudstva, po mišljenju autora, nisu nezavisna; oni se uzajamno prepliću i dopunjavaju, oslanjajući se manje ili više jedan na drugog.

Ocenjivanje treba da pruži elemente za pomeranje pojedinaca s jedne funkcije na drugu, za njihovo unapređivanje, kao i da omogući starešinama da upoznaju svoje potčinjene. Ocena treba da sadrži sve bitne osobine onoga koji se ocenjuje: njegovu profesionalnu sposobnost, odnose prema socijalnoj sredini i lične karakterne osobine.

Problem prilagođavanja se opširno tretira u navedenoj knjizi. Poznata je činjenica da svaka promena fizičke ili društvene sredine utiče na određen način na čoveka, na njegovo ponašanje i delovanje i da to zahteva od njega organsko, psihološko, socijalno i drugo prilagođavanje karakteristikama nove sredine. Ukoliko je razlika između stare i nove fizičke i društvene sredine veća, i potrebe za promenama su kod čoveka normalno veće, te je zbog toga proces prilagođavanja duži i naporniji. Brzo i uspešno prilagođavanje na novu sredinu veoma je značajno za ponašanje ličnosti, za njen odnos prema drugim ljudima, radu, zadacima i slično. Stoga problem prilagođavanja ljudi na armijski ambijent interesuje sve armije. On se izučava sa psihološkog, sociološkog, medicinskog, psihijatrijskog, tehničkog i raznih drugih aspekata da bi se otkrili osnovni problemi i prepreke na koje ličnost nailazi dolaskom u vojničku sredinu

i, analogno tome, našli najcelishodniji i najracionalniji putevi i sredstva za njeno prilagođavanje. O ovim problemima autor dosta opširno raspravlja.

Proces prilagođavanja ličnosti u armiji zavisi od više objektivnih i subjektivnih faktora: od osobina svake pojedine ličnosti, od materijalne, fizičke i tehničke sredine, od socijalne sredine u armiji, od sistema obuke i vaspitanja.

Pod materijalnom sredinom autor podrazumeva materijalne uslove života i rada u armiji. Ovde spadaju i fizički i tehnički uslovi. Svi su ovi uslovi različiti i diferencirani do te mere u svim vidovima, rodovima, pa donekle i u pojedinim jedinicama, da ih je teško svesti na zajednički imenitelj. Prema tome, materijalni uslovi su, u manjoj ili većoj meri, specifični za svaku, pa i užu, armijsku, sredinu. U užem smislu pod materijalnom sredinom se podrazumevaju: uslovi stanovanja, ishrane, oblačenja, higijenskog standarda i sl.

Pod fizičkim uslovima autor obuhvata klimatske i meteorološke prilike (stepen vlažnosti, temperaturu itd.). U tehničke uslove dolazi tehnička sredina u kojoj vojnik živi, njegovo konkretno mesto u odnosu na tehnička i borbena sredstva na kojima se obučava. Ova sredstva mogu biti od velikog uticaja na proces njegovog prilagođavanja jer stvaraju određenu veštačku sredinu koja organski, fizički i psihički deluje na vojnikaovu ličnost (u podmornici, avionu, tenku — pojava gravitacije, bolesti izazvane kretanjem, bukom itd.).

Prilagođavanje uslovima rada i obuka su u velikom stepenu zavisni od toga da li su ljudi raspoređeni na odgovarajuća radna mesta, od stepena prilagođenosti tehnike mogućnostima i sposobnostima čoveka.

Navedeni i drugi materijalni uslovi na specifičan način utiču na prilagođavanje ličnosti konkretnoj vojničkoj sredini. Stoga su svi oni predmet naučnog istraživanja u pojedinim armijama. Složenost savremene vojne obuke, tehnike i borbe, problemi koje u tom smislu nameće savremeni rat ukazuju na važnost i neopodnost proučavanja ovih faktora.

Pod socijalnom sredinom u armiji autor podrazumeva celokupan sistem međusobnih i drugih društvenih odnosa u armijskom ambijentu koji, neposredno ili posredno, utiču na pojedinca i njegovo držanje i ponašanje. Armijska socijalna

sredina, u pogledu odnosa među ljudima, principijelno je ista kao i vanarmijska, ali ona ima i mnogo čega specifičnog. To specifično se održava u strogom režimu (u pogledu vladanja, tačno određenom načinu života, rada, odmora, odnosa itd.), disciplini, položaju i pravima starešina u odnosu na potčinjene, unutrašnjoj subordinaciji i stratifikaciji u armijskom organizmu, u sistemu vaspitnih mera (naročito represivnih), načinu regulisanja međusobnih odnosa, odnosa kolektiva, komandi i sl. Ukoliko specifični odnosi u armiji više odstupaju od osnovnih principa odnosa u građanstvu, utoliko će se mladi ljudi koji u nju dolaze teže prilagođavati armijskom životu, radu i odnosima. Od delovanja subjektivnih faktora umnogome zavisi kako će se oni snaći u novoj sredini, sa koliko će teškoća i kojim tempom izmeniti, otkloniti ili bar potisnuti u sebi ono što im smeta da se uspešno uključe u novu sredinu, u nov, donekle teži, život od onoga u građanstvu.

Međutim, bilo bi pogrešno tvrditi, ističe autor, da su odnosi među ljudima uopšte, pa i u armiji, samo odraz njihovih subjektivnih želja, stavova, pogleda i volje. Odnosi u najvećem stepenu zavise od objektivnih faktora, materijalnog i drugog karaktera, a najviše od konkretnih društvenih odnosa, što autor, iz objektivnih razloga, ne može da sagleda. Proučavanje i objektivnih i subjektivnih faktora koji deluju u armijskoj socijalnoj sredini i od kojih zavisi proces prilagođavanja ličnosti, zahvalan je predmet naučnih istraživanja. U ovom smislu pojedine armije već imaju dužu praksu, o kojoj govori i autor u ovom delu.

Po dolasku u armiju vojnik je još za duže vreme duhovno vezan za sredinu iz koje je došao. Ukoliko u armiji nađe što adekvatniju zamenu, u drugovima i starešinama, za prekinute emocionalne veze i odnose sa porodicom, radnim i drugim socijalnim grupama do armijskog života, utoliko će bezbolnije i lakše preći fazu socijalnog prilagođavanja. Međutim, iz sasvim razumljivih razloga, potpuna zamena ovoga se ne može ostvariti i armijskom socijalnom sredinom kompenzirati društvena sredina u celini. Istina, kasarna danas nije ono što je nekad bila, ali i pored svega ovoga veze sa matičnom sredinom, naročito porodicom, moraju se neprekidno održavati i razvijati u pozitivnom pravcu. Ovo je od značaja i za vojnika kao jedinku i za jedinicu u celini. Porodični problemi, u prvom redu, mogu

odlučujuće uticati na raspoloženje vojnika i njegov odnos prema društvenoj sredini u kojoj živi. Stoga je poznavanje ovih i sličnih prilika od strane vaspitača, kao i pomoć u njihovom rešavanju, veoma značajno za vojnika i njegovo držanje i ponašanje u armiji.

Pri razmatranju problema prilagođavanja autor ulazi u niz interesantnih detalja i iznosi korisna zapažanja. Međutim, on ne uzima u dovoljnoj meri u obzir čoveka kao subjekt prilagođavanja. Za čoveka je, za razliku od ostalih živih bića, specifično to da se on ne prilagođava pasivno, spontano i nesvesno, tj. da se on ne menja pod uticajem spoljnih faktora, sredine, već aktivno, delujući pre svega na novu sredinu u težnji da je menja, prilagođava i podešava prema svojim osobinama, potrebama, pogledima i slično. Menjajući sredinu, uslove života i rada, čovek se i sam menja.

Autor poklanja posebnu pažnju proučavanju morala armije. On ističe poznatu činjenicu da će u savremenom ratu, i pored primene masovne i kvalitativno nove tehnike, moral čoveka u borbi biti od odlučujućeg značaja. Autor insistira na ova dva problema: kako delovati na svoje snage da bi se obezbedio visok moral, a kako na snage neprijatelja da bi im se moral oslabio i potkopao. On se ne zadovoljava dosadašnjim načinom prilaznja proučavanju morala, smatrajući da se još uvek nije dovoljno temeljito ušlo u suštinu ovog problema. Donošenje zaključaka o moralu samo na osnovu iskustava, empirijskih činjenica, odnosno bez njegovog »merenja«, ne može dati odgovor, po njegovom mišljenju, na pitanje kako delovati na podizanje morala trupe. Autor se ne zadovoljava dosadašnjim definicijama o moralu i pokušava da pronađe novu, koja bi potpunije odražavala suštinu moralnog faktora.

On ukazuje na to da su u ranijim vojnim pravilima i uputstvima isticali razni faktori koji uslovljavaju pobedu, a da se neposredno o moralu nije mnogo govorilo. Smatralo se da pitanje morala »dolazi samo od sebe«. U vezi s tim autor podvlači da se sve doskora, kada je bila reč o snagama koje motivišu čoveka za držanje u borbi, ni termin moral nije upotrebljavao. On citira definiciju morala koju je dao Foš kao »veličinu koja se ne može tačno oceniti, naročito u pogledu količine«. Pritom on napominje da je Foš pokušao da odvoji moral, kao nemerljivu

kategoriju, od materijalnih faktora (ljudstva i materijala) koji utiču na ishod bitke. Zatim autor daje definiciju Tolstoja o moralu — kao duh trupe, duh jedinice, tj. manju ili veću želju za borbom, za izlaganjem opasnostima, pri čemu se ne vodi računa o borbenom poretku, jačini udara, itd. On smatra ovakvo tumačenje morala nepotpunim, a ujedno stavlja primedbe i na tumačenje suštine morala u borbi od strane američkih i francuskih teoretičara. Dok američki vide u moralu »privrženost zajedničkom cilju«, odnosno nalaze da je moral »individualnog i kolektivnog karaktera«, francuski teoretičari zastupaju gledište da je moral stanje duha, hrabrost, inicijativa, dobro raspoloženje, disciplina, drugarstvo, vera u uspeh itd., što je takođe nedovoljno za njegovu potpuno sagledavanje.

Autor ističe da je bilo pokušaja da se destruktivnim putem, tj. na suprotan način od prethodnog, objasni moral, pri čemu je isticao ono šta karakteriše slab moral u borbi. U vezi s tim on ukazuje na fenomene inhibicije (ne pucati, ne napredovati); bekstva (dezertstvo, predaja, panika); unutrašnje agresivnosti (uvrede, svađe, pobune unutar jedinica); dezorganizacije (neizvršavanja naredenja, odsustva povezanosti, pronošnja glasina itd.).

Autor smatra da moral nije statičan fenomen već dinamičan proces i da ga kao takvog treba proučavati. U početku borbe on je u porastu, docnije dostiže određen nivo, a zatim slabi pod uticajem raznih negativnih faktora (gubici, iscrpenost i slično). U kom će stepenu kulminirati moral u borbi zavisi umnogome od kvaliteta jedinice. Autor ujedno pokušava da promene u moralu u procesu borbe predstavi grafičkim putem. Međutim, ovakvo tretiranje morala vodi šematizmu i svodi se na njegovu psihološku komponentu, tj. na problem psihološke napregnutosti u borbi, odnosno popuštanja te napregnutosti pod dejstvom unutrašnjih i spoljnih faktora. I pored toga što se ovakva autorova gledanja ne mogu usvojiti kao potpuno tačna, ipak je zanimljivo što on ukazuje i na psihološku stranu morala u borbi.

Pri traženju definicije morala i njegove suštine autor se ne zadržava samo na napred izloženom, već pokušava da analitičkim putem dođe do ove definicije. On napominje da je u francuskoj armiji izvršeno anketiranje mišljenja ljudi o

problemima morala, u nameri da se osvetli njegova struktura. Ovo istraživanje je pokazalo, tvrdi autor, da moral francuske armije karakterišu pet nezavisnih faktora: opšti faktor, stav prema komandovanju, stav prema ličnim potrebama i brigama ljudi, »racionalni« i »afektivni stav« prema vojnom kolektivu. Sve ovo govori, smatra autor, da treba razlikovati individualni i kolektivni moral, tj. moral pojedinca i moral grupe. On ova dva morala ujedinjuje u pojam moral »organizma« bilo da se radi o jedinici u biološkom, bilo o kolektivu u vojničkom smislu. Organizam je izložen uticaju spoljne sredine na koji odgovara određenim ponašanjem. Ukoliko su spoljni uticaji pozitivni, utoliko će i ponašanje ljudi biti pozitivnije, i obrnuto. Međutim, na ponašanje ljudi utiču i unutrašnji faktori kao što su: sistem potreba i motivacija, sistem znanja, sistem verovanja i mišljenja, integracija organizma i psihološko stanje. Sve ovo utiče na držanje ljudi u borbi. Analizirajući dalje — da bi došao do željene definicije — faktore koji utiču na moral, autor polazi i od jedne hipoteze. On smatra da rezultati u borbi zavise: a) od naoružanja, taktike, snabdevanja i pozadine itd.; b) od spoljnih uslova, nezavisnih od komandovanja, kao što su: teren, atmosferski uslovi, neprijatelj, odnosno njegova snaga u naoružanju i taktika; c) od jedinice koja je angažovana da izvrši zadatak, tj. od njene jačine, psihološkog stanja, nivoa obuke i *ostaloga*. Ovo »ostalo« autor naziva moralom. Tačnije rečeno, on naziva moralom »skup pogodnih stavova za izvršavanje jednog zadatka«, »predispoziciju za određeni način ponašanja u konkretnoj situaciji«.

U daljem izlaganju autor se bavi pitanjem »determinanata« i manifestacija morala. Determinanti morala su: a) stanje okolne materijalne sredine (klima, smeštaj, naoružanje, neprijatelj); b) sistem informacija (naredbe, propaganda, štampa, glasine itd.); c) vaspitanje i doživljeno iskustvo; d) rezultati preduzetih akcija. Ovim i drugim problemima autor je posvetio dosta prostora u svojoj knjizi.

Naročitu pažnju on posvećuje problemu mogućnosti merenja morala. Autor pravilno podvlači da se moral ne može precizno meriti, kako neposredno tako i posredno, na osnovu rezultata postignutih u borbi. On smatra da doprinos u borbi nije isto što i doprinos u privredi, te je zbog toga merenje morala — čak i onog

koji je doprineo da se postignu odgovarajući rezultati — veoma otežano. Međutim, on ipak insistira na mogućnosti merenja faktora koji utiču na moralnu snagu ljudi u borbi i podvlači da je ovo veoma značajno za dublje proučavanje ovog problema. U vezi s tim ističe i listu faktora koji mogu da se proučavaju socijalno-psihološkim metodama — kao objektivnim sredstvom za dobijanje važnih podataka o moralu. Ta lista sadrži, pored ostaloga, i ova pitanja:

a) *Individualni faktori*: Individualne potrebe i njihovo zadovoljavanje pomoću socijalne grupe i materijalne sredine; motivacija, interesi i verovanja, njihova struktura i integracija; emocionalna ravnoteža i raspoloženje; zdravlje i umor; snaga i izdržljivost u naporima.

b) *Jedinka u grupi*: lični status u armiji i van nje; lična procena uspeha i neuspeha grupe; perspektive, osećanja sigurnosti za budućnost; stav prema pretpostavljenima: rukovodstvu van armije, vrhovnom komandantu, komandantu više i niže jedinice; osećanje vezanosti za zajednički cilj, volja za saradnjom, poverenje u ostale članove grupe i sl.

c) *Materijalna sredina*: klima, hrana, odevanje, stanovanje, prilagodенost naoružanja i sredstava borbi, obuci i tekućoj službi;

d) *Struktura vojničke grupe*: demografija, poreklo, promene; socijalna stratifikacija, hijerarhija; unutrašnji odnosi; situacija grupe u odnosu na ostale grupe i sl.

e) *Simbolika i vojna tradicija*: zastava, uniforma, znaci, odlikovanja; uticaj muzike, smotri, parada, kult heroja i vojnih epopeja itd.

f) *Vaspitanje i propaganda*: izvori, sredina kojoj je namenjena, sredstva komunikacije itd.

Lista ovih pitanja je interesantna utoliko što se iz nje može sagledati u kom se smislu kreću psihološka istraživanja morala u francuskoj armiji. Na ovim problemima, u manjem ili većem obimu, rade i druge armije na Zapadu.

Međutim, treba istaći da u razmatranju morala armije autor nije pošao od osnovne naučne postavke da moral armije zavisi prvenstveno od konkretnih socijalno-ekonomskih odnosa i karaktera društvenog uređenja, kao i samog karaktera rata. U ova pitanja autor uopšte ne ulazi, sem što napominje da moral vojnika za-

visi od »civilnog«, što će reći »građanskog« morala.

U poslednjem delu knjige autor plekira za angažovanje psihologa u armiji, ističući da armija i na ovom području ne

bi trebalo da zaostaje iza onoga što se u ovom smislu radi kako u prijateljskim, tako i u armijama eventualnih neprijatelja.

S. J.

Pukovnik **H. Frik**

NAPAD KAO SREDSTVO STRATEGIJSKE ODBRANE¹⁾

U jednom od ranijih brojeva časopisa *Vojno delo*²⁾ objavljen je širi prikaz ekspozea načelnika Generalštaba švajcarske armije o novim stratezijskim koncepcijama švajcarske odbrane i o konkretnim merama reorganizacije njenih oružanih snaga. Autor ovog članka, pukovnik Frik, zasniva svoja razmatranja na tim, ranije iznesenim, osnovnim koncepcijama odbrane i zvaničnim borbenim pravilima. Iako osnovu švajcarskih stratezijskih koncepcija predstavlja odbrana, ističe autor, široka i svestrana razmatranja izvođenja borbenih dejstava u eventualnom atomskom ratu dovode do neospornog zaključka da je napad odlučan faktor čak i u uslovima izrazito defanzivne strategije, kakva je švajcarska, te da su poslednjom reorganizacijom švajcarske armije u nju uvedena i takva sredstva koja joj omogućuju izvođenje i ofanzivnih dejstava. Osnovni cilj tih ofanzivnih dejstava je nanošenje neprijatelju osetnih gubitaka

¹⁾ L'attaque comme moyen de défense stratégique, par le colonel commandant de corps H. Frick, *Revue militaire suisse*, Švajcarska, septembar 1961.

Autor članka, pukovnik — komandant korpusa, H. Frik, ističe se u napomeni redakcije švajcarskog časopisa, dugo godina je zauzimao razne položaje u švajcarskoj armiji; između ostalog bio je komandant divizije od 1940—1944. godine i načelnik nastavnog odeljenja Generalštaba do 1954. godine, kada se povukao u penziju. Dok je bio u aktivnoj službi sa uspehom je radio na razvoju vojne misli u Švajcarskoj, mada i danas još uvek budno prati razvoj savremene strategije i taktike. Ovaj članak treba da doprinese ostvarenju novih švajcarskih stratezijskih koncepcija posle nedavno izvršene reorganizacije njene armije. — Prim. prik. S.O.

²⁾ Videti *Vojno delo* br. 4—5/60 str. 253.

u ljudstvu i materijalu i ostvarivanje potrebne nadmoćnosti sopstvenih snaga. Ova ofanzivna dejstva, po mišljenju autora, nemaju karakter običnih protivnapada sa jedinom ciljem ponovnog zauzimanja nekog izgubljenog položaja ili zaptvaranja neprijateljskog proboja (ova dejstva autor naziva »preventivnim napadima« — prim. prik. S.O.), već su to ofanzivna dejstva koja agresoru treba da nanese ozbiljan udar, a on u povoljnim uslovima može biti čak i odlučan.

Međutim, on smatra da će švajcarske oružane snage ubuduće izvoditi takva ofanzivna dejstva koja će se potpuno i suštinski razlikovati od napada eventualnog agresora. Pre svega, to neće biti napadna dejstva velikih snaga i na velikim prostranstvima, — ovo uglavnom iz dva razloga: odnos švajcarskih snaga i onih eventualnog agresora bio bi besumnje sasvim nepovoljan za švajcarske snage, a planinsko zemljište na skoro celokupnoj teritoriji Švajcarske ne dopušta izvođenje napadnih operacija većeg obima. Napadna dejstva na brdskom i planinskom zemljištu, po mišljenju autora, mogu se izvoditi samo manjim snagama, i to u osnovi na bok i pozadinu agresorovih snaga koje prodiru već kanalisanim pravcima, uz uslov da na pravcu prodiranja postoje izvesne švajcarske snage u odbrani, sa zadatkom zadržavanja i usporavanja agresorovog nastupanja.

Polazeći od ovog osnovnog stava, autor u daljem izlaganju razmatra uslove za uspešno izvođenje napadnih dejstava na brdskom i planinskom zemljištu. On smatra neophodnim i naročito ističe: iznenađenje, napade u bok i pozadinu neprijatelja, brižljivo korišćenje zemljišta, noći, povoljnih meteoroloških situacija i detaljnih podataka o protivniku.

Iznenađenje se navodi kao najefikasnije sredstvo da bi se nadoknadila sopstvena brojna i materijalna inferiornost. U tom

smislu topografski uslovi brdskog i planinskog zemljišta u Švajcarskoj, kao pokrivenost, ograničena prohodnost, teški uslovi zaštite od iznenađenja i drugi, nude vrlo povoljne mogućnosti.

Napadi branioca u bok i pozadinu neprijateljevih snaga imaju za svrhu da odvoje prednje ešelone napadača. Maksimalno proučavanje i korišćenje prednosti švajcarskog zemljišta (njegovih pojedinih objekata i sektora) predstavlja osnovu za izvođenje napada u bok i pozadinu, pri čemu treba odabrati upravo ona mesta gde je moguće izvršiti napad na napadačeve delove tako da mu njegove najbliže snage ne mogu u određenom periodu vremena pružiti nikakvu značajniju pomoć. Napadom treba nabaciti neprijatelja na takve objekte koji mu bitno smanjuju ili potpuno onemogućuju pokretljivost.

Zemljište treba ispitivati i u tom smislu koliko ono omogućuje prikriven razvoj sopstvenih snaga za napad, kao i prikriven ali brz dolazak trupa u rejon predviđen za napad. Razvoj trupa, njihovi pokreti, a vrlo često i početak napada moraju se izvoditi noću. Manja, kratkotrajna dejstva izvodice se u toku iste noći. Meteorološke uslove treba posebno koristiti onda kada oni onemogućuju neprijatelju masovno angažovanje njegove avijacije, ali se na meteorološke prognoze ne treba mnogo oslanjati jer se nisu uvek pokazale sigurnim.

Detaljni podaci o neprijatelju su od velikog značaja jer uspeh jednog napada zavisi od pravilno izabranog momenta početka napada, od toga da li je udar izvršen u prazno ili je došlo do sudara sa daleko jačim neprijateljskim snagama.

Pošto je ovako šire objasnio osnovne uslove uspešnog izvođenja napada na brdskom i planinskom zemljištu, autor prelazi na sistematizaciju napadnih dejstava, pa ih deli na sledeće tri grupe: akcije malih odreda specijalno pripremljenih za dejstva manjeg obima, napadi manjih taktičkih jedinica i napadi jedne ili više taktičkih jedinica ili divizija (organizacija švajcarskih novih divizija data je u već pomenutom ranijem prikazu objavljenom u *Vojnom delu*). U švajcarskim zemljišnim uslovima akcije malih (lovačkih) odreda mogu biti vrlo značajne. Takvi se napadi mogu ponekad svesti samo na iznenadno otvaranje bliske vatre. Velika pokretljivost ovih odreda omogućuje im ofanzivni karakter. U Švajcarskoj postoje mnoga takva mesta gde dru-

movi prolaze kroz klance, klisure, preko uskih strmih grebena, gde je mogućnost za upotrebu tenkova i drugih oklopnih i terenskih vozila veoma mala. Čim postoji opasnost da napadač probije odbrambeni front ili koji položaj po dubini odbrane, autor smatra da na bokove neprijateljevog napada odmah treba postaviti ovakve male (lovačke) odrede, i to na mestima koja odgovaraju uslovima za izvođenje ofanzivnih dejstava. Ovi se odredi sklanjaju u dobro maskirane zaklone da bi u njima mogli preživeti eventualni atomski napad i sačuvati municiju i hranu. Oni potom vrše izbor vatretnih položaja za dejstvo sa bliskih odstojanja. U principu ovi odredi ne napadaju prednje delove napadača, već sačekuju i iznenadno napadaju veće kolone. Pošto otvore vatru i izbace iz borbe što veći broj tenkova i ostalih vozila, oni odmah iščezavaju kako ih neprijatelj ne bi otkrio.

Napadi taktičkih jedinica mogući su u oblastima gde ima puno klanaca i uskih dolina. Formalnom bujicom iznenadne i snažne vatre sa povoljnih položaja, vatre iz velikog broja raznovrsnih oruđa, naročito protivtenkovskih, nanose se prvi gubici neprijatelju. Napad pešadije koji se izvodi posle ovog vatretnog udara treba da posluži samo za likvidaciju preostalih neprijateljevih snaga i sprečavanje njihovog ponovnog grupisanja. Za ovakav napad jedinice moraju izabrati dobre zaštićene i maskirane položaje. Pri tome se prednji delovi propuštaju, a izviđački organi hvataju i uništavaju bez buke i otvaranja vatre. Na pravcima neprijateljevog dejstva stvaraju se nebranjene prepreke koje je teško savladati, ili se pak takve prepreke brane, samo izvesno vreme, manjim snagama, koje ih potom organizovano napuštaju da bi obmanule napadača da je postigao uspeh i da sada može slobodnije i sa jačim snagama da nastupa u dubinu.

Tamo gde konfiguracija zemljišta to dozvoljava moguće je istovremeno otvarati vatru sa dva dosta udaljena položaja tako da se neprijatelj nađe u kotlu, pri čemu se mogu primenjivati rušenja većeg obima radi zatvaranja prolaza za duže vreme. Za izvođenje ovakvih napada potrebni su tačni i detaljni podaci o neprijatelju. Napadi ovakve vrste izvode se uglavnom pešadijom, a studija zemljišta treba da pokaže u kojoj se meri mogu pritom još upotrebiti i artiljerija, avijacija i tenkovi. Ovakvi napadi moraju se brižljivo pripremiti, a jedinice dovesti u

bliže rejone koji omogućuju brz i prikriven izlazak na položaje za napad. Treba imati na umu da cilj ovakvog napada nije zaustavljanje neprijatelja, već nanošenje jakog, odlučnog udara sa zadatkom njegovog uništenja. Ovakvi noćni napadi mogu se izvoditi i na neprijatelja koji se priprema za napad na neki obrambeni položaj i to u momentu kada on razvija svoje snage, zatim na osetljive tačke neprijateljevog borbenog poretka kao što su spojevi jedinica ili ključni položaji. Kombinovanje istovremenih ovakvih napada na razne položaje treba da dovede do znatnih uspeha. Uz to se pojavljuje i potreba izvođenja manjih noćnih napada na neprijateljeve štabove, jedinice na odmoru i druge ustanove i jedinice u pozadini. Da bi se sprečilo izlaganje sopstvenih jedinica eventualnom atomskom udaru, snage za napad se dovode na položaje u poslednjem momentu, a izviđanje zemljišta komandanti vrše uveče uoči napada — za čiji se početak načelno preporučuje zora.

Pri razmatranju treće grupe napadnih dejstava autor se zalaže za usvajanje i primenu nekih opštepoznatih principa, s tim što ih prilagođava posebnim zemljišnim uslovima Švajcarske. On isključuje ofanzivna dejstva većeg obima na prilično velikom delu švajcarske teritorije jer smatra da to zemljište zahteva vanredno jake snage, dok izgledi na uspeh nisu naročito veliki. Ofanzivna dejstva većeg obima on smatra mogućnim uglavnom na prostoru švajcarske visoravni (platoa). Istovremeno autor naglašava da bi svako cepanje tenkovskih snaga na male delove i njihovo pridavanje pešadiji bilo potpuno pogrešno, upravo zato što već i samo zemljište navodi na ovakav pogrešan postupak. Rejon u kome se nameravaju izvoditi veća napadna dejstva treba, po njegovom mišljenju, da je takav da se sopstvene trupe koje izvide odbranu oslanjaju na neku jaku prepreku, jezero, planinsku oblast, teže prohodno zemljište, tako da je neprijatelj primoran da se pred njom duže zadrži i dovede jače snage. S druge strane, odabrani rejon treba da omogući sopstvenim snagama prikupljanje na što manjem udaljenju od položaja za napad, i to prikriveno, a istovremeno i brzo i lako prilaženje neprijateljevom boku, s tim što krila jedinica koje izvide napad treba da se isto tako oslanjaju na neku jaču prepreku. Autor smatra da zemljište u Švajcarskoj pruža niz ovakvih mogućnosti.

Pripreme za izvođenje ovakvih napada moraju se izvoditi u što je moguće većoj tajnosti. Već u miru treba izvršiti detaljno upoznavanje sa zemljištem, ali pri tome ne treba težiti stvaranju konačnih i detaljnih planova, jer njih nije ni moguće ostvariti u potpunosti, niti sačuvati apsolutnu tajnost. I u toku izvođenja napada, odnosno u periodu njegove pripreme i izvođenja pokreta u cilju dovođenja jedinica na polazne položaje, o pravim namerama i zadatku treba da zna što manje ljudi, upravo samo neophodan broj komandanata.

Autor posebno naglašava važnost obmane neprijatelja. Za planiranje i sprovođenje mera obmane treba odrediti jednog oficira koji će koordinirati sve mere i dejstva kao što su: lažna naređenja koja padaju u ruke neprijatelju, radioizveštaji, grupisanje većeg broja radiostanica u rejone gde se ne nameravaju izvoditi stvarna dejstva, lažni pokreti jedinica, proturanje kod neprijatelja lažnog izveštaja ili naređenja o povlačenju nekih delova ili jedinica i niz drugih.

Pokrete trupa treba vršiti samo noću, sa infra-crvenim uređajima na svim vozilima, sa unapred određenim inženjerskim jedinicama — za slučaj rušenja ili oštećenja — na svim objektima na pravcu kretanja. Razvoj snaga za napad mora se izvršiti za što kraće vreme, s tim što ga treba zaštititi prednjim delovima. Autor predviđa niz drugih poznatih taktičkih mera i dejstava radi prikrivenog dolaska jedinica određenih za napad.

Ako je linija obezbeđenja neprijatelja slaba, nju treba likvidirati već u toku noći manjim iznenadnim napadima pešadije, a ako se radi o jačem borbenom osiguranju, onda se za njegovu likvidaciju moraju upotrebiti jače snage pešadije, podržane artiljerijom i tenkovima, posle čega tek otpočinje glavni napad koji izvide mehanizovane divizije, sa zadatkom da snažnim prodorom nabace neprijatelja na neku prirodnu prepreku. Granične i ostale divizije podržavaju ovaj napad na sektorima nepogodnim za upotrebu većeg broja oklopnih i mehanizovanih snaga i štite krila i bokove glavnih snaga, a zatim posedaju ključne položaje kojima su prethodno ovladale mehanizovane divizije. Napad se podržava artiljerijom i avijacijom, a mehanizovane divizije teže da što pre razbiju neprijatelja, okruže ga i napadnu iz pozadine. One ujedno nastoje da što brže uspostave direktan kontakt sa neprijateljevim snagama da bi onemogu-

cile intervenciju njegove avijacije, dok sopstvena avijacija, po izvršenom probou kopnenih snaga, izvodi udare po neprijateljevim ešelonima u dubini — naročito po ključnim objektima na komunikacijama.

Sva ova dejstva, ističe autor, imaju izrazito manevarski karakter i zahtevaju punu spremnost, inicijativu i smelost komandanata. Pripremi komandnog kadra za

ovakva dejstva treba posvetiti posebnu pažnju, jer je ovakvo vođenje rata mnogo teže nego ranije kada su postojali strogo detaljizirani i unapred pripremljeni planovi. U toku obuke komandante treba iznenadno stavljati pred teške i neočekivane obrte i probleme kako bi se navikli na ovakva dejstva koja ih očekuju u eventualnom budućem ratu.

S. O.

REORGANIZACIJA FRANCUSKOG MINISTARSTVA ODBRANE¹⁾

Od početka ove godine u francuskom Ministarstvu oružanih snaga izvodi se prilično obimna reorganizacija. U člancima — komentarima pojedinih pisaca, ova reorganizacija okarakterisana je kao veoma značajna, iako se, prema podacima kojima se raspolaže, ne bi moglo reći da je i revolucionarna. Odmah po završetku drugog svetskog rata na čelu francuskih oružanih snaga nalazilo se Ministarstvo nacionalne odbrane i oružanih snaga. Dovedavna ministru, odbrane pomagala su tri državna sekretara — za svaki vid posebno: kopnenu vojsku, mornaricu i vazduhoplovstvo, koji su u stvari zamislili ranija tri ministra. Dolaskom generala De Gola na francusku političku scenu, 1958. godine, vrhovna uprava nacionalne odbrane podignuta je na viši stepen i predata u ruke predsedniku vlade, odnosno docnije predsedniku republike. Same oružane snage potčinjene su jednoj ličnosti — ministru oružanih snaga, a državni sekretarijati vidova postali su ministarska opunomoćstva. Kao što se vidi, od samog početka svi su napori bili usmereni na to da se celokupne oružane snage stave pod komandu jednog organa i da se njima rukovodi na što neposredniji način.

Sledeći korak u pravcu objedinjenog rukovođenja oružanim snagama učinjen je ove godine ukidanjem ministarskih opunomoćstava. Na taj način završeno je izvesno pregrupisanje i u pogledu rukovođenja službama, koje se ubuduće stavlja u pod komandu svakog vida, sem zajedničkih službi. Time je ukinuto posredstvo između ministra oružanih snaga i načelnika, odnosno komandanata poje-

dinih rodova i stvoren neposredan kontakt između ove dve institucije. Ova mera došla je kao rezultat unutrašnjih prilika u Francuskoj, a naročito u vezi sa događajima u Alžiru, i ona treba da omogućiti vladi što brži i neposredniji uticaj na oružane snage, pošto joj je sada, za njih, odgovoran jedan, umesto ranije trojice, odnosno četvorice ministara.

S obzirom na važnost izvesnih službi u odnosu na oružane snage, uzete u celini, obrazovano je posebno ministarsko opunomoćstvo za naoružanje koje je nadležno za studiju i proizvodnju naoružanja, naročito nuklearnog, kao i za izvesne službe od opšteg interesa. Pored toga, kao poseban organ neposredno potčinjen ministru, obrazovan je Generalni sekretarijat za opštu administraciju koji objedinjava rad civilne personalne službe, pravne, administrativne i službe socijalne zaštite i finansijske.

U čisto vojnom pogledu umesto dosadašnjeg Glavnog generalštaba oružanih snaga obrazovan je Zajednički generalštab koji je pozvan da objedinjava i koordinira dejstva sva tri vida. Ujedno je stvoren i poseban generalštab kopnenih snaga stacioniranih u Africi.

Priprema oružanih snaga i studija njihove upotrebe spadaju u delokrug komiteta načelnika štabova koji je, kao najviši organ, na raspolaganju ministru oružanih snaga. U pogledu stvari koje se tiču svakog pojedinog vida, ministar raspolaže konsultativnim organima, kao vrhovnim savetima za svaki vid posebno.

Osnovna karakteristika ovih reorganizacija sastoji se u težnji da se rukovođenje oružanim snagama što više centralizuje. Iz izložene organizacije Ministar-

¹⁾ Prema člancima objavljenim u francuskim i švajcarskim vojnim časopisima. — Prik. I. M.

stva oružanih snaga jasno se vidi težnja za integracijom vidova kao delova oružanih snaga. Ovo je posledica posleratne evolucije koja je, prema pisanju nekih francuskih vojnih komentatora, najpre išla u pravcu združivanja rodova, a sada i vidova. Evolucija tehnike i metoda vođenja rata ne dozvoljava danas podvojenost bilo koga dela oružanih snaga, odnosno vida, pri čemu im pridaje manju ili veću ulogu, tj. važnost. Međusobna zavisnost je tolika da ni jedan, iole ozbiljan, komandant veće jedinice ne bi ni pomislio na to da može izvršiti zadatak bez učešća ostala dva vida. Međusobna povezanost i dopunjavanje rodova i vidova su toliki da je to i u organizacionom pogledu našlo svog odraza.

Potrebu za intervencijom izazvala je i evolucija tehničkih sredstava, a naročito nuklearnog naoružanja, koje je u isti mah naoružanje i kopnene vojske, i vazduhoplovstva i mornarice, tako da ni jedan od vidova ne može pretendovati da ovo moćno sredstvo pripada samo njemu i da ga, samim tim, stavlja u povlašćeni položaj. Dalja studija, proizvodnja, kao i usavršavanje svih vrsta nuklearnog naoružanja dati su u nadležnost jednom organu što, prema mišljenju odgovornih krugova, treba, s jedne strane, da smanji troškove koji su do sada bili nepotrebno rasipani na tri mesta, a, sa druge, da objedinjavajući napore na tom planu učini ih efikasnijim i racionalnijim.

Sprovedena reorganizacija odnosi se samo na vrhovnu upravu oružanih snaga. Sledeći korak, kako je to već najavljeno, treba da bude reorganizacija komandovanja. Tako je već objavljena reorganizacija komandovanja vazduhoplovnim snagama koje i dalje predstavljaju osnov-

nu udarnu snagu, usko povezanu sa dejstvom kopnenih snaga. Tom reorganizacijom obrazovana je jedna komanda vazdušne odbrane. Ona obuhvata tri sektora, odnosno područja: po pitanju obaveza koje je Francuska preuzela u okviru Atlantskog pakta, područje teritorije same Francuske i područje severne Afrike. Područje severne Afrike se ističe kao posebno važno u odnosu na vazduhoplovstvo jer ono, po rečima francuskih vojnih rukovodilaca i onih iz Atlantskog pakta, predstavlja teritoriju na kojoj je upravo moguće obezbediti strategijsku disperziju vazduhoplovnih snaga.

Pomenuta reorganizacija nije prošla bez kritike koja se, uglavnom, svodi na to da je sprovedena centralizacija suviše velika i da može dovesti do ozbiljnih teškoća u pogledu rukovođenja mnoštvom raznih organa sa jednog mesta. Koliko su ti prigovori opravdani, teško je za sada reći jer je proteklo kratko vreme da bi se mogle ispoljiti sve njene dobre i loše strane. Međutim, interesantna je činjenica da su i ostali saveznici Francuske na putu sprovedenja slične zamisli. Preuzimanjem predsedničke dužnosti Kenedi je najavio da ima nameru da ukine tri ministarstva pojedinih vidova, do su Britanci znatno smanjili nadležnost prvog lorda admiraliteta, te svoje veoma cenjene institucije, kao i državnog sekretara kopnenih snaga, i te kompetencije preneli na ministra odbrane. Poznato je da su zapadni Nemci od samog početka stvaranja nove nemačke armije zazirali od kopiranja iskustava svojih zapadnih saveznika, tako da su odmah svoje oružane snage potčinili jednom ministru.

I. M.

Sigfrid Brejer

NEMAČKI RAZARAČI SA PROJEKILIMA

U prvom delu članka¹⁾ pisac opširno govori o naoružanju savremenih razarača, dok se u drugom zadržava na koncepcijama njihove upotrebe u flotama pojedinih zemalja. S obzirom na potrebu ja-

čeg naoružanja na razaračima, kao i na njegovu sve veću preorijentaciju na projektele more — vazduh, on izvlači zaključak da savremeni razarači treba da budu veće tonaže. Imajući na umu nacionalnost piščevu, kao i način njegovog izlaganja, čitalac pomalo stiče utisak o izvesnoj njegovoj tendenciji da — pored vrlo interesantnog poređenja između

¹⁾ Destroyers lance-engins allemands, par Siegfried Brejer, *La revue maritime*, Francuska, jul 1961.

konvencionalne artiljerije i projektila more-vazduh u PVO smislu, podataka u pogledu ostalog naoružanja na razaračima, kao i iznošenja problema i koncepcija nekih većih i manjih mornarica — zahteva za ratnu mornaricu Savezne Republike Nemačke, kod njenih partnera u okviru Atlantskog pakta, povećanje tonaze, koja joj je Pariskim ugovorom bila najpre ograničena na 3.000 tona, dok joj je nedavno povećana na 6.000.

Zadatke koje savremeni razarači mogu da izvršavaju pisac deli u četiri grupe:

— u okviru eskadre: borba protiv površinskih brodova (od podmornice u nadvodnoj vožnji do razarača), i protiv neprijateljevih konvoja za snabdevanje;

— pri eskortiranju: zaštita svojih brodova od napada površinskih brodova, podmornica i aviona;

— pri operacijama polaganja mina: postavljanje defanzivnih i ofanzivnih minskih baraža;

— pri podršci: pomoć pri savezničkim operacijama iskrcavanja i zaštita od neprijateljevih operacija iste vrste.

On potom detaljno govori o naoružanju koje današnji razarači treba da imaju radi uspešnog rešavanja svih ovih zadataka. Pritom razmatra artiljeriju od 100—127 mm, projektele more-vazduh, torpeda, protivpodmornička oruđa, mine i oruđa podrške.

Ističući današnju neophodnost artiljerije radi dejstva na površinske ciljeve, pisac je mišljenja da čak i kada se potpuno pređe na projektele more-vazduh, neće sasvim prestati potreba za lakom pav artiljerijom, razumljivo, takvog kalibra (ne ispod 40 mm) čija će efikasnost i ostali uslovi (upravljanje pomoću radara, automatsko dejstvo, velike rezerve municije) moći da zadovolji potrebe. Ovo sve radi toga da bi se lovci — bombarderi mogli tući na malim visinama.

On smatra da torpeda, naročito ona osposobljena za samonavođenje, zadržavaju svoj puni značaj jer u borbi protiv ciljeva na površini prevazilaze efikasnost artiljerije.

Projektil more-vazduh moraju biti usklađeni sa relativno malim dimenzijama razarača. Pri tome je značajno obezbediti dovoljan prostor radi brzog snabdevanja rampi za lansiranje projektila. Među američkim projektilima ove vrste najmanji je *Tartar*, čija je dužina 3 m, a težina 275 kg.

Protivpodmorničko naoružanje, po mišljenju pisca, ima veliki značaj u borbi

sa grupama podmornica. Efikasnost ovog naoružanja se povećala zahvaljujući aparatima za detekciju. Za protivpodmorničku borbu razarač treba da ima: određen broj protivpodmorničkih bombi koje brzo prodiru kroz vodu, kao i instalacije za gađanje u vertikalnom smeru; višesevni bacač protivpodmorničkih raketa, velikog dometa; protivpodmornička torpeda sa glavama za samonavođenje; helikopter opremljen granatama i torpedima za protivpodmorničku borbu — sa glavama za samonavođenje.

Mine su isto tako važno sredstvo za protivpodmorničku borbu. Zbog svoje znatne težine i velikog kapaciteta, razarači su dosada često upotrebljavani za polaganje mina.

Kao oružje podrške pisac ističe samo lake rakete.

Zatim pisac prelazi na izlaganje karakteristika pojedinih razarača kojima raspolažu flote nekih zemalja, kao i koncepcija njihove upotrebe. Tako su, na primer, američki razarači *Guided Missiles (DDG)*, tipa *Charles F. Adams* (čiji je deplasman 3.400 tona), opremljeni sa dva automatska topa 127 mm L/54, komandnim radarom, rampom za izbacivanje projektila more-vazduh *Tartar* i protivpodmorničkim naoružanjem. Ujedno se može zapaziti da je broj artiljerijskih cevi kod ovih razarača vrlo mali i da nema pav topa 76 mm L/50, koji je vrlo efikasan i nalazi se gotovo na svim drugim, savremenim brodovima američke ratne mornarice. Po američkim koncepcijama vazдушna opasnost na okeanskim prostranstvima je danas prilično smanjena i protiv nje je najefikasniji vođeni projektil. Pisac smatra da se ovakvo gledanje ne može primeniti za one pomorske sektore gde je veća vazдушna opasnost, a stalno snabdevanje projektilima nepotpuno obezbeđeno. Istina je da Amerikanci na okeanu mogu računati i na druga sredstva PVO osim onih sa razarača. Ovde pisac misli na sredstva svih onih formacija kojima razarači sadejstvuju. Američki razarači *Destroyer Leader Guided Missiles (DLG)* tipa *Farragut* imaju nešto jaču artiljeriju: jedno oruđe od 127 mm i četiri od 76 mm. Ovi brodovi su veći od onih tipa *Adams*. Zbog toga su oni i opremljeni jačim projektilima *Terrier II* koji treba da se instaliraju i na krstaricama i nosačima aviona. U svemu drugom su razarači tipa *Farragut* slični onima tipa *Adams*. Jednina tipa *Leahy* i atomska fregata *Wi-*

Uliam Bainbridge neće biti dovršene pre 1962. godine. Pored navedenog projektilskog naoružanja, ovi novi američki brodovi, prema tvrđenju pisca, biće opremljeni vrlo jakim protivpodmorničkim naoružanjem koje treba da omogućí vođenje ofanzivne protivpodmorničke borbe. Oni će dobiti bacače sa 8 cevi koji će upotrebljavati nove rakete *Asroc* i torpeda sa glavama podešenim za samonavedenje.

Britanski razarači tipa *Fleet Escort ships* opremljeni su naoružanjem koje više odgovara uslovima evropskih mora, mada se pri tome vodilo računa da im se mnogo ne smanjuju ni mogućnosti za borbu na okeanskim prostranstvima. Pored oruđa od 114 mm, za njih su predviđeni projektili more-vazduh *Seaslug* koji se izbacuju sa rampe instalirane bliže krmnom delu. Još uvek se diskutuje o pomoćnoj pav artiljeriji. Postoji mogućnost da nju zamene projektili malog dometa tipa *Seacat*, koji treba jednog dana da zamene sva sredstva PAA malog kalibra.

Osnovne razlike u koncepciji između britanskih i američkih razarača su u povećanoj vatri glavne artiljerije kod britanskih, koja dozvoljava vođenje borbe čak i sa protivničkim razaračima. Američke fregate i razarači mogu voditi ovakvu borbu samo pod izvesnim uslovima. Američki razarači su naročito specijalizovani za zaštitu pomorskih formacija od podmorničkog i vazdušnog napada.

U daljem delu pisac se osvrće na francusku, italijansku i holandsku mornaricu. I francuska mornarica se orijentiše na razarače sa vođenim projektilima. Takav je, na primer, *La Galissonnière*, završen i porinut u more marta 1960. godine. On treba, da bude opremljen projektilom *Masurca*. Sem toga biće naoružan i artiljerijom protiv površinskih i vazdušnih ciljeva i sredstvima protivpodmorničke borbe. Ostali razarači biće prerožani i dobiće projektele more-vazduh.

Slična je orijentacija i kod italijanske mornarice, s tim što njen geografski položaj, naročito zbog prostranstva Sredozemnog i ostalih mora gde je nešto veća opasnost iz vazduha, zahteva razarače drugog kvaliteta. Razarač *Impavido*, koji je još u izgradnji, biće opremljen sredstvima za borbu protiv površinskih, vazdušnih, podmorničkih i zemaljskih ciljeva i opremljen projektilima *Tartar*.

Holandska mornarica planira prerađivanje svojih, inače modernih, razarača tipa

Friesland u tom smislu što će lansirna rampa za vođenje projektila zameniti jedan deo glavne artiljerije. To je uslovljeno povećanim značajem vazdušne opasnosti u eventualnom sektoru dejstva holandske mornarice.

Pisac ističe da mu nije poznato šta Sovjeti imaju u tom pogledu, ali ukazuje na to da je protivvazdušno naoružanje modernih sovjetskih razarača veoma značajno.

Na osnovu ovakvih razmatranja on najzad dolazi do zaključka da su sve velike pomorske sile toliko povećale zapreminu svojih razarača da oni danas više liče na krstarice. U tom smislu i Amerikanci nazivaju svoje velike brodove (počev od *Farragut*) fregatama. Njihove današnje fregate, pored ostalog, imaju zadatak zaštite pomorskih formacija od vazdušnih i podmorničkih napada. Doduše, to je danas samo jedan od njihovih mnogobrojnih zadataka. Na uporednim tabelama i krokijima pisac prikazuje već pomenute tipove američke, italijanske, francuske i holandske mornarice.

Zatim pisac iznosi, na tabelaran način, strukturu prosečnog deplasmana brodova kako bi došao do opštih pokazatelja koji, iako samo teoretski, daju međusobni odnos pojedinih elemenata broda pri njegovom punom opterećenju. Ovo sve treba da pokaže kako svaka težnja za povećanjem ofanzivne moći broda odmah povlači i povećanje njegove tonaže, težine i dimenzija, a to opet, s druge strane, utiče na njegovu brzinu i povećanje troškova izgradnje. Pisac zaključuje da se povećani troškovi mogu i žrtvovati ako se želi postići da moderno oružje i elektronika koji ga opslužuju garantuju i njegovu maksimalnu efikasnost.

*

Ovaj članak je interesantan ne samo sa pomorskog aspekta. U njemu pisac obrađuje nekoliko problema. Između ostalog, on prilično objektivno analizira mesto i ulogu projektila i konvencionalne artiljerije u PVO smislu, i zadržava se na njihovoj međuzavisnosti. Dalje iznosi probleme i koncepcije velikih i malih mornarica. No, čitalac ipak stiče utisak da je on o svemu drugom više govorio u članku nego o nemačkim razaračima, iako u naslovu članka apostrofirao upravo njih, te se moglo očekivati da će on izneti više i detaljnijih podataka o njima.

P. L.

IZIŠLO IZ ŠTAMPE

NOVE KNJIGE

USTANAK NARODA JUGOSLAVIJE 1941. — izdanje VIZ JNA »Vojno delo«, biblioteke »Iz ratne prošlosti naših naroda«. Iz štampe izlazi uskoro I knjiga ovog zbornika. Ona sadrži 78 priloga raznih autora iz svih krajeva Jugoslavije, učesnika u događajima. Prilozi su pisani u vidu sećanja autora na zbivanja u periodu pripremanja oružane borbe, same oružane akcije i druge manifestacije oslobodilačke aktivnosti u ustaničkoj godini. Ova knjiga donosi nekoliko članaka čiji su autori koristili, pored ostalog, i sačuvane pisane izvore, kao i napise koji su već objavljeni, a neki su konsultovali i druge učesnike.

Ilustrovana je sa 64 dokumentarne fotografije iz tog perioda i 19 umetničkih priloga, kao i većim brojem vinjeta, od naših umetnika iz svih republika, na teme iz NOB. Knjiga je većeg formata, u platnenom povezu sa omotom.

General-potpukovnik **RAJKO TANASKOVIĆ, PITANJA PARTIZANSKOG RATOVANJA**, izdanje »Vojne biblioteke — naši pisci« VIZ JNA »Vojno delo«, Beograd 1961. godine. Strana 223.

Ovom knjigom pisac je prvenstveno želeo da obradi i teorijski uopšti neke

probleme partizanske taktike, dok je razmatranja političko-strategijskog karaktera izostavio pošto se njima, kako to on sam kaže, do sada daleko više bavila vojna teorija.

Razmatranja se zasnivaju na iskustvima iz našeg narodnooslobodilačkog rata i revolucije, ali je pisac uvek imao na umu da se iskustva, čak kad su u pitanju i naša, moraju posmatrati i koristiti očima uprtim u sadašnje, a naročito buduće uslove pod kojima bi se vodio eventualni rat.

Knjiga je podeljena u tri dela. U prvom su obrađena sledeća pitanja: uslovi u kojima dolazi do partizanskog rata i njegove karakteristike; organizacijske forme i komandovanje; moralno-politički i materijalni faktor; slobodna teritorija, front i pozadina. U drugom delu razmatraju se pitanja taktike, dok se u trećem obrađuje uticaj savremenih borbenih sredstava na partizanska dejstva i značaj naših iskustava.

Knjiga je namenjena prvenstveno mladim kadrovima naše Armije koji nemaju ratnog iskustva, ali će isto tako biti veoma korisna i onima koji studiraju teoriju partizanskog ratovanja, kao i svima onima koji se bave pitanjima narodne odbrane.

ČASOPISI

VOJNI GLASNIK

Br. 10/1961.

Pukovnik Stevo Sunajko: *Neka pitanja vojničke discipline i uloge starešina*

Članak razmatra nužnost discipline i postupke starešina u odnosu prema vojnicima prvih dana po njihovom dolasku u Armiju, kao i ulogu kolektiva — sredine u tome.

Potpukovnik Mirko Kučeković: *Pokretno zaprečavanje u savremenim uslovima*

S obzirom na to da se savremena borbeno i transportna sredstva uspešno kreću i po ravničastom terenu, u članku se ističe potreba za zaprečavanjem ne samo komunikacija, već i prostora između njih. U njemu se, dalje, ističe značaj pokretnog zaprečavanja, kao i da su minsko-eksplozivne prepreke osetljive na nuklearno dejstvo i da se u savremenim uslovima ne mogu zamisliti velika minska polja, itd. Na kraju se govori o nosiocima pokretnog zaprečavanja i načinu njegovog izvođenja.

Pukovnik Zorko Čanadi: *Protivazдушna odbrana železničkih komunikacija*

Pisac razmatra problematiku PVO železničkih komunikacija u savremenim uslovima, iznosi probleme i daje svoje mišljenje za njihovo najcelishodnije rešavanje. U članku je na jedinstven i pristupačan način obrađena problematika koje nema u stručnim pravilima, zato predstavlja koristan doprinos taktičkom usavršavanju protivavionskih starešina.

Potpukovnik Miroslav Pavičević: *Razne mogućnosti upotrebe protivoklopne artiljerije*

U članku se obrađuje mogućnost upotrebe protivoklopne SA u borbi protiv neoklopljenih ciljeva, bez zanemarivanja njenog osnovnog zadatka — protivoklopne borbe. Detaljno su dati taktički postupci pri njenoj upotrebi u ulozi prateće artiljerije, artiljerije za podršku posrednim gađanjem i za dejstvo protiv vazdušnog desanta.

Potpukovnik Milan Vraneš: *Još jednom o shvatanju zadatka i proceni situacije*

Brzina borbenih dejstava u eventualnom budućem ratu, a s tim u vezi i nagle promene situacije zahtevaće, naročito od nižih starešina, brzo donošenje odluke. Autor je izneo svoje gledište kako treba pristupiti proceni situacije, ponekad na osnovu vrlo oskudnih podataka, da bi se mogla pravilno i brzo doneti najcelishodnija odluka.

Pored ovih, *Vojni glasnik* donosi i sledeće članke:

Kapetan Milorad Lukić: *Pisma pojedinih i kolektiva kao faktor u moralno-političkom vaspitanju vojnika*

Pukovnik ing. Božo Kovačić: *Savremeni oklopni transporteri*

Kapetan I klase Budimir Rapačić: *Komandir voda — organizator i neposredni izvođač nastave u trupi*

Pukovnik Đuro Ljuština: *Zona sigurnosti od sopstvenog nuklearnog oružja*

Poručnik Ante Štimac i vodnik ing. Milorad Milić: *Elementar za radarsku planšet*

Dimitrije Vojvodić: *Napad na Begov Han*

Pero Bogunović: *O prvim partizanskim akcijama na moru u srednjoj Dalmaciji*

Pukovnik dr Milan Gilić: *Polne bolesti*

U časopisu su dati prikazi raznih članaka, taktičko-tehničke i druge novosti iz inostranih armija.

VOJNI GLASNIK

Br. 11/1961.

Potpukovnik Ilija Mrmak: *Razvijanje aktivnosti vojnika*

Autor obrađuje problem aktiviranja vojnika, kako sa teoretskog, tako i sa praktičnog aspekta. To aktiviranje predstavlja jedan od najaktuelnijih problema u vaspitanju i obuci danas. Ono suštinski menja odnos vojnika prema obuci i životu u Armiji, a to je sada postala neodložna potreba.

Potpukovnik Savo Vujović: *Planiranje i izvođenje taktičkih vežbi u jedinicama protivavionske artiljerije*

U članku se ukazuje na važnost solidnih priprema taktičkih vežbi, od čega najčešće i zavisi njihov uspeh, — naročito kod tehničkih rodova kao što je PAA, a potom se iznosi potreba izrade detaljnog plana — elaborata vežbe i daje sadržaj jednog ovako obrađenog elaborata koji je u praksi dao dobre rezultate. Sem toga se podvlači i značaj normiranja svih radnji u toku vežbe i izvlačenja iskustava na osnovu ostvarenih normi.

Kapetan I klase Josip Kufirin: *Baterija u bliskoj borbi protiv napadačeve pešadije*

Pisac razmatra samoodbranu baterije od napada pešadijskih, vazdušno-desantnih i diverzantskih jedinica u uslovima rastresitog borbenog poretka. Posebno je detaljno razrađeno korišćenje artiljerijskih granata u ovu svrhu i ukazano na potrebu obuke starešina i vojnika u ovom pogledu.

Major Vlajko Ristić: *Aktivna dejstva pešadijskih jedinica u odbrani*

U uvodnom članku razmotreni su uslovi za uspešno izvođenje aktivnih dejstava, jačina jedinica i vreme. Autor je detaljnije obradio vrste tih dejstava i načine izvođenja.

Potpukovnik Maksim Vivoda: *O nekim pitanjima zaprečavanja u odbrambenim dejstvima*

U članku se razmatra uticaj savremenih borbenih dejstava na organizaciju i sistem zaprečavanja. Pri tome se uzimaju u obzir i neki čisto tehnički faktori, kao što su: osetljivost minsko-eksplozivnih prepreka na atomsko dejstvo, problem brze izrade prolaza u preprekama, tehnička dokumentacija itd.

Pored ovih, *Vojni glasnik* donosi i sledeće članke:

Vodnik Đorđe Popović: *Značaj metode individualnog prilaženja vojnicima*

Potpukovnik Manojlo Babić: *O vatrenoj obuci tenkovskih posada*

Major Aleksandar Sekulić: *Obuka vojnika iz bezbednosti veze — neka iskustva*

Kapetan I klase Petar Navarin: *Gađanje pomoću zvukovne baterije*

Milivoje Stanković: *Prve borbe Prvog šumadijskog odreda*

Rade Popović: *Upad u fabriku vagona u Kruševcu 1943. godine*

U časopisu su dati prikazi raznih članaka, taktičko-tehničke i druge novosti iz inostranih armija.

VAZDUHOPLOVNI GLASNIK

Br. 4/1961.

Pukovnik Miloš Milikić: *Jedno mišljenje o organizacijskom procesu u vazduhoplovnim komandama*

Pukovnik Ljubo Vukčević: *Sredstva vazdušne odbrane (lovci i projektili)*

Pukovnik Mido Rakočević: *Organizacija vazdušnog prevoženja*

Kapetan I klase Milan Stojaković: *O određivanju cilja dejstva avijacije*

Potpukovnik ing. Ilija Jovanović: *Uticaj avio-goriva na zdravlje čoveka i higijensko-tehničke mere zaštite*

Kapetan I klase Jovan Grulović: *Specifičnosti tehničke eksploatacije helikoptera*

Kapetan I klase Đorđe Milanović: *Neka pitanja obuke u vazdušnom gađanju*

Potpukovnik Pero Zdjelar: *O preventivnim protivpožarnim merama na aerodromu*

Čedomir Janjić: *Dejstvo prvih partizanskih pilota u Bosanskoj Krajini 1942. godine*

Major Abdurahman Hadžibegović: *Osvrt na članak: »Avijacijska priprema i podrška napada i vatrena priprema i podrška jedinica KoV«*

Časopis donosi i rubrike »Iz stranih RV«, »Vesti i novosti«, »Naše knjige i časopisi«.

VAZDUHOPLOVNI GLASNIK

Br. 5/1961.

Pukovnik Miloš Milikić: *Problemi i suština zajedničke taktičke obuke KoV i RV*

Pukovnik Hivzo Malohodžić: *Automatizacija centra VOJIN*

Kapetan I klase ing. Uroš Popović: *Savremeni auto-piloti*

Kapetan I klase Ljubomir Krstić: *Vazduhoplovna kiseonička oprema*

Potpukovnik Jefto Pantić: *422. vazduhoplovni jurišni puk u NOR-u*

Potpukovnik Milovan Kovačević: *Povodom diskusije o »Avijacijskoj pripremi i podršci napada«*

Potpukovnik Dragoslav Janković: *O vatrenoj pripremi i avio-pripremi napada — prilog diskusiji*

Potpukovnik Miloš Lukić: *Određivanje vremena izvršenja borbenog zadatka*

Časopis donosi i rubrike »Iz stranih RV«, »Vesti i novosti« i »Naše knjige i časopisi«.

MORNARIČKI GLASNIK

Br. 5/1961.

Kapetan fregate Dušan Miljanić: *O specifičnim problemima i načelima dejstva na pomorske komunikacije u uskim morima*

Kapetan bojnog broda Ante Jeričević: *Razmatranja o nekontaktnim minolovkama i njihovoj primeni*

Mornaričko-tehnički major u p. Lukša Berićić: *Fortifikacije Dubrovačke Republike*

Pukovnik Borivoj Miličević: *Iz prvih borbi u Hrvatskom primorju: Borba za Tuhobiću*

Važniji događaji iz NOB 1941—1945.

Pored toga, *Mornarički glasnik* u ovom broju donosi i rubriku »Odzivi čitalaca«, »Iz pomorske literature«, »Iz nauke i tehnike«, »Vijesti i novosti« i »Bibliografiju«.

VOJNOTEHNIČKI GLASNIK

Br. 11/1961.

Pukovnik inž. Miodrag Tijanić: *Novi podaci o uticaju radarskog zračenja na ljudski organizam*

Kapetan I klase Pavel Žagar: *Mogućnosti zaštite sredstava za električno i štapijsko paljenje od atomskog dejstva*

Kapetan I klase Ante Inić: *Rukovanje izvorima radioaktivnog zračenja i zaštita od tog zračenja*

Kapetan I klase Dušan Rovčanić: *Snalazljivost pri otklanjanju neispravnosti na motornim vozilima u ratnim uslovima*

Potpukovnik Esad Behlilović: *Određivanje po karti međusobne vidljivosti tačaka na zemljištu i dometa radio-veza*

Potpukovnik Pero Grubačević: *Dostignuća i perspektive razvoja raketnog naoružanja*

Potpukovnik Božo Divjak: *Neka iskustva sa izgradnje drvenog gredičnog mosta preko Drave kod sela Repaš*

Major Bojan Naumovski: *Postupak pomoćnih materijalno-finansijskih organa pri kompletiranju tehničkih sredstava*

Pukovnik inž. Đorđe Puača: *Razvoj saobraćaja i veze u NOR na teritoriji Hrvatske*

Poručnik bojnog broda Branko Jeličić: *Improvizovano podizanje jedne telefonske linije*

Pored toga *Glasnik* donosi naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa, kao i bibliografiju.

VOJNOTEHNIČKI GLASNIK

Br. 12/1961.

Svečanost u Tehničkom školskom centru

Kapetan Božidar Medved: *Određivanje poludebljine zaštitnih materijala*

Major Vitomir Jovanović: *Tehnika podvodne akustike*

Major Željko Reić: *Onesposobljavanje luka*

Potpukovnik Kazimir Kruljac i potpukovnik u penziji Ljubomir Paunović: *Najoptimalnije veličine osnovnih karakteristika električnih upaljača (detonatora) i garantne struje paljenja*

Kapetan I klase Živojin Janković: *Neki aparati za graviranje originala karata na providnim osnovama*

Potpukovnik Branko Bašić: *Uloga komande u organizaciji rada pokretne radionice II stepena*

Potpukovnik Anton Černe: *Upotreba ralice BM-4*

Kapetan I klase inž. Savo Glumičić: *Primena dijagrama izotermalnog razlaganja pri termičkoj obradi čelika*

Pukovnik Ignjatije Perić: *Razvoj tehničke službe i tehničko obezbeđenje jedinica u narodnooslobodilačkom ratu*

Viši industrijski tehničar Selman Kaloček: *Prva partizanska fabrika oružja i municije*

Pukovnik Vlado Strezoski: *Naoružanje i oprema jedinica 48. i 49. narodnooslobodilačke makedonske divizije*

Pored toga *Glasnik* donosi naučne i tehničke novosti i zanimljivosti iz inostranih časopisa, kao i bibliografiju.

VOJNOEKONOMSKI PREGLED

Br. 5/1961.

General-major Mitar Vujović: *Postanak i razvoj intendantske službe u raznim armijama do početka drugog svetskog rata*

Potpukovnik Milosav Mitrić: *Odeća kao sredstvo lične zaštite od toplotnog dejstva atomskog oružja*

Potpukovnik Aleksandar Grbović: *O individualizaciji nastave u IVA*

Pukovnik Ivan Crkvenjakov: *Kondenzovano zašćereno mleko i bela kafa*

Pukovnik Rudolf Musi i pukovnik Dobrivoje Avramović: *Mesto, uloga i razvoj finansijskog poslovanja u jedinicama tokom narodnooslobodilačkog rata*

Pukovnik Franc Avsenek: *Organizacija i rad skladišne službe na teritoriji Hrvatske u toku narodnooslobodilačkog rata*

Pukovnik Dragoljub Moravčić: *Nema ništa dok ne zapraši*

Major Marko Pavičić: *Osobnosti poslovanja vojnih menzi na brodovima i plovnim sastavima*

Potpukovnik Moric Levi: *Nedostaci koji se pojavljuju pri likvidaciji računa*

Major Ivan Žagar: *Da li treba menjati odnos utroška goveđeg i svinjskog mesa*

Potpukovnik Kosta Rajačić: *Propisi o administrativnim taksama i njihova primena u JNA*

Pored toga, Vojnoekonomski pregled donosi ekonomske, naučne i tehničke novosti i zanimljivosti.